

Tiden efter tres

**Dines Andersen
Alice Appeldorn**

Tiden efter tres

De 60-74-åriges deltagelse i foreninger, frivilligt arbejde og private netværk

**SOCIAL
FORSKNINGS
INSTITUTTET**

**København 1995
Rapport 95:9**

Socialforskningsinstituttets skrifter kan frit citeres, dog med tydelig angivelse af kilden. Publikationer, der omtaler, anmelder, henviser til, gør uddrag af eller gengiver dele af Socialforskningsinstituttets skrifter, bedes tilsendt instituttet.

Socialforskningsinstituttet
Borgergade 28
DK-1300 København K
Tlf.: 33 13 98 11

ISSN 0903-6814
ISBN 87-7487-513-2
Reproset, København

FORORD

En stadig større del af arbejdsstyrken trækker sig tilbage fra aktiv erhvervsbeskæftigelse omkring 60-års alderen. For de fleste følger nu en række år med frihed i flere betydninger. Fri for arbejdslivets daglige belastning og fri for alderdommens helbredsmæssige skavanker. Der er mulighed for at være lidt god ved sig selv, dyrke sin familie, sine interesser og bekendtskaber.

Med denne rapport: *Tiden efter tres* afsluttes Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration. Undersøgelsen indledtes med et pilotstudie i to kommuner, Randers og Stenlille. Fra denne del er tidligere udsendt et arbejdsnotat (1993:2) (*Ældres integration i lokalsamfundet*).

Rapporten *Tiden efter tres* belyser de 60-74-åriges integration i samfundet målt gennem deres deltagelse i foreninger, frivilligt arbejde og private netværk.

Projektet er gennemført som en spørgeskemaundersøgelse af en tilfældigt udvalgt stikprøve af den danske befolkning i alderen 60-74 år. Interviewingen foregik ved besøg i hjemmet.

Der har til undersøgelsen, som er finansieret af Socialministeriet, været nedsat en følgegruppe med deltagelse af repræsentanter fra Socialministeriet, Kommunernes Landsforening, Randers og Stenlille Kommuner, docent Eigil Boll Hansen og lektor Bjørn Holstein samt Socialforskningsinstituttet. Instituttet retter hermed en varm tak til følgegruppen for dens arbejde undervejs.

Undersøgelsen er gennemført af seniorforsker Dines Andersen, i forskningsleder Inger Koch-Nielsens forskningsgruppe. Edbarbejdet er udført af stud. polit. Alice Appeldorn, som også har skrevet kapitel 2. De øvrige kapitler er skrevet af Dines Andersen.

Professor ved Aalborg Universitets Center Tore Jacob Hegland har læst manuskriptet, og takkes hermed for en række værdifulde kommentarer.

København, maj 1995

Inger Marie Bruun-Vierø

INDHOLD

	Side
KAPITEL 1. Sammenfatning og perspektiver	11
1.1. Hovedresultater	11
1.2. De ældre	13
1.3. Undersøgelsens gennemførelse	13
1.4. Barrierer imod fortsat integration	14
1.5. Ikke nogen lang uddannelse	15
1.6. Tilbagetrækning fra arbejdslivet	16
1.7. Det familiære netværk	18
1.8. Hvor og hvordan bor de ældre?	19
1.9. Lokalområdet	20
1.10. Hjælp til egne forældre	21
1.11. Børnebørnene trækker	22
1.12. Sammen med venner - men hjælper dem sjældent ...	23
1.13. Det skemalagte fritidsliv	24
1.14. Frafald når alderen trykker	26
1.15. Foreningsarbejdet	28
1.16. Tillidsposter	29
1.17. Frivilligt arbejde	30
KAPITEL 2. De unge ældre	32
2.1. Om undersøgelsen	32
2.1.1. Baggrund og formål	32
2.1.2. Integrationsbegrebet	34
2.1.3. Undersøgelsens gennemførelse	35
2.2. De ældres familieforhold	36
2.3. De ældres boligforhold	40
2.4. Lokalområdet	45
2.5. Uddannelse og vigtigste beskæftigelse	50

2.6.	De ældres helbredsforhold	52
KAPITEL 3. Overgang fra arbejde til pension		57
3.1.	Ældre på arbejdsmarkedet	57
3.2.	Hvordan foregik tilbagetrækningen?	60
3.3.	De "stærke" går sidst	67
KAPITEL 4. Ældres hjælp til andre		71
4.1.	Familie og venner	71
4.2.	Hjælp til egne forældre og svigerforældre	73
4.3.	Hjælp til børn	77
4.4.	Hjælp til venner og naboer	82
4.5.	De stærke hjælper	86
KAPITEL 5. Fritidslivet		89
5.1.	Indledning	89
5.2.	Nogle fritidsfaciliteters tilgængelighed	90
5.3.	Deltagelse i skemalagte aktiviteter	93
5.3.1.	Hvad går de ældre til?	93
5.3.2.	Hvorfor holder de ældre op?	97
5.3.3.	Ældre med mange ressourcer går til noget	100
5.4.	Når alderen trykker	102
5.4.1.	Aktiviteter opgives	102
5.4.2.	Ønsker som ikke bliver til noget	104
5.5.	Andre fritidsinteresser	108
KAPITEL 6. Politik og foreningsarbejde		114
6.1.	Indledning	114
6.2.	Deltagelse i foreningsliv	114
6.2.1.	Medlem af en forening	115
6.2.2.	Aktive foreningsmedlemmer	119
6.2.3.	Ældre med tillidsposter	124
6.3.	Andre tillidsposter	126
6.4.	Tillidsposterne går til de mest aktive	129
6.5.	Frivilligt arbejde	132

6.5.1. Hver fjerde udfører frivilligt arbejde	133
6.5.2. Ikke meget tid	135
6.5.3. Hvad laver de?	136
Litteratur	140
Socialforskningsinstituttets udgivelser om ældre og folkepension	143
Socialforskningsinstituttets udgivelser siden 1.1.1994	149

KAPITEL 1

Sammenfatning og perspektiver

1.1. Hovedresultater

Langt hovedparten af befolkningen på 60 år og derover er ikke (længere) at finde på arbejdsmarkedet. Tidligere, hvor aldersforsørgelsen ikke var så udbygget, som den er i dag, skete tilbagetrækningen fra erhvervsmæssig beskæftigelse i meget vidt omfang på grund af helbreds- og alderdomssvækkelse. Sådan er det ikke længere. I dag er der (i form af folkepension, efterløn og private pensionsordninger) tilvejebragt et forsørgelsesgrundlag, som gør det muligt for hovedparten af de ældre at betragte tilbagetrækningen fra arbejdsmarkedet som et aldersmæssigt *privilegium* snarere end som en helbredsbetings afstødning. Også den tidlige tilbagetrækning er som altovervejende hovedregel selvvalgt. De 60-74-årige, som denne undersøgelse handler om, er fortsat ved godt helbred, er mobile og aktive og har et godt netværk. Derfor er de ikke for alvor begyndt at tænke på deres alderdom. *Nutidsorienteringen* viser sig ved, at de 60-74-årige i vidt omfang bor der, hvor familien hele tiden har boet. Den tanke, at det på et tidspunkt vil være hensigtsmæssigt at skifte til en mindre og mere bekvem bolig, synes ikke i nævneværdigt omfang at have omsat sig i praktisk handling. Den samme nutidsorientering viser sig ved, at deres viden om faciliteter og tilbud, som specielt henvender sig til ældre medborgere i lokalsamfundet, er mangelfuld.

De ældre er ikke isolerede fra familien, og det er karakteristisk, at kontakten med og hjælpen til familie primært retter sig imod den efterfølgende generation. Det tyder på, at interessen for at bygge bro hen over generationskløften er mere nærværende blandt forældre end blandt deres børn. Praktisk hjælp inden

for familien retter sig fortrinsvis *fra forældre til deres børn* (og børnebørn); mindre går i den modsatte retning.

De ældre adskiller sig ikke væsentligt fra den yngre del af befolkningen, hvad angår deltagelse i frivilligt arbejde. Indsatsen (fx ledelse og praktiske arbejdsopgaver) ydes primært inden for områder, hvor den enkelte i forvejen aktivt dyrker sine fritidsinteresser. Den mere omsorgsbetonede form for frivilligt (socialt) arbejde fylder ikke meget. Undersøgelsen tyder således på, at denne aldersgruppe ligesom andre fortrinsvis yder en frivillig indsats, når denne ligger i forlængelse af egne interesser.

Risikoen for ensomhed opstår, når ægtefællen falder fra. En række af undersøgelsens resultater peger på, at kvinder bedre end mænd er i stand til at håndtere denne situation. Enlige kvinder har bedre kontakt til deres børn og hjælper dem mere end *enlige mænd* gør. De har oftere etableret nye venskaber og er mere aktive i foreningslivet. Selv når det gælder det traditionelt mandsdominerede område: ledelse, har enlige kvinder oftere end enlige mænd tillidsposter. Den relativt lille gruppe af mænd, der er blevet alene, kan således betragtes som en udsat gruppe. Det tyder på, at en opsøgende indsats for at afhjælpe ensomhed især skal sættes ind over for enlige, ældre mænd.

Omsorg for ældre, er det ikke en passende opgave for de ældre selv? I så fald synes pilen navnlig at pege på de enlige kvinder, som ifølge undersøgelsen synes at være i besiddelse af ressourcer, der træder frem i lyset, efter at ægtefællen er faldet fra. Problemet er imidlertid, at mænd og kvinder i vid udstrækning har forskellige interesser, og at de aktiviteter, kvinder på frivillig basis sætter i værk, derfor navnlig har appel til andre kvinder. Således forekommer det mere plausibelt, at de aktiviteter, som skal trække ældre mænd ud af deres "gemmede" hjem og få dem til at etablere nye sociale relationer til erstatning for dem, der er gået tabt, skal skabes af mændene selv.

I det følgende uddybes disse hovedresultater nærmere.

1.2. De ældre

En undersøgelse af ældres forhold må nødvendigvis tage udgangspunkt i en afgrænsning af den befolkningsgruppe, som kaldes de ældre. Vi har valgt at afgrænse gruppen på grundlag af fysisk alder, idet undersøgelsen dækker *de 60-74-årige*. Denne aldersgruppe, som består af 680.000 personer, udgør to tredjedele af alle på 60 år og derover i Danmark. Den nedre aldersgrænse falder sammen med det tidspunkt, hvor det, hvis betingelserne i øvrigt er opfyldt, er muligt at gå på *efterløn*. Indførelsen af denne ordning har betydet, at den faktiske tilbagetrækning fra arbejdsmarkedet for store dele af befolkningen finder sted i begyndelsen af 60'erne. I vor undersøgelse er det blot en tredjedel af mændene og 15 pct. af kvinderne i efterlønsalderen (60-66 år), som fortsat er i beskæftigelse. Tilbagetrækningen er imidlertid ikke udtryk for, at de ældre er udslidte. Faktisk er de gennemgående ved *godt helbred* og kan se frem til en række gode, aktive år. Dette billede ændres gradvist med alderen, men endnu i begyndelsen af 70'erne er det overvejende pensionister uden de store problemer med førlighed, vi møder i undersøgelsen. Alt i alt er de ældre, vi kommer til at beskæftige os med, således *de yngre og raske ældre med gode muligheder for et aktivt liv* til glæde for dem selv og deres omgivelser. I overensstemmelse hermed er projektets formål: at beskrive og analysere niveauet for integration og aktiv deltagelse i samfundet blandt forskellige grupper af ældre.

1.3. Undersøgelsens gennemførelse

Integrationsbegrebet er ikke et veldefineret sociologisk begreb. Vi har til denne undersøgelse valgt at betegne integration som: en *tilstand*, der er resultat af *et samspil mellem mennesker*, hvorunder de involverede tager del i beslutninger og aktiviteter og derved opbygger indbyrdes relationer.

For at opretholde en given tilstand af integration, må selve integrationsprocessen til stadighed gentages. Forskellige forhold (fx svigtende helbred, flytning, afgang fra arbejdsmarkedet) kan

lægge sig hindrende i vejen og udgør således *barrierer* for fortsat integration.

Med det valgte undersøgelsesdesign er det et øjebliksbillede, vi tegner, dvs. det er *tilstanden*, ikke processen, som beskrives.

Vi har endvidere valgt at operationalisere integrationsbegrebet ved at se på arten af sociale relationer (familie, venner, erhvervsarbejde, foreninger) og måle aktivitetshyppigheden i forbindelse hermed.

Undersøgelsens datamateriale er indsamlet ved interview på grundlag af standardiserede spørgeskemaer med et repræsentativt udsnit af befolkningen i alderen 60-74 år. En stikprøve på 1.272 personer blev udtrukket "simpelt tilfældigt" fra CPR-registeret, og der blev opnået et interview med 919 personer, hvilket svarer til en opnåelsesprocent på 72,2. Selve interviewet foregik ved *besøg* i hjemmet i slutningen af november 1993.

1.4. Barrierer imod fortsat integration

Det er en almindelig opfattelse, at vi i alderdommen bid for bid hægtes af fællesskabets vogn, at de ældres integration bliver stadig svagere, fordi barrierer rejser sig og afholder de ældre fra at tage del i fællesskabet. En af socialpolitikens opgaver er at bidrage til, at disse barrierer ikke opstår, eller hvor det ikke kan lade sig gøre, at afbøde følgerne heraf.

Barriererne kan optræde i forhold til arbejdslivet, først og fremmest i form af selve tilbagetrækningen fra arbejdsmarkedet, i forhold til familielivet, når familiesituationen ændres (ægtefælles eller gamle forældres død) eller helbred og førlighed bliver forringet. Der kan også være tale om, at de ældre ganske enkelt mister interessen for at blande sig i samfundets anliggender, tage del i foreningsliv og andre former for aktivitet sammen med andre.

Undersøgelsens analyser viser, at den slags barrierer findes, men at de generelt set endnu ikke har den store betydning. Det

er først, når vi bliver endnu ældre end de 74 år, som er projektets aldersmæssige overgrænse, barriererne for alvor rejser sig.

De ældres evne til at klare seks udvalgte dagligdags gøremål (at gå udendørs, at gå på trapper, at gå omkring i huset, at vaske sig og gå i bad, at klæde sig på (tage sko på) samt, at klippe tånegle) er samlet i et særligt *førlighedsindeks*, hvor det giver (minus)point at have problemer med udførelsen af disse ting. Andre undersøgelser af (lidt) ældre har vist, at der er betydelige forskelle i de ældres førlighed. De 60-74-årige i denne undersøgelse scorer imidlertid så få (minus)points, at vi om 90 pct. af dem kan sige, at de har slet ingen eller næsten ingen problemer med førligheden. Som ventet er der lidt flere problemer blandt de ældste.

Hvad aldersgruppens *mobilitet* angår, er der heller ingen problemer. Praktisk talt alle respondenterne kan komme omkring indendørs, og 95 pct. kan ligeledes gå udendørs uden besvær.

Førlighed og mobilitet fortæller noget om, i hvilken grad de ældre er selvhjulpne. Det er hovedparten af de 60-74-årige i meget høj grad. Når de ældre bliver bedt om selv at vurdere deres helbred, står det tilsyneladende værre til. Denne *subjektive vurdering af eget helbred* førte til, at halvdelen angav at have et "godt" helbred. Lidt over en tredjedel mente, at deres helbred var "nogenlunde", og ca. 15 pct. mente, at det var "dårligt". Der er med andre ord tale om, at en del i denne aldersgruppe synes, de har et dårligt helbred.

1.5. Ikke nogen lang uddannelse

De generationer, som nu er 60-74 år gamle, blev - bedømt med yngre generationers målestok - dårligt uddannede. Undervisningspligten ophørte efter 7 skoleår. Uden for købstæderne domineredes skolebilledet af landsbyskolen. Derfor har *to ud af tre* ældre i undersøgelsen kun gået 7 år i skole.

Ud over skoleuddannelsen har halvdelen af de ældre fået en erhvervsuddannelse. Her er mændene i klart overtal.

De uddannelsesmæssige skævheder forstærkedes ved, at det i vid udstrækning var dem med den korteste skolegang, der heller ingen erhvervsuddannelse fik. Knap halvdelen af de ældre (45 pct.) blev således kun udrustet med grundskolens 7 år og fik ingen erhvervsuddannelse lagt oven i. Omvendt er en tredjedel af de ældre sådan stillet, at de både fik en længere skolegang end de 7 år og efterfølgende en erhvervsuddannelse.

Set i et integrationsperspektiv må det tillægges en vis betydning, at hovedparten af de ældre er mindre bogligt prægede end de efterfølgende generationer. Dette forhold, som navnlig gør sig gældende blandt de ældre på landet, stiller særlige krav til indholdet af aktiviteter.

1.6. Tilbagetrækning fra arbejdslivet

En meget stor del af disse generationers kvinder har det meste af deres liv været *hjemmearbejdende husmor*. De, der havde erhvervmæssig beskæftigelse, var hovedsagelig ansat i underordnede stillinger som funktionær eller ikke-faglært arbejder. Mændene fordelte sig over et bredere spektrum af stillingstyper. Flest var beskæftiget som ikke-faglært arbejder samt funktionær på mellem- eller lederniveau.

Tilbagetrækningen fra arbejdslivet sker i dag i en yngre alder end for blot 10-15 år siden, og den sker altovervejende frivilligt. Langt de fleste i vores undersøgelse *har trukket sig tilbage* fra arbejdsmarkedet. Godt en sjettedel er fortsat i beskæftigelse. Det store "ryk" i tilbagetrækningen sætter ind kort efter, at de 60 år er rundet, og det er blevet muligt at gå på efterløn. Mænd trækker sig hovedsagelig tilbage fra et job på fuld tid, for kvinders vedkommende er billedet mere sammensat. Mange har været deltidsbeskæftigede. Desuden gælder for begge køn, at en del *trækker sig tilbage via en "mellemstation"*. En af disse er en periode med arbejdsløsheds- eller sygedagpenge, hvor den sociale kontakt med kolleger, og dermed integrationen i arbejdslivet, reelt allerede er væk. 10 pct. er gået ud ad den dør. En anden form

for overgang repræsenteres af *delpension*, hvor nedtrapning til en deltidsstilling økonomisk suppleres med delpension. Her bevares de sociale bånd til arbejdslivet endnu nogle år, samtidig med at der bliver tid og overskud til at indstille sig på den fremtidige tilværelse som pensionist. 5 pct. har trukket sig tilbage på den måde.

Halvdelen af dem, der ikke længere er i arbejde, *trak sig tilbage før det efter gældende regler/overenskomster var nødvendigt*. Blandt de arbejdsløse var det dog langt flere (75 pct.), og blandt delpensionisterne færre. Da formålet med delpension netop er at muliggøre et kompromis imellem ønsket om aflastning i arbejds-situationen og ønsket om at fastholde arbejdsmarkedstilknytningen, må det siges, at målsætningen for denne gruppe i høj grad er blevet opfyldt. Men i det samlede billede fylder gruppen ikke så meget.

Noget over halvdelen (60 pct.) mener, at den gang de holdt op, var deres helbred sådan, at *de godt kunne være fortsat nogle år endnu på arbejdsmarkedet*. Der er imidlertid stor forskel fra gruppe til gruppe. Oplevelsen af egen helbredstilstand var således helt i bund blandt de ældre, som umiddelbart før tilbagetrækningen var arbejdsløse eller gik på sygedagpenge. Kun en fjerdedel i denne gruppe mente, de kunne være fortsat på arbejdsmarkedet nogle år endnu. Blandt de mange i fuldtidsjob var det derimod to tredjedele, som havde denne opfattelse.

I det omfang de ældre har *planlagt* deres afgang, og det har halvdelen, kunne man måske have forventet, at denne ville bestå i valg af et andet (tidligere) tidspunkt end det i reglerne foreskrevne. Det er imidlertid ikke tilfældet. De, der mener, de helbredsmæssigt godt kunne have taget nogle år endnu på arbejdsmarkedet, oplyser i højere grad end andre, at tilbagetrækningen var planlagt. De ældre, som før den definitive tilbagetrækning var arbejdsløse eller dagpengemodtagere, skiller sig markant ud fra de øvrige. Kun en femtedel fra denne gruppe havde planlagt tilbagetrækningen.

Udsigten til, hvad der nu ventede dem, når arbejdets faste holdepunkt faldt væk, forurologede ikke mange af de ældre. Kun en mindre gruppe (11 pct.) kan huske, at de var *nervøse for, at det kunne blive svært for dem at få dagen til at gå som pensionist.*

De fuldtidsbeskæftigede var mindst bekymrede for fremtiden. De arbejdsløse udtrykte til gengæld tre gange så hyppigt som de fuldtidsbeskæftigede bekymring.

1.7. Det familiære netværk

Det er en kendt sag, at kvinders gennemsnitlige levealder er højere end mænds. Frem til 55-års alderen er mændene dog i over-tal. Deres akkumulerede overdødelighed sætter sig først for alvor spor på den anden side af de 75 år. Derfor er der trods alt kun *lidt færre mænd* (47 pct.) end kvinder i undersøgelsen. Til gengæld er der betydelig forskel på de to køns familieforhold. Det skyldes, at mænd normalt gifter sig med kvinder, der er yngre end de selv. Flere kvinder end mænd i alderen 60-74 år vil således have oplevet at blive enke(mand). Knap 80 pct. af mændene, men kun 60 pct. af kvinderne angiver at have en ægtefælle eller samlever. *På dette alderstrin er over dobbelt så mange kvinder som mænd enlige.*

Det forholder sig endvidere sådan, at *langt de fleste medvirken-de i undersøgelsen har børn*, i alt 87 pct. Da en fjerdedel af de enlige, men kun hver tiende af de samlevende er barnløse, betyder det, at *ældre samlevende typisk har både en livsledsager og børn, hvorimod enlige ældre noget hyppigere mangler begge dele.*

I 60-74-års alderen hænder det stadig, at man har hjemmeboende børn. Hyppigst for mænd. 7 pct. af de 60-66-årige mænd bor stadig sammen med et af deres børn. For alle i undersøgelsen er andelen med hjemmeboende børn knap 4 pct.

Stort set alle de ældre, der har børn, har også opnået at blive bedsteforældre. Kun 10 pct. af dem med børn har ikke børnebørn.

Når man har passeret de 60 år, tilhører man som regel selv slægtens ældste generation. En femtedel af respondenterne har dog stadig en forælder eller svigerforælder i live. På grund af den nævnte tendens til, at mænd gifter sig nedad i alder, kvinder opad, har undersøgelsens mænd meget hyppigere end kvinderne en (sviger)forælder.

Alt i alt er de ældre mænds *familieære netværk* således større end de ældre kvinders. Men det skal også bruges. En af forudsætningerne herfor er, at familien ikke bor alt for langt væk. Med det transportmiddel, som normalt benyttes, kan to ud af tre ældre faktisk nå frem til det nærmestboende barn på højst ½ time. Det spiller en vis rolle, om man har bil til rådighed. Men selv blandt dem uden egen bil kan 60 pct. nå frem til det nærmestboende barn på ½ time.

1.8. Hvor og hvordan bor de ældre?

Mange af de ældre nåede i deres erhvervsaktive periode at få del i den bolig-mæssige fremgang, som ikke mindst parcelhuset repræsenterer. Tre ud af fire bor således i parcel- eller rækkehus.

Størstedelen af de 60-74-årige har relativt store boliger på *tre værelser og derover*. Kun 1 pct. disponerer over en 1-værelses bolig. Gifte har som forventet flere værelser end enlige.

Ses ikke på selve boligen, men på karakteren af det *kvarter*, de ældre bor i, er det godt 40 pct., som hører hjemme i rene parcelhuskvarterer. De er oftest beliggende i *byernes yderområder*. Selve *bykernen* kan bestå af tæt/lav bebyggelse, være en blanding af villa- og etageejendomme, eller områder med ren etagebebyggelse. 37 pct. af de ældre bor i sådanne kvarterer. Endelig er der 22 pct., som bor ude i *landdistrikterne* (i landsbyer eller fritliggende huse på landet).

Landdistrikterne har en klar overvægt (60 pct.) af mænd. Det hænger bl.a. sammen med, at en del enker fra landet er søgt ind til mindre og mere bekvemme boliger i byernes blandede, indre områder. Af samme grund er forholdet mellem kvinder og mænd

her næsten som 2:1, og der er flere i pensionist- end i efterlønsalderen. De rene parcelhusområder er derimod i kønsmæssig balance, men med en overvægt af unge ældre.

1.9. Lokalområdet

Næsten halvdelen (45 pct.) af de ældre har en livslang (mere end 30 år) tilknytning til deres lokalområde. De har haft rigelig med tid til at finde sig til rette samt skabe sig de ønskede kontakter, og må derfor formodes at være relativt godt integreret i det.

Kun ca. 10 pct. er kommet til inden for de seneste 4 år. Det er især enlige, som er "nye" i området. Tilflytterne skal navnlig findes i byernes indre områder, hvorimod strømmen af tilflyttere sjældent går i retning af landdistrikterne.

Efter nogle år i et område vil de fleste have fundet sig til rette og ønsker følgelig at blive boende. Tre ud af fire giver udtryk for, at de føler sig så tæt knyttet til området, at de mener, det er "meget vigtigt" for dem at kunne blive boende, hvor de bor.

Set ud fra en integrationssynsvinkel, hvor der bl.a. må lægges vægt på den enkeltes muligheder for at opretholde sine netværk, dvs. tage del i aktiviteter sammen med andre, er det væsentligt at kunne komme omkring i området. Så længe benene er friske, og/eller familien stadig har egen bil til rådighed, udgør transporten ikke noget stort problem. To ud af tre 60-74-årige har privatbil. Mænd langt hyppigere end kvinder, og samlevende oftere end enlige. Biltætheden er størst i landdistrikterne, hvor 85 pct. har mulighed for at komme rundt i egen bil. Herved neutraliseres virkningen af de større geografiske afstande på landet.

Mindst tre fjerdedele af de ældre kan inden for en halv time nå frem til forskellige lokaliteter i deres område. Flere af disse kan på den tid nås af 90 pct. af de ældre. *Kirken eller menigheds- huset* ligefrem af 97 pct. Der er heller ikke nævneværdige problemer med at komme på *biblioteket*. Som følge af den ringe forsyning med *svømmehal* og *biograf/teatersal i dele af landet*, knytter de største trafikale problemer sig til disse faciliteter.

De aktiviteter/faciliteter, som mest direkte henvender sig til ældre, *pensionistforeninger* og *dagcentre*, mener kun 85 pct. at kunne nå inden for ½ time. En del af forklaringen herpå kan dog være almindelig uvidenhed om disse ting.

Spørgsmålet om at kunne komme omkring indebærer også brug af de muligheder, der af det offentlige stilles til rådighed for områdets pensionister. Der er imidlertid blandt de ældre en udbredt mangel på viden om de *specielle* transportmuligheder, som fx en kommunal kørselsordning for pensionister, særlige busruter for pensionister og adgangen til at benytte skolebusser. Derimod er informationsniveauet højt, når det gælder *almindelige* busruter og tog i lokalområdet. Kvinderne ved gennemgående bedst besked om de særlige transportmuligheder, lokalområdet byder på. Enlige mænd er mest uvidende.

1.10. Hjælp til egne forældre

Et er at have en familie, noget andet er at bruge den og blive brugt af den. En femtedel af de 60-74-årige (væsentligst dem i efterlønsalderen) har som nævnt endnu en af (sviger)forældrene tilbage. 30 pct. af disse har en regelmæssig kontakt til forælderen, dvs. de er sammen mindst en gang om ugen. Yderligere godt 30 pct. er i kontakt mindst en gang om måneden. Ganske få (3 pct.) oplyser, at de ingen kontakt har med deres gamle (sviger)forældre.

Begge køn har en mere intens kontakt med *egne* forældre. Det synes ikke at spille nogen rolle, om ens egne forældre bor på plejehjem eller i en almindelig bolig. Besøgshyppigheden er den samme. Derimod er samværet med svigerforældre på plejehjem ikke så hyppigt som med svigerforældre i en almindelig bolig.

Når vi beskriver den hjælp, ældre yder til andre grupper, er det først og fremmest hjælp i ordets snævre betydning, forstået som praktisk bistand, vi ser på. Den omsorgsbetonede indsats, som består i at holde kontakten ved lige, tale sammen i telefonen etc., indgår ikke.

Mellem en tredjedel og en fjerdedel af dem, der endnu har (sviger)forældre, yder mere eller mindre hyppigt en form for praktisk hjælp til disse. Flere mænd end kvinder yder hjælp, og de gør det oftere.

Det er sjældent, der ydes hjælp over en bred front. Mest almindeligt er det, at respondenterne blot har nævnt en eller to af 10 mulige områder for hjælp. Indkøb (8 pct. af dem med (sviger)forældre), tøjvask og havearbejde er de hyppigst nævnte arbejdsområder.

1.11. Børnebørnene trækker

Hovedparten (84 pct.) af de ældre, som har børn, står i hyppig *telefonkontakt* med disse. De ringer til hinanden mindst en gang om ugen. En fjerdedel ligefrem dagligt. Kun ganske få procent har næsten ingen kontakt med børnene. Kontakthypigheden er en smule mindre blandt mænd (især: *enlige* mænd) end blandt kvinder. Analyserne synes i øvrigt at vise, at kvinder, der er blevet alene, har mindst lige så hyppig telefonkontakt med deres børn, som de havde før i tiden. Mænd derimod synes i nogen grad at få en svagere telefonisk kontakt med deres børn, når de bliver alene.

Den form for kontakt, som kræver fysisk tilstedeværelse: *samværskontakten*, følger stort set samme mønster. Næsten 80 pct. af dem med børn har set en eller flere af disse inden for den seneste uge. Den lille gruppe af enlige mænd placerer sig 10 procentpoint lavere.

Ældres *hjælp til deres børn* fylder meget mere end deres hjælp til forældregenerationen. 64 pct. af de ældre, som har børn, hjælper disse mere eller mindre hyppigt. Halvdelen heraf dog kun ved særlige lejligheder. Opregnet til absolutte tal er der 185.000 af de 60-74-årige, som hjælper deres børn mindst én gang om måneden.

Andelen, som angiver, at de hjælper deres børn, er lige stor blandt mænd og kvinder. Ses derimod på, hvor tit hjælpen gives,

er der flere mænd, som hjælper en eller flere gange om måneden, og flere kvinder, som kun hjælper lejlighedsvis.

Der er ikke stor forskel på hyppigheden af hjælp fra enlige og samboende kvinder. Derimod er den lille gruppe enlige mænd meget tilbageholdende med at hjælpe deres børn.

Det, der virkelig tæller i hjælpen til børn, er *pasning af børnebørnene*. Hver fjerde ældre, som har børn, nævner denne form for hjælp. De øvrige områder er lige så sparsomt repræsenteret i forbindelse med børnene, som de er i forhold til forældrene. Og det er de samme arbejdsområder, der varetages af hhv. mænd og kvinder. Mændene gør sig nyttige ved havearbejde og reparation og vedligeholdelse af boligen, kvinder vasker tøj, laver mad og gør rent. Typisk opgaver, som de ældre kan kaste sig over, når de alligevel er i huset for at passe børnebørnene. Indkøb får børnene derimod ikke megen hjælp til. Det skal de nok selv klare. Set i forhold til hjælpens art og omfang for en generation siden er der i øvrigt ikke sket større ændringer.

1.12. Sammen med venner - men hjælper dem sjældent

Næsten alle de ældre har venner. Kun 4 pct. i efterlønsalderen og 6 pct. i folkepensionsalderen havde ingen venner. I ægtefællens fravær må enlige siges at have større behov end andre for de sociale kontakter, venskaber er udtryk for. Ikke desto mindre angav hele 8 pct. af de enlige mænd, at de ingen venner havde.

Vennerne betyder en hel del for de ældres samlede sociale samvær. Knap halvdelen (47 pct.) kan oplyse, at de mindst én gang om ugen er *sammen med en eller flere af deres venner*. Yderligere 30 pct. siger, at det sker mindst en gang om måneden.

De ældres samvær med venner kan i hyppighed ikke hamle op med det tilsvarende samvær med egne børn. Derimod overstiger det samværet med (sviger)forældre, hvis de findes.

De fleste ældre yder ingen *hjælp til deres venner og naboer*, dvs. til den del af bekendtskabskredsen som ikke er familie. Kun hver

ottende gør det med en vis regelmæssighed (hver måned), og bare 5 pct. er aktive hjælpere for venner og naboer hver uge.

Hjælpen til venner og naboer retter sig primært imod pasning af dyr, indkøb og havearbejde. Der kan også være tale om reparations- og vedligeholdelsesarbejder på boligen, at vande blomster ved bortrejse og at ledsage til behandling. Det daglige husholdningsarbejde i boligen (madlavning, rengøring og tøjvask) hjælper man derimod sjældent med.

Når arbejdskarrieren stopper, eller ægtefællen falder bort, opstår der ofte et behov for at etablere nye sociale relationer til erstatning for det mistede netværk. Lidt over en tredjedel har fået nye venner efter det fyldte 60. år. Jo længere tid, de ældre har haft til at etablere nye venskaber, jo flere kan naturligvis svare ja til spørgsmålet. Enlige kvinder har i højere grad end enlige mænd etableret nye venskaber.

Mere end 60 pct. af de ældre i undersøgelsen yder efter eget udsagn slet *ingen praktisk hjælp* til forældre, børn eller venner. På den anden side er mere end hver tredje engageret i en eller anden form for regelmæssig hjælp til nogen i omgivelserne. Hypigst egne børn, men også i nogen grad venner og naboer.

Når der tages højde for køn, er der en lille tendens til, at det er de ældre, som afgiver flest signaler om, at de har ressourcer til selv at gøre brug af pensionisttilværelsens tilbud, der stiller sig til rådighed, når familie og venner har brug for hjælp.

1.13. Det skemalagte fritidsliv

De ældres samfundsmæssige integration kommer bl.a. til udtryk i det *skemalagte fritidsliv*. Hermed tænkes på interesser, som dyrkes (sammen med andre) på en bestemt tid og dag i ugen. Knap 40 pct. (svarende til 375.000) af de 60-74-årige deltager i den slags aktiviteter. Kvinderne er noget flittigere end mændene til at gå til noget.

For de ældre, som er alene, og som måske har et særligt behov for at skabe kontakter, kan det være en god idé at tilmelde

sig en eller anden fritidsaktivitet. Set i det lys er det fuldt forståeligt, at enlige kvinder (49 pct.) oftere end samlevende (40 pct.) går til noget. Derimod er det påfaldende, at den lille gruppe enlige mænd ikke så tit (25 pct.) går til noget, når nu 35 pct. af de samlevende mænd gør det.

Hele livet igennem udgør forskellige former for *sport og motion* et meget vigtigt element i de skemalagte fritidsinteresser. En fjerdedel af de ældre kvinder dyrker stadig en eller anden form for (lettere) motion. Derimod gør langt færre mænd det. I pensionistalderen er det blot hver tiende mand, som fast dyrker motion. En mulig forklaring herpå er de to køns forskellige traditioner mht. motionsformen. Gymnastik og afspænding, som er kvindernes foretrukne motionsform, lader sig bedre end de boldspil, mændene tidligere dyrkede, tilpasse alderen.

Et andet område, som samler mange ældre, er de *hobbybetonede aktiviteter*. Lidt flere kvinder end mænd. Den del af det samlede aktivitetstilbud i *ældreklubber, pensionistforeninger mv.*, som er skemalagt, tiltrækker især dem, der er nået op i folkepensionistalderen, og især kvinderne. 7 pct. af de enlige kvinder i alderen 60-74 år går til noget i ældreklubber, hvorimod kun 3 pct. af de enlige mænd gør det.

Set i forhold til hele befolkningen, er det en lidt lavere andel af de ældre, der går til noget. Er det, fordi der med alderen opstår barrierer for fortsat deltagelse i skemalagte fritidsaktiviteter? En væsentlig grund til at holde op med en aktivitet, som man gik til sidste år, er, at man har fået nye interesser. Det er helt normalt med mellemrum at få lyst til at prøve noget nyt. Manglende lyst og tid er netop nogle af de ældres hyppigst anvendte frafaldsgrunde. I søgningen efter barrierer er der mere grund til at hæfte sig ved, at en femtedel af dem, der i år er stoppet med en aktivitet, angiver *helbredsmæssige grunde* hertil. Det er fortrinsvis dem, der mener, de har et dårligt helbred. Men det betyder ikke, at disse ældre helt er holdt op med at gå til noget. De har tilpasset sig og formentlig valgt noget, de mener bedre at kunne klare helbredsmæssigt.

Anlægges et mere langsigtet tidsperspektiv, er svigtende helbred klart den vigtigste enkeltårsag til, at de ældre ikke længere dyrker en interesse, som ellers har betydet meget for dem. Næsten hver tredje (eller godt 200.000 af de 60-74-årige) har inden for de sidste 10-15 år lagt en eller flere fritidsinteresser på hyl-den. Heraf begrundes de 45 pct. beslutningen med svigtende helbred. Blandt ældre, som nu mener deres helbred er dårligt, har hele 75 pct. benyttet denne begrundelse.

En anden barriere for aktivitet findes på transportområdet. Det er altovervejende dem i pensionistalderen, som peger på *transportproblemer*, når de skal forklare, hvorfor de er holdt op med at gå til en aktivitet.

Endelig skal nævnes en forklaring, der optræder lige så hyppigt som det dårlige helbred, nemlig at det *ikke længere er muligt at dyrke denne interesse*. Det er specielt i efterlønsalderen, denne begrundelse benyttes.

Den *økonomiske begrundelse*, som går på en oplevet forværring af situationen (enten begrundet i stigende priser/deltagerbetaling eller i en strammere privatøkonomi) nævnes af bare 7 pct. af de frafaldne.

1.14. Frafald når alderen trykker

Det vil være forkert at tro, at den *omstilling* af befolkningens engagement i aktiviteter sammen med andre, som foregår i årene efter tres, alene har karakter af afvikling. Nye interesser kommer til. Men bliver interessen omsat i aktivitet?

Lidt over en fjerdedel (28 pct. eller knap 200.000 i opregnede tal) har endnu ikke fået ønskerne ført ud i livet. Det er først og fremmest aktiviteter inden for området *sport og motion*, som efterlyses. Svømning og gymnastik er det, der hyppigst nævnes. Endvidere nævnes interesser inden for *hobbyområdet* samt det traditionelle *undervisningsområde*. Mange siger, at de godt kunne tænke sig noget sprogundervisning (primært engelsk), andre vil gerne høre nogle interessante foredrag. Der er nogle, som helt

enkelt *savner selskab*. De vil gerne ud at møde nogle andre mennesker.

Begrundelserne for den manglende realisering af ønskerne er især *helbredsmæssige* problemer, og at respondenterne *ikke har tid* til det. Hvor det helbredsmæssige argument vejer tungest blandt dem i pensionsalderen, er det imidlertid omvendt med hensyn til den manglende tid. Dette argument anvendes hyppigst i efterlønsalderen.

For at mennesker kan komme i gang med fælles aktiviteter må de nødvendigvis bringes sammen. Kontakten skal på en eller anden måde formidles. En ikke uvæsentlig del af de ældre med lyst til aktivitet peger på forskellige sider af dette formidlingsproblem. Nogle anfører, at de *ingen har at gøre det med*, andre *kender ingen steder, hvor det foregår*. Hertil kunne også lægges dem, der i denne forbindelse har *transportproblemer*. Alt i alt peger 25-30 pct. på den slags årsager. Transportproblemerne er særlig udtalte i de tyndt befolkede landområder.

Nærmere analyser af, hvem der dyrker skemalagte fritidsinteresser, viser, at det er *de ressourcestærke ældre, som hyppigst går til noget*. Deltagelse i skemalagte aktiviteter er kun én måde at være aktiv på. Det viser sig imidlertid at være en god indikator på aktivitet i almindelighed. Således er gruppen, som går til noget, i forhold til dem, der ikke gør det, karakteriseret ved hyppigere at dyrke en lang række aktiviteter. *Ældre med skemalagte fritidsinteresser er generelt mere aktive end dem uden skemalagt fritid*. Denne statistiske sammenhæng gælder for ældre generelt.

De skemalagte aktiviteter er dem, der tidsmæssigt *fylder meget*, fordi de er på planen hver uge. Til gengæld er det sjældent, den enkelte går til mere end 3 ting om ugen. For at belyse *bredden* i fritidsinteresserne udvalgte en liste på 29 konkrete aktiviteter, hvor de ældre skulle sige, om det var noget, de dyrkede.

Alt i alt viser analyserne af de indkomne svar, at kvinderne er mere aktive end mændene, når målestokken er de forelagte aktiviteter. Endvidere fandt vi på motionsområdet en tendens til, at

når de ældre mænd bliver alene, glider de i retning af aktiviteter, som kan dyrkes alene, hvorimod kvinderne, når de bliver alene, samler sig omkring aktiviteter, der i højere grad indebærer et fællesskab med andre.

De ældre i landområderne synes generelt mindre aktive end dem i byerne.

1.15. Foreningsarbejdet

De fleste danskere er medlem af en eller flere foreninger. De ældre danner ingen undtagelse, om end medlemsfrekvensen falder med stigende alder. 83 pct. af de 60-74-årige har et medlemskab. Ses bort fra faglige foreninger (bl.a. fagforeninger) er andelen lidt lavere (74 pct.). Det svarer til ½ million medlemmer. Frekvensen er lige høj for mænd og kvinder.

Befolkningen i landområderne er lige så hyppigt medlem af en forening som dem, der bor i byerne. Derimod er de, der mener at have et dårligt helbred, ikke så tit som andre medlem af en forening.

Medlemskabet kan være *passivt* og blot have til formål at støtte en sag eller idé. Det er karakteristisk, at høje organisationsprocenter findes på områder, hvor politisk pression eller lobbyvirksomhed er et af foreningernes virkeområder.

Gås et skridt videre til de *aktive* medlemskaber, dvs. der hvor man deltager i foreningens arrangementer, udgør denne gruppe ca. 60 pct. (eller 350.000) af samtlige 60-74-årige.

Den aldersbetingede tilbøjelighed til at lade et medlemskab af en forening ophøre rammer primært de foreninger, man bare "står i". Andelen af de ældre, der er aktive i foreningsregi (kommer til møder og arrangementer), er nemlig nogenlunde uændret op gennem alderen. Efterhånden, som man bliver ældre, synes der at være en tendens til at koncentrere sig om de foreninger, der betyder noget i ens hverdag.

Pensionistforeninger og ældreklubber er en foreningstype, som bryder billedet af vigende interesse, når befolkningen bliver

ældre. Her er medlemsfrekvens og aktivitetsniveau størst blandt de ældste.

Det, der adskiller de knap 60 pct., som er aktive medlemmer af mindst én forening, fra de andre, er, at de foreningsaktive har ressourcer af såvel personlig art (fx et godt helbred) som social karakter (netværk) at trække på. De dyrker deres netværk, hjælper deres børn og venner, tager på ferie, motionerer og har kulturelle interesser. De er også mere aktive inden for politik.

Derimod er der ikke markante forskelle mht. hobbybetonede aktiviteter som kortspil, bingospil og håndarbejde. Heller ikke hvad angår havearbejde, læsning af illustrerede blade og deltagelse i én-dagsudflugter.

1.16. Tillidsposter

Hver ottende dansker (svarende til 80.000 personer) i alderen 60-74 år har en eller flere tillidsposter i foreningsverdenen. Det er lidt lavere end i den voksne befolkning under ét, og andelen falder med stigende alder. I efterlønsalderen er 14 pct. med i en forenings ledelse. Blandt de 67-74-årige er andelen 11 pct.

Mænd er hyppigere med i en foreningsbestyrelse end kvinder. Derfor består gruppen af ældre foreningsledere af 60 pct. mænd og 40 pct. kvinder. Det er nogenlunde samme forhold som i hele den voksne befolkning.

Opdeles de ældre efter familietype træder det samme træk, som nu er set flere gange, frem igen. Enlige mænd er ikke så tit (10 pct.) med i ledelsesarbejdet, som samlevende mænd (16 pct.). Blandt kvinderne er det til gengæld de enlige, som oftest (12 pct.) er med i bestyrelsen. Kun 9 pct. af de samlevende er det.

Uden for foreningerne kan de ældre også have tillidsposter i kommunale *ældrerråd*, lokale *brugerråd*, være medlem af en *kommunalbestyrelse* eller et udvalg nedsat af denne samt af en *erhvervsvirksomheds bestyrelse*. Herigennem kan de ældre fortsat have andel i ledelsen af samfundsinstitutioner. Hver ottende har

en eller flere af den slags poster. Flest i ældre- eller brugerrådene.

De ældre, som tager aktiv del i forskellige former for ledelsesarbejde (både i foreninger og andre steder), adskiller sig fra andre ældre ved at besidde flere personlige ressourcer. De ledelsesaktive har et bedre helbred; flere af dem har fået en længere skolegang; det er hyppigere sket, at de har fået en erhvervsuddannelse; og andelen, som fortsat har arbejde, er større blandt de ledelsesaktive.

Alt i alt er den del af de ældre, som via deltagelse i ledelsesarbejde fungerer som repræsentanter for aldersgruppen, mere aktive end de der ikke har tillidsposter. Det højere aktivitetsniveau dækker forholdsvis bredt. Dog gælder det for aktiviteter, som i særlig grad er karakteristiske for pensionistforeningers og ældreklubbers programindhold, at de ledelsesaktive ikke deltager mere i disse, end andre ældre gør.

Det er imidlertid ikke udtryk for afstand mellem de valgte ledere og "fodfolket", at lederne skiller sig ud ved et højere aktivitetsniveau på bl.a. det finkulturelle område, men ikke på de felter, hvor klubber er oprettet og aktivitet igangsat netop med henblik på at tilgodese de ældres egne behov. De ledelsesaktive spænder blot videre i interessefelt og har større kapacitet, kan overkomme mere end andre ældre. De er "eliten" blandt de ældre, dvs. den del af de ældre, som, næsten uanset hvordan det måles, er mest integreret i samfundet.

1.17. Frivilligt arbejde

De 60-74-årige udgør, som det er fremgået, et aktivt element i den danske befolkning, aktivt i forhold til familien, vennerne, foreningslivet osv. Overalt i samfundet udføres dagligt en mængde frivilligt, ulønnet arbejde. De ældre er ganske godt med på dette felt. 23 pct. (svarende til godt 150.000) af de 60-74-årige har inden for det seneste år ydet en eller anden form for frivillig indsats. Men vi er oppe i et aldersinterval, hvor det begynder at

knibe. Blandt de 60-64-årige er 26 pct. engageret i frivilligt arbejde. Blandt dem, der er 10 år ældre, drejer det sig om 19 pct. Disse tal skal ses på baggrund af, at det i hele den voksne befolkning er 28 pct., der yder en frivillig indsats.

Ældre i de tætbefolkede byområder er hyppigere end andre engageret i frivilligt arbejde. Endvidere er de ældre, som selv synes, at de har et godt helbred, oftere end dem med et dårligt helbred involveret i frivilligt arbejde.

I almindelighed er det ikke meget tid, der bruges på den frivillige indsats. En tredjedel mener således, at det ikke beslaglægger mere end en enkelt time om ugen. Yderligere en tredjedel bruger op til 4 timer om ugen til disse ting. Og den sidste tredjedel anvender mere tid. *I gennemsnit yder de frivillige i denne aldersgruppe 13 timers ulønnet arbejde om måneden.*

Hvad består den frivillige indsats, som ældre medborgere yder, egentlig i? Det er i høj grad kønsbestemt. Men set over en bred bank er det først og fremmest arbejde i bestyrelsessammenhæng (mænd) og almindeligt praktisk arbejde (kvinder), som falder i øjnene.

Den frivillige indsats, som beskrives i denne rapport, dækker et bredere spektrum end det, der i den offentlige debat ofte forbindes med udtrykket: *frivilligt socialt arbejde*. Dette er nærmest, hvad vi har kaldt: *praktisk arbejde*. De ældre kan fx yde en praktisk indsats ved en udflugt, en sommerfest, ved at hjælpe til med transport af andre ældre, yde rådgivning, besøgstjeneste, hjælpe til i en varmestue, genbrugsbutik eller et pensionistcenter. Hver ottende kvinde (13 pct.) i alderen 60-74 år har inden for det seneste år ydet en frivillig indsats i form af et stykke praktisk arbejde. Blandt mændene er andelen halvt så stor.

KAPITEL 2

De unge ældre

2.1. Om undersøgelsen

2.1.1. Baggrund og formål

Spørgsmålet om ældres fortsatte deltagelse i samfundslivet nyder i disse år international opmærksomhed. EF-ældreåret 1993 havde således ældres integration som et centralt tema. Baggrunden for denne opmærksomhed er, at de ældres andel af befolkningen i Danmark såvel som i de øvrige EU-lande er steget siden 1960'erne. Pr. 1. januar 1994 var 21 pct. af befolkningen således 60 år eller ældre¹. Ifølge befolkningsprognoserne vil denne udvikling fortsætte frem til omkring år 2020. Samtidig er der i Danmark (især som følge af efterlønsordningen) sket en mærkbar nedgang i den gennemsnitlige alder for mænds faktiske tilbagetrækning fra arbejdsmarkedet. Tilværelsen som *pensionist* udfylder en stadig stigende del af de ældres (her forstået som personer over 60 år) levetid.

Kvinderne, som tidligere i stort tal gled over i pensionsalderen, uden at deres status som hjemmearbejdende husmor påvirkedes heraf, kan i dag fremvise erhvervsfrekvenser næsten på højde med mændenes. Også for kvinder vil det at gå på pension i fremtiden indebære andet og mere end blot at passere en aldersgrænse.

De, som i en tidlig alder trækker sig tilbage fra arbejdslivet, gør det ikke nødvendigvis på grund af nedslidthed. De fleste har

1. Se Statistisk Årbog (1994), tabel 44.

faktisk et relativt *godt helbred*, og kan se frem til mange gode år endnu².

Den stadig tidligere tilbagetrækning, som ikke er nødvendigjort af helbredsmæssige forhold, vækker bekymring af økonomiske grunde, men i lige så høj grad på grund af et formodet fremtidigt behov for de ældres erfaring og arbejdsstabilitet. Der er i den forbindelse udtrykt bekymring for, at den tidlige tilbagetrækning skal føre til en stigende desintegration af de ældre³.

Det er tidligere påvist, at ældre, som er *aktive og integrerede* i tætte sociale netværk, klarer sig fysisk og psykisk bedre i dagligdagen, end andre ældre gør⁴. Set i et forebyggelsesperspektiv betyder det, at en maksimering af ældres integration både er af betydning for de ældre selv og for samfundet. Hvis man kan forebygge/udskyde det tidspunkt, hvor ældre bliver hjælptrængende, vil meget være opnået. Men spørgsmålet om ældres integration kan også anskues ud fra synsvinklen, at ældre har erfaringer og ressourcer, som samfundet ikke har råd til at lade gå til spilde.

Med de forbedrede helbredsforhold og det længere spænd af år som pensionist følger en *større variation mellem pensionisterne indbyrdes*. Det er i den politiske debat og praksis blevet nødvendigt at differentiere mellem forskellige pensionisttyper. Der er de ældre i efterlønsalderen og de gamle på den anden side af de 80 år. Inden for den enkelte aldersgruppe vil der endvidere være nogle med masser af ressourcer både i økonomisk, helbreds- og kundskabsmæssig forstand, og der vil være ressourcetsvage, skrøbelige ældre.

Denne undersøgelse retter sig imod den yngre del af de ældre, dvs. de 60-74-årige, som helbredsmæssigt endnu ikke har problemer i større omfang, og som derfor har muligheder for at være

2. Zeuner & Nørregaard (1991).

3. Walker et al. (1991).

4. Platz (1987; 1990).

godt integreret i samfundet. Aldersgruppen består af knap 680.000 personer svarende til 65 pct. af alle på 60 eller derover.

Projektets formål er at beskrive og analysere niveauet for integration i form af aktiv deltagelse i samfundet blandt disse ældre.

2.1.2. Integrationsbegrebet

Det centrale begreb i undersøgelsen er: integration. Sprogligt betyder det: inddragelse i en større helhed. Som sociologisk begreb vil vi ved integration forstå en *tilstand*, som er resultat af *et samspil mellem mennesker*, hvorunder de involverede tager del i beslutninger og aktiviteter og derved opbygger indbyrdes relationer. For at opretholde en given tilstand af integration, må selve *integrationsprocessen* til stadighed gentages.

Familiemedlemmer, som bor under samme tag, indgår i et dagligt samspil, de træffer fælles beslutninger og har fælles aktiviteter i fritiden samt med henblik på hjemmets opretholdelse. Herved bekræfter de enkelte medlemmer deres integration i familien. Hvis omvendt denne daglige proces ophører (fx på grund af skilsmisse eller dødsfald), vil familiens integrationsniveau efterhånden dale. I sidste ende er der ikke mere tale om integration.

I denne undersøgelse, som med det valgte undersøgelsesdesign giver et øjebliksbillede, er det *tilstanden*, ikke processen, som vil blive beskrevet og analyseret. En undersøgelse af integrationsprocessen forudsætter det dynamiske perspektiv, som ligger i en forløbsundersøgelse.

Vi har valgt at operationalisere integrationsbegrebet ved at se på arten af sociale relationer (familie, venner, erhvervsarbejde, foreninger) og måle aktivitetshyppigheden i forbindelse hermed.

For de fleste mennesker er det hensigtsmæssigt at skelne mellem deres integration i *arbejdslivet*, *samfundslivet* og *familielivet*. Førstnævnte er først og fremmest et spørgsmål om tilknytningen til arbejdsmarkedet. Integrationen i *samfundslivet* skal her forstås som de ældres deltagelse i formelle og uformelle strukturer, der

øver indflydelse på samfundets indretning og udvikling. Netværk, foreninger og institutioner er eksempler på sådanne strukturer.

2.1.3. Undersøgelsens gennemførelse

Projektet er gennemført som en *interviewundersøgelse* blandt et repræsentativt udsnit af befolkningen i alderen 60-74 år. En stikprøve på 1.272 personer blev udtrukket "simpelt tilfældigt" fra det centrale personregister (CPR), og der blev opnået et interview med 919 personer, hvilket svarer til en opnåelsesprocent på 72,2. Selve interviewet foregik ved *besøg* i hjemmet i slutningen af november 1993.

Gennemførelsesprocenten ligger i underkanten af de forventede 75 pct., men er ikke alarmerende. Hovedparten af dem, der ikke er interviewet, har nægtet (21 pct.) at medvirke i undersøgelsen. Ca. 4 pct. var forhindret på grund af bortrejse, sygdom eller handicap. Endelig har det ikke været muligt at træffe ca. 2 pct. af de udvalgte.

Som vanligt for interviewundersøgelser er der en vis skævhed i bortfaldets *geografiske* fordeling. Det er traditionelt vanskeligst at få befolkningen i Københavnsområdet til at medvirke, hvorimod villigheden er størst i Jylland. I denne undersøgelse er det således kun lige godt halvdelen af de udtrukne i selve Københavns Kommune, som er blevet interviewet. I Jylland ligger opnåelsesprocenten på 75-80 pct. til gengæld over landsgennemsnittet. Alt i alt fører denne skævhed til en vis underrepræsentation af ældre fra storbyområder.

På de øvrige områder (køn, alder og civilstand), hvor bortfaldets sammensætning kan kontrolleres, er skævhederne små og antagelig uden væsentlig betydning.

2.2. De ældres familieforhold

Det er karakteristisk for den ældre del af befolkningen, at der som følge af mændenes overdødelighed er flere kvinder end mænd. Pr. 1. januar 1994 udgjorde mænd således 46 pct. af hele befolkningen i alderen 60-74 år⁵. Overdødeligheden indtræder fra 55-årsalderen, men bliver først for alvor markant efter 75-årsalderen. Undersøgelsens materiale afspejler dette forhold, idet der kun er *et mindre underskud af mænd*. Disse udgør 47 pct. af de adspurgte.

Fra de 60 til 74 år sker der for de fleste en betydelig ændring i livsvilkårene, hvilket indebærer, at det vil være hensigtsmæssigt i den videre analyse at skelne mellem de yngre og de ældre i materialet. For det første indtræder retten til *folkepension* ved 67-årsalderen. De yngre må således stadig forsørge sig selv ved erhvervsarbejde eller benytte sig af særlige ordninger såsom efterløn og førtidspension. For det andet vil den ældre del af respondenterne i højere grad end de yngre lide under begyndende helbredsproblemer, og endelig er mændenes overdødelighed mere udtalt blandt de ældste.

Tabel 2.1. De 60-74-årige opdelt efter køn og fordelt alder. Procent. 1993.

	Mænd	Kvinder	Alle
60-66 år	52	48	50
67-74 år	48	52	50
I alt	100	100	100
Pct. grundlag	436	483	919

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

Det fremgår af tabel 2.1., at antallet af respondenter i de to aldersgrupper er ens. På grund af den naturlige befolkningsreduktion fra aldersklasse til aldersklasse burde der imidlertid være lidt flere yngre end ældre i materialet. Når dette ikke er tilfældet,

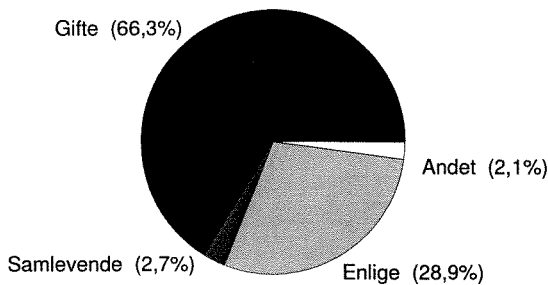
5. Se Statistisk Årbog (1994), tabel 56.

skyldes det, at de ældste kvinder i undersøgelsen er en smule overrepræsenteret i forhold til de yngre kvinder.

Der skal i øvrigt peges på det forhold, at mænd og kvinder aldersmæssigt typisk har divergerende livsforløb. For eksempel gifter mænd sig normalt med kvinder, der er yngre end dem selv. Det får betydning for respondenternes fordeling på familietyper, når udvælgelseskriteriet alene har været alder.

Som det fremgår af figur 2.1., lever interviewpersonerne alt-overvejende i et *parforhold* enten i form af ægteskab eller papirløst. Ganske få (2 pct.) er samboende på anden vis, og knap 30 pct. af de adspurgte lever alene.

Figur 2.1. De ældre fordelt efter civilstandsforhold.

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

De 60-74-årige mænd i denne undersøgelse lever langt hyppigere end kvinderne i et parforhold. Det skyldes, at mænd som nævnt gifter sig nedad i alder, kvinder opad. Alt andet lige vil flere kvinder end mænd i denne aldersgruppe således have oplevet at blive enke(mand). Knap 80 pct. af de mandlige respondenter mod kun 60 pct. af de kvindelige angiver at have en ægtefælle eller samlever. Betragtes de 60-66 og 67-74-årige hver for sig, bliver denne skævhed endnu mere markant. Andelen, som lever i parforhold, falder fra efterløns-alderen (60-66 år) til folkepensionistalderen

for mændenes vedkommende med 10, og for kvindernes med 20 procentpoints.

Tabel 2.2. De 60-74-årige, fordelt efter alder og køn, og opdelt efter familietype. Procent. 1993.

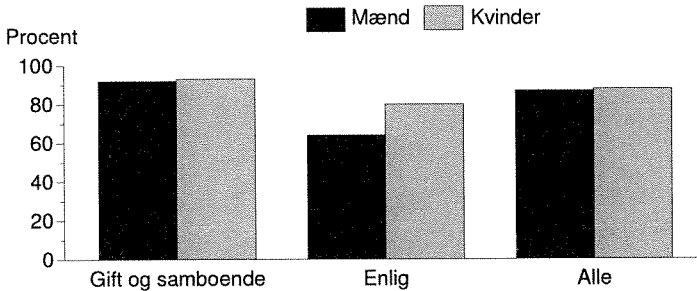
	60-66-årige		67-74-årige		Alle
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder	
Bor alene	13	27	24	49	29
Par (gift/samlevende)	84	70	74	50	69
Andre samboende	3	3	2	1	2
I alt	100	100	100	100	100
Pct. grundlag	225	231	211	252	919

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

Over dobbelt så mange kvinder som mænd i den betragtede aldersklasse er således enlige. Disse er først og fremmest personer, der lever i enkestand, og enkelte som aldrig har været gift. Denne generation blev ikke i så høj grad som yngre generationer påvirket af den nye tids tendens til høj skilsmissefrekvens.

Langt de fleste medvirkende i undersøgelsen har børn, i alt 87 pct. Bag dette tal gemmer der sig imidlertid en noget ulige fordeling i relation til civilstand, idet en fjerdedel af de enlige er barnløse, mens kun hver tiende af de samlevende er det. En nærliggende forklaring herpå kan være, at en del af de enlige sandsynligvis aldrig har været gift og derfor heller ikke har fået børn. Forskellen m.h.t. udbredelsen af barnløshed betyder, at *ældre samlevende typisk har både en livsledsager og børn, hvorimod enlige ældre noget hyppigere mangler begge dele.* Konsekvenserne for de enlige af deres spinklere familiære netværk uddybes i de følgende kapitler.

Figur 2.2. Andelen af de 60-74-årige, som har børn.

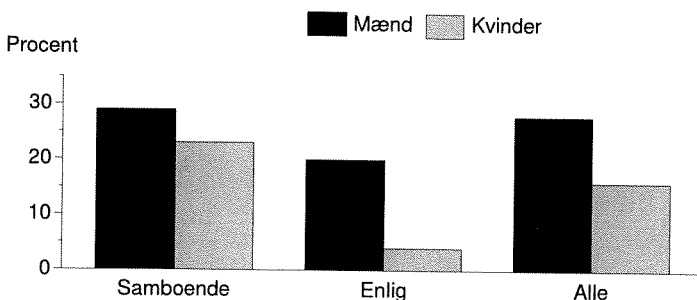
Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

Stort set alle de ældre, der har børn, har ifølge undersøgelsen ligeledes *børnebørn*. Det er således kun 10 pct. af dem med børn, som ingen børnebørn har. Og de fleste, der opnår at blive bedsteforældre, bliver det første gang inden de fylder 60 år. Der er da heller ingen stigning i bedsteforældrenes andel, når vi går fra de respondenter, som er i efterlønsalderen (60-66 år), til dem i folkepensionistalderen (67-74 år).

Selv om de fleste 60-74-årige er blevet bedsteforældre, hænder det, at der stadig er hjemmeboende børn i husstanden. Knap 4 pct. bor sammen med et eller flere børn. Størst er andelen blandt 60-66-årige mænd, hvor 7 pct. angiver at have hjemmeboende børn.

De færreste, 21 pct., af de adspurgte har endnu en *forælder* eller en *svigerforælder*, og andelen, der har et sådant familiemedlem er i sagens natur stærkt faldende med alderen. Således har hver tredje af de 60-66-årige stadig en forælder (egen eller ægtefælles), hvorimod kun hver tiende af de ældste har det.

Figur 2.3. Andelen af de 60-74-årige, som endnu har forældre/svigerforældre.

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

Herudover oplyser stort set alle i undersøgelsen, 97 pct., at de har *anden familie* end børn og børnebørn. Det kan dels være søskende, dels mere fjernt beslægtede. De forskellige civil-standsgrupper har i øvrigt lige hyppigt et sådant familiemedlem.

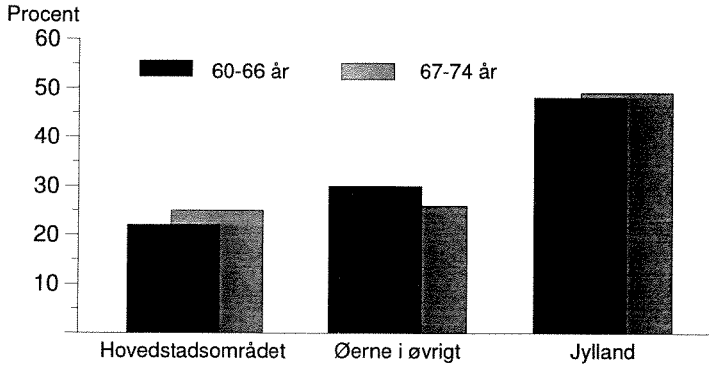
2.3. De ældres boligforhold

Geografisk fordeler undersøgelsens ældre sig omtrent som den øvrige befolkning. En fjerdedel bor i *Hovedstadsområdet*⁶. Yderligere godt en fjerdedel er bosat på *Øerne i øvrigt*, og knap halvdelen hører hjemme i *Jylland*.

Alderen spiller en rolle på den måde, at der i Hovedstadsområdet er relativt flere, som er nået op i pensionistalderen, mens der på øerne i øvrigt er flest i efterlønsalderen. Endvidere bor flere kvinder end mænd i Hovedstadsområdet.

6. Hovedstadsområdet består af Københavns og Frederiksberg Kommuner, hele Københavns Amt samt en række kommuner i Frederiksborg Amt (Allerød, Birkerød, Farum, Fredensborg-Humlebæk, Hørsholm og Karlebo) og to kommuner (Greve og Solrød) i Roskilde Amt.

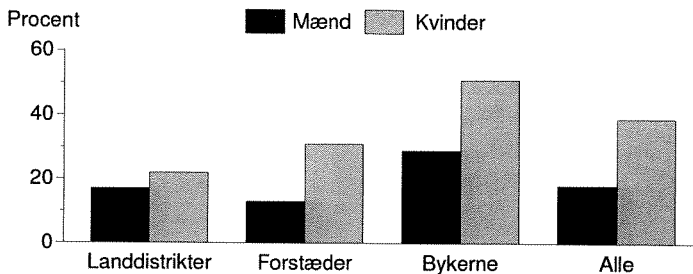
Figur 2.4. De 60-74-årige fordelt efter alder, og hvor i landet de bor.

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

Karakteren af respondentens boligkvarter er noteret af interviewerens. 41 pct. af de ældre bor i rene parcelhuskvarterer, som oftest er beliggende i *byernes yderområder*. Selve *bykernen* kan bestå af tæt/lav bebyggelse, være en blanding af villa- og etageejendomme, eller rene etagehusområder. 37 pct. af de ældre bor i sådanne kvarterer. Endelig er der 22 pct., som bor ude i *landdistrikterne* (i landsbyer eller fritliggende huse på landet).

Figur 2.5. De enliges andel af 60-74-årige i forskellige byområder.

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

Der er stor forskel på befolkningssammensætningen i de tre typer af boligkvarterer. De rene parcelhusområder, som omkranser bykerne, ligger tæt på landsgennemsnittet, hvad fordelingen på køn og alder angår. Her er 51 pct. mænd og 56 pct. i efterlønsalderen. Ude i landdistrikterne er der en klar overvægt af mænd: 60 pct. (imod 47 pct. i hele landet). Aldersmæssigt forholder det sig præcis som i hele landet under ét: 50 pct. er i efterlønsalderen. Endelig er kvinderne i stort flertal (64 pct.), når vi ser på de tætbefolkede bykerner. Alderssammensætningen er også forskudt opad, idet 57 pct. er i folkepensionistalderen.

Beboelseskvartererne i henholdsvis byerne og på landet er bl.a. karakteriseret ved en væsentlig forskel i befolkningstæthed. Når vi bevæger os fra etagebebyggelse over parcelhuskvartererne til landområderne, øges afstandene, og der sker en udtynding af lokalmiljøet. De længere afstande til lokale butikker og andre faciliteter kan med alderen besværliggøre de ældres muligheder for at begå sig, samt begrænse deres deltagelse i diverse aktiviteter.

Boligen er central for den daglige livsudfoldelse, og derfor vil dennes beliggenhed, størrelse og standard ofte afspejle de ønsker den enkelte familie har i så henseende. I den erhvervsaktive alder bor de fleste i en relativt stor familiebolig, hyppigst i form af et parcelhus. Når børnene er flyttet hjemmefra og pensionsalderen nærmer sig, ændres behovene. En flytning bliver i nogle tilfælde resultatet heraf. Det er primært ønsket om en mindre og mere passende bolig, som motiverer de midaldrende samt yngre pensionister til at skifte bolig. Mere passende for den umiddelbart forestående livsførelse; derimod ikke med henblik på det, som måtte komme længere ude i fremtiden, når helbred og førlighed begynder at gøre knuder.

Når de 60-74-årige flytter, er det typisk til den mindre familiebolig: et rækkehus eller en etagelejlighed, som ikke nødvendigvis er egnet til ældre med helbreds- og førlighedsproblemer. I undersøgelsen er andelen af ældre, som har trapper til og i deres

bolig stort set den samme uanset, om vi ser på de yngre eller ældre blandt de medvirkende. Og andelen, der har mulighed for at benytte elevator er heller ikke tiltagende med alderen.

Tabel 2.3. De ældre opdelt efter alder og køn, og fordelt efter boligtype. Procent. 1993.

	60-66-årige		67-74-årige		Alle
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder	
Etageejendom	13	29	24	40	27
Villa	62	52	49	40	51
Rækkehus mv.	8	9	10	13	10
Hus på landet	15	10	17	7	12
Andet/uoplyst	1	0	0	0	0
I alt	99	100	100	100	100
Pct. grundlag	225	231	211	252	919

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

De medvirkende i undersøgelsen bor altovervejende i *parcel- eller rækkehus*. Tre ud af fire bor således i en form for eget hus, mens hver fjerde bor i en etageejendom. Imidlertid er der, når køn og alder tages i betragtning, en betydelig variation i disse tal.

Andelen, der bor i villa, bliver med alderen reduceret til fordel for de mindre boliger i rækkehuse og især etageejendomme. Således bor lidt over halvdelen af de 60-66-årige i parcelhus, mens blot 40 pct. af de ældste gør det.

På dette alderstrin er det ligeledes karakteristisk, at mænd langt hyppigere end kvinder bor i en form for hus. Forklaringen herpå er først og fremmest den større andel af enlige blandt kvinderne. Herudover kan kønsforskellen måske forklares ved, at den ældre generations kvinder i mindre grad er i stand til eller bryder sig om at klare det praktiske arbejde, som er forbundet med et hus. Modsat vil mændene formentlig nødig undvære at være beskæftiget med havearbejde og lignende sysler i huset.

Af de adspurgte bor 12 pct. i et hus på landet. Alderen spiller ikke nogen særlig rolle for andelen af mænd, der bor på landet. Derimod er der færre ældre end yngre kvinder, som bor i et hus

på landet. Det kan skyldes, at kvinder i højere grad end mænd flytter bort fra landdistrikterne, når de bliver alene. Næsten ingen af de enlige kvinder bor således i et hus på landet, hvorimod andelen blandt enlige mænd (11 pct.) kun er noget mindre end blandt samlevende mænd (17 pct.).

Tabel 2.4. De 60-74-åriges beboelseskvarterer, opdelt efter alder og køn. Procent. 1993.

	60-66-årige		67-74-årige		Alle
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder	
Landområde	26	18	29	16	22
Parcelhuskvarter	50	42	38	35	41
Blandet bebyggelse	24	40	33	49	37
I alt	100	100	100	100	100
Pct. grundlag	225	231	211	252	919

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

Kategorien *enlig*, består, som allerede nævnt, for de ældres vedkommende dels af ugifte, der altid har boet alene, dels af dem, som pga. ægtefællens død igen er blevet alene. Sidstnævnte gruppe vil være tilskyndet til at få en mindre og mere bekvem bolig, som følge af deres mere beskedne pladsbehov samt højere gennemsnitsalder, der oftest besværliggør vedligeholdelsen af et hus. Hvis de enlige ældre herefter finder sammen i et papirløst forhold, sker det inden for den nye boligsituations mindre rammer. I tråd hermed bor langt flere enlige og papirløst samlevende end gifte i et etagebyggeri.

Knap to tredjedele af de ældre i 60-74-årsalderen er *ejere af deres bolig*. En overvægt af boligejere findes blandt gifte, mænd og dem under 67 år. Da den typiske ejerbolig er en form for hus og lejerboligen oftest en lejlighed i et etagebyggeri, kan det dog ikke undre, at fordelingen af henholdsvis ejere og lejere svarer til, hvad vi fandt ovenfor.

Den gruppe af ældre, vi beskæftiger os med, de 60-74-årige, har relativt store boliger. Størstedelen har *3 værelser og derover*.

Kun 1 pct. af de adspurgte har en et-værelses bolig. Gifte har som forventet flere værelser i boligen end enlige.

2.4. Lokalområdet

Vi har set, at hovedstrømmen, når de ældre af en eller anden grund skifter bolig, går i retning af de tættere befolkede områder, dvs. bort fra parcelhuskvartererne i periferien af byerne til de tættere befolkede områder med blandet bebyggelse i byernes indre områder. Kvinderne på landet synes også at søge imod byerne, når de bliver enlige, hvorimod mændene i højere grad synes fastgroede på landet.

For at få et indtryk af de ældres muligheder for at komme omkring i nærmiljøet, har vi spurgt til, hvilke transportmidler, der findes i deres lokalområde.

Tabel 2.5. Andelen blandt de 60-74-årige, der ifølge egne udsagn har følgende transportmidler i deres lokalområde, opdelt efter alder og køn. Procent. 1993.

	60-66 år		67-74 år		Alle
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder	
Kommunal kørselsordning for pensionister	37	45	39	52	44
Kommunal busrute for pensionister	23	24	14	21	21
Skolebus, som pensionister må bruge	28	20	14	19	20
Almindelig busrute	88	94	89	95	92
Pct. grundlag	225	231	211	252	919

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

På spørgsmålet, om der findes en kommunal kørselsordning for pensionister, oplyser 44 pct. at have adgang hertil, og 14 pct. mener ikke at have en sådan ordning, der hvor de bor. Godt 40 pct. ved imidlertid ikke, om en sådan ordning findes.

Den udbredte mangel på viden gælder ikke blot spørgsmålet, om en kørselsordning findes, men tillige spørgsmålene om særlige

busruter for pensionister og adgangen til at benytte skolebusser, jf. nedenfor. Derimod kan næsten alle svare på, om der findes almindelige busruter og tog i lokalområdet. De ældres informationsniveau synes altså meget forskelligt alt efter, om det er *specielle* eller *almindelige* ordninger, der refereres til.

Selv om forskellene mht. uvidenhed ikke er store, er mænd dog lidt dårligere orienteret end kvinder. "Ved ikke"-procenten er lige høj blandt gifte mænd og kvinder. Enlige kvinder har bedre viden på dette felt end gifte kvinder. Derimod er enlige mænd den mest uvidende af grupperne: 54 pct. Det er nærliggende at søge en forklaring herpå i det forhold, at denne generations mænd i højere grad end kvinderne anvender bilen som det primære transportmiddel, og derfor nærer mindre interesse for offentlig transport.

Kvinder giver hyppigere end mænd udtryk for, at en kommunal kørselsordning for pensionister findes. Især enlige kvinder er opmærksomme på denne transportmulighed.

Ældre i byområder med blandet bebyggelse (de indre bydele) giver oftere (53 pct.) udtryk for, at der findes en kørselsordning.

De ældre blev ligeledes spurgt, *om de har adgang til en kommunal busrute for pensionister*. Lidt over hver femte af de interviewede svarer bekræftende herpå, mens de øvrige fordeler sig ligeligt mellem dem, der ikke er orienteret herom og dem, som mener, at en sådan ordning ikke findes i deres område.

De ældre på landet oplyser ikke så tit (15 pct.), at denne mulighed findes. Blandt beboere i de indre byområder er den tilsvarende andel 25 pct.

Viden om, at der findes en busrute for pensionister, er lidt større blandt kvinder end mænd, lidt større blandt dem i efterlønsalderen og mindst blandt enlige mænd.

Herpå spurgte vi de medvirkende, *om pensionister i Deres lokalområde må benytte skolebussen*. Når der spørges til denne mulighed tegner nogenlunde samme mønster sig, som vi så for pensionistbusruten. Atter er det de yngre, der er bedst orienteret, og de gamle mænd, som ikke mener at have adgang til en sådan

ordning. I modsætning til de øvrige transportmidler for pensionister, er der færrest enlige som kender til muligheden for at benytte den lokale skolebus. Dette kan imidlertid blot være en konsekvens af, at forholdsvis få enlige bor i landområderne, hvor skolebusser er mest almindelige. Knap 40 pct. af ældre i landdistrikterne kan benytte skolebussen, hvorimod kun 10 pct. i byerne har denne mulighed.

Endelig spurgte vi, *om der findes en almindelig busrute i området*. Det svarede mere end 90 pct. ja til. På landet var andelen dog kun 75 pct.

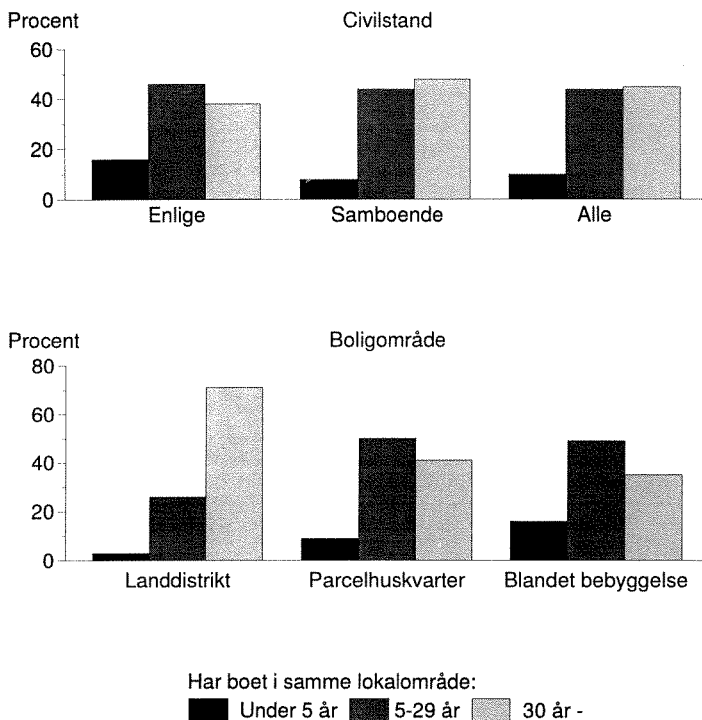
I almindelighed kan de ældres tilknytning til lokalområdet måles på, hvor længe de har boet der. Vi spurgte derfor: *Hvor længe har De boet i dette lokalområde?* Knap 90 pct. angav at have boet mindst 4 år i deres nuværende lokalområde. De har haft rigelig med tid til at finde sig til rette samt skabe sig de ønskede kontakter og må derfor formodes at være relativt godt integreret i lokalområdet.

Hele 45 pct. af respondenterne har en næsten livslang tilknytning til lokalområdet, idet de har boet der i over 30 år. Andelen med så lang anciennitet i lokalområdet er jævnt stigende med alderen.

Det er især de gifte, som bor, hvor de "altid" har boet. De *enlige* er derimod hyppigere "nye" i området, idet dobbelt så mange enlige som gifte har boet under 4 år i deres nuværende område. Det tyder på, at det primært er, når de ældre bliver enlige og i den anledning flytter til en mindre bolig, at de skifter lokalområde.

Størst er forskellen mht. anciennitet i lokalområdet, når de ældre opdeles efter områdets karakter. Næsten tre fjerdedele af de 60-74-årige i landdistrikterne har boet der i mere end 30 år. Ganske få procent er tilflyttet inden for de seneste 5 år. I byernes indre områder, hvor bebyggelsen er blandet, udgør tilflytterne til gengæld 16 pct., og her har kun hver tredje (35 pct.) mere end 30 års anciennitet i lokalområdet.

Figur 2.6. Varighed af 60-74-åriges tilknytning til lokalområdet.

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993

Efter nogle år i et område har de fleste fundet sig til rette og ønsker følgelig at blive boende. For yderligere at belyse de ældres tilknytning til deres lokalområde, spurgte vi: *Hvor vigtigt er det for Dem at blive boende i dette lokalområde? Er det meget, lidt eller slet ikke vigtigt for Dem?* Størstedelen af de ældre er tæt knyttet til deres lokalområde, idet tre ud af fire mener, det er "meget vigtigt" for dem at kunne blive boende, hvor de bor.

Vi har set en vis tendens til afvandring fra landdistrikterne blandt enlige. Andelen, som lægger stor vægt på at forblive der, hvor de nu engang bor, er imidlertid lige så høj blandt de tilbageværende som i andre områder. Samtidig er andelen, der slet

ikke finder det vigtigt at blive boende i det nuværende område, imidlertid højere i landdistrikterne (17 pct.) end i byerne (11 pct.). Alt i alt synes der således hos en del af de ældre på landet at være en erkendelse af, at det på et tidspunkt kan blive nødvendigt (eller attraktivt) at søge ind til byen.

Mænd i efterlønsalderen er mindre knyttet til deres lokalområde end andre. Måske hænger det sammen med, at en del mænd først får et aktivt forhold til deres lokalområde, når de forlader arbejdsmarkedet. Så længe de er erhvervsaktive har de formodentlig mindre tid og interesse for at dyrke det omkringliggende miljø.

Tabel 2.6. De 60-74-åriges tilknytning til deres lokalområde opdelt efter alder og køn. Procent. 1993.

Hvor vigtigt er det at blive boende i pågældende område?	60-66-årige		67-74-årige		Alle
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder	
Meget vigtigt	65	75	77	75	73
Lidt vigtigt	16	13	13	11	13
Slet ikke vigtigt	19	10	9	12	13
Ved ikke	0	1	1	2	1
I alt	100	99	100	100	100
Pct. grundlag	225	231	211	252	919

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

Ældre med børn er ligeledes mere knyttet til lokalområdet end gennemsnittet. Vi ved ikke, hvor børnene har bosat sig. Måske i nærheden. Familiens nærhed kan være en vigtig faktor i tilknytningen til lokalområdet.

De ældre, som ikke finder det vigtigt at blive i lokalområdet, ved mindre om, hvilke særlige transportordninger der findes lokalt. Måske er forklaringen ganske enkelt, at de ikke interesserer sig så meget for det område, de bor i. Eller måske blot, at de ikke har boet i området længe nok til at have fået kendskab til eller behov for sådanne ordninger.

2.5. Uddannelse og vigtigste beskæftigelse

De ældre, som medvirkede i undersøgelsen, er født i årene 1918-1933. De har således gået i skole på et tidspunkt, hvor undervisningspligten ophørte efter 7 år, og hvor landsbyskolerne dominerede uden for købstæderne. Skolesystemet var altså helt anderledes opbygget end det, vi kender i dag. Det er årsagen til, at to ud af tre medvirkende angav at have gået 7 år eller mindre i skole, da de blev spurgt: *På hvilket trin forlod De i sin tid skolen?*

Allerede dengang undergik normen for børnenes skolegang imidlertid en løbende udvikling, hvilket i materialet udmønter sig ved, at de yngre og de ældre har forskellig skoletid bag sig. Alder spiller således en selvstændig rolle for skolegangens længde, idet de 60-66-årige hyppigere end de 67-74-årige har en skoleuddannelse af over 7 års varighed.

Tabel 2.7. Klassetrin på hvilket de 60-74-årige forlod skolen, opdelt efter alder og køn. Procent. 1993.

	60-66-årige		67-74-årige		Alle
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder	
7. klasse eller før	68	60	75	68	68
Efter 7. klasse	32	39	25	31	32
Andet	0	1	0	0	0
I alt	100	100	100	99	100
Pct. grundlag	225	231	211	252	919

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

Endvidere er der forskel på den grundlæggende skoleuddannelse kønnene imellem. Flere mænd end kvinder i samme aldersgruppe har måttet nøjes med højst 7 års skolegang. Modsvarende har flere kvinder fået en mellemlang skoleuddannelse, og lige så mange kvinder som mænd har en studentereksamen.

For de generationer, som medvirker i denne undersøgelse, var der som nævnt stor forskel på den skolegang, de fik tilbudt i købstæderne og på landet. Ældre, som bor i landdistrikterne, har

da også hyppigere end andre måttet nøjes med højst 7 års skolegang. 86 pct. på landet, men kun 62 pct. i byerne.

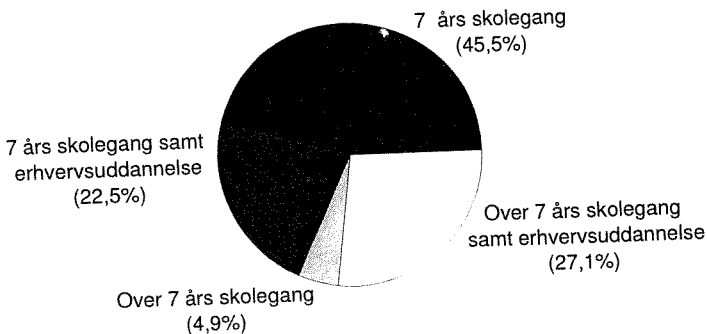
Interviewpersonerne skulle yderligere oplyse, om De fik en *erhvervsuddannelse*, hvilket halvdelen af de ældre kunne svare bekræftende på.

I denne sammenhæng spiller køn og alder ligeledes hver især en selvstændig rolle. Mændene har som det kan forventes langt hyppigere en erhvervsuddannelse end kvinderne. Og som det var tilfældet med skolen, har den yngste gruppe også mht. erhverv den højeste uddannelsesfrekvens. Andelen med en erhvervsuddannelse er i øvrigt jævnt aftagende med alderen.

Det er ikke blot skolegangen, som har været kortest på landet. Der er også færre i landdistrikterne (32 pct.), som har fået en erhvervsuddannelse.

Betragtes de 60-74-åriges skole- og erhvervsuddannelse samlet, fremgår det, at knap halvdelen af de ældre, 45 pct., efter nutidens målestok er meget dårligt udrustet rent uddannelsesmæssigt, idet de højst har haft 7 års skolegang og ingen erhvervsuddannelse. En femtedel, 22 pct., af respondenterne har efter de 7 års skolegang fået en erhvervsuddannelse. Den sidste tredjedel, der har over 7 års skolegang bag sig fik alt overvejende en erhvervsuddannelse. Kun 5 pct. heraf fik det ikke.

Figur 2.7. De ældre fordelt efter skole- og erhvervsuddannelse.

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

De ældres skolegang og eventuelle erhvervsuddannelse blev udmøntet i en bred vifte af beskæftigelsesformer. Det fremgik, da vi spurgte: *Hvilken stilling har De haft det meste af Deres liv?* Ikke overraskende var hovedbeskæftigelsen blandt den ældre generations kvinder *hjemmearbejdende husmor*. Imidlertid var det i sagens natur kun de gifte kvinder, som var "husmor". Også på dette punkt spiller alderen en selvstændig rolle, idet knap så mange kvinder i den yngre som den ældre aldersklasse har været hjemmegående husmor det meste af deres liv. Hovedparten af de kvinder, som har haft erhvervsmæssig beskæftigelse, var ansat som underordnede funktionærer eller tjenestemænd samt ikke-faglærte arbejdere. Mændene fordelte sig som ventet over et langt *bredere spektrum af erhvervstyper*. Flest var beskæftiget som ikke-faglært arbejder samt funktionær/tjenestemand på mellem- eller lederniveau.

2.6. De ældres helbredsforhold

Et godt helbred er af central betydning for at kunne opretholde et virksomt liv med høj livskvalitet. I den aldersgruppe, vi beskæftiger os med, er det gode helbred imidlertid ikke længere en selvfølgelighed. Forringes de ældres evne til at komme omkring, risikerer de, at kontakten med omverdenen reduceres. Et dårligt helbred vil således ofte få afsmittende virkning på de ældres livssituation som helhed.

Vi har målt de ældres helbred og førlighed på tre måder. For det første blev de ældre bedt om selv at vurdere deres helbred. *Hvordan er Deres helbred? Er det i almindelighed godt, nogenlunde eller dårligt?* lød spørgsmålet. Denne subjektive vurdering af eget helbred førte til, at halvdelen angav at have et "godt" helbred. Lidt over en tredjedel mente, at deres helbred var "nogenlunde" (dvs. godt for alderen eller nogenlunde), og ca. 15 pct. svarede, at det var "dårligt" (dvs. nogenlunde for alderen eller dårligt).

Tabel 2.8. De 60-74-åriges helbredstilstand, opdelt efter alder og køn. Procent. 1993.

Helbred er:	60-66-årige		67-74-årige		Alle
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder	
Godt	58	48	47	43	49
Godt for alderen	10	14	18	17	15
Nogenlunde	23	26	15	23	22
Nogenlunde for alderen	2	3	6	4	4
Dårligt	8	10	14	12	11
I alt	101	101	100	99	101
Pct. grundlag	225	231	211	252	919

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

Mændene opfatter generelt deres helbred mere positivt end kvinderne. Over halvdelen af mændene mener således at være ved godt helbred, mens det kun forholder sig således for noget under halvdelen af kvinderne.

Enlige har ifølge deres egen vurdering dårligere helbred end de gifte. De enlige angiver dobbelt så hyppigt, at helbredet er dårligt som de gifte. Enlige mænd og kvinder vurderer deres helbredstilstand ens. At enlige har et dårligere helbred end andre, kan først og fremmest tilskrives deres højere gennemsnitsalder. Herudover kan der i kølvandet på en ægtefælles død opstå en følelse af psykisk nedslidthed.

Endvidere vil nogle opleve, at helbredet svækkes med *alderen*. Der er således en svag tendens til, at flere angiver at have et nogenlunde eller dårligt helbred, jo ældre de er. Hovedparten af de ældste opfatter dog stadig deres helbred som godt, alderen taget i betragtning.

I de relativt tætbefolkede, indre byområder er der færre, som oplever at have et godt helbred og flere, som mener deres helbred er dårligt. Omvendt anser de ældre i parcelhuskvartererne omkring bykerne gennemgående deres helbred for at være lidt bedre end gennemsnittet.

På et tidspunkt i livsforløbet reduceres de flestes *mobilitet*, forstået på den måde, at de ældre får vanskeligere ved at komme

omkring inden- og udendørs. Det andet helbredsmål søger at præcisere denne mobilitetsnedsættelse. Vi spurgte: *Hvilken af følgende beskrivelser passer bedst på Deres helbred? 1) Jeg kan normalt ikke gå omkring i huset og må blive i min seng eller i en stol. 2) Jeg må normalt holde mig indendørs hele eller det meste af tiden. 3) Jeg kan normalt komme omkring både ude og indendørs.*

Praktisk talt alle respondenterne kan komme omkring indendørs, og 95 pct. kan ligeledes gå udendørs uden besvær. Når 15 pct. af de ældre erklærer, at deres helbred er "dårligt", betyder det altså ikke for flertallets vedkommende, at de har besvær med at komme omkring.

Mænd og kvinder er ifølge deres egne udsagn lige mobile. Derimod er mobiliteten ikke overraskende aldersrelateret, idet mobiliteten svækkes med alderen. Endvidere er de gifte "bedre til bens" end de ikke-gifte. Alt i alt findes de få, som ikke har fuld mobilitet, blandt de enlige, dem i folkepensionistalderen og i bykerneerne. Her har 7 pct. svaret, at de ikke har fuld mobilitet. Ude i landdistrikterne og i parcelhuskvartererne omkring byerne er den tilsvarende andel 3 pct.

Vi har endelig for det tredje spurgt til de ældres evne til at klare et udvalg af dagligdagens gøremål. Disse seks indikatorer giver tilsammen et mål for de ældres førlighed. Interviewpersonerne blev spurgt, *om De normalt har besvær med at 1) gå udendørs, 2) gå på trapper, 3) gå omkring i huset, 4) vaske sig og gå i bad, 5) klæde sig på (tage sko på) 6) klippe tånegle.* For hver af de seks spørgsmål blev det registreret, a) om den ældre kunne udføre aktiviteten alene og uden besvær, b) om aktiviteten kun med besvær kunne klares alene, c) om den kun kunne udføres med hjælp fra andre eller d) om den ikke kunne udføres - selv med hjælp fra andre. På baggrund heraf er konstrueret et såkaldt førlighedsindeks. Aktiviteter, der kan udføres uden besvær, er tildelt værdien 0. Kan de udføres med besvær gives værdien 1, og hvis de ikke kan udføres (med eller uden hjælp) gives værdien 2. Værdierne for hvert af de seks spørgsmål lægges sammen, hvilket giver en mulig score fra 0 til 12. En person, der har en samlet

førlighed med værdien 0, har slet ikke besvær med nogen af de seks handlinger. I den modsatte ende af spektret angiver værdien 12 en person, som ikke selv kan udføre nogen af de seks handlinger.

I undersøgelsen har hele 80 pct. af de medvirkende den fulde førlighed (0 point), mens 10 pct. *næsten* har den fulde førlighed (1-2 points).

Tabel 2.9. De 60-74-årige fordelt efter førlighed, opdelt efter alder og køn. Procent. 1993.

Førligheds- indeks:	60-66-årige		67-74-årige		Alle
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder	
0	87	85	80	72	81
1-2	7	8	11	14	10
3-4	3	2	2	5	3
5-6	0	2	2	4	2
7 eller mere	3	3	4	4	3
I alt	100	100	99	99	99
Pct. grundlag	225	231	211	252	919

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

Der er en mindre forskel på mænds og kvinders førlighed, idet lidt flere mænd end kvinder har den fulde førlighed.

Endvidere er førligheden som ventet aldersrelateret. Det udmønter sig dog kun ved, at de ældste lidt hyppigere end de yngste har besvær med *enkelte* af de seks aktiviteter. Alt i alt fremstår de 60-74-årige således som en befolkningsgruppe, der stadig har den fulde førlighed eller som i modsat fald kun har små problemer hermed.

Uanset hvilket af de to sidstnævnte, objektive helbredsmaal, der lægges til grund, er resultatet for næsten alle respondenter en førlighedsmæssig ubelastethed, som ikke fuldt ud modsvares af den subjektive helbredsoplevelse hos de samme respondenter. Det må forstås sådan, at en del ældre *føler sig gamle*.

Vi skal i de følgende kapitler se, hvad ældre engagerer sig i. Når helbredsforhold bringes ind i analyserne til forklaring af de

ældres aktivitet, vil det være det subjektive helbredsmaal, der bliver anvendt. Oplevelsen af ens egen helbredsmæssige situation må antages at øve større indflydelse på valget af aktiviteter og øvrig livsførelse, end mere objektive helbredsmaal tilsiger. Man gør det, man *tror* at kunne klare, ikke det der faktisk er muligt.

KAPITEL 3

Overgang fra arbejde til pension

3.1. Ældre på arbejdsmarkedet

Inden for de seneste 30 år har de ældres beskæftigelsesmæssige situation undergået betydelige forandringer¹. I 1960 havde ca. 90 pct. af de 60-64-årige mænd stadig erhvervsarbejde. For kvinder i samme alder var erhvervsfrekvensen til gengæld kun ca. 25 pct. Dette forhold ændredes gradvis. Umiddelbart før efterlønsordningens indførelse i 1979 var aldersklassens erhvervsfrekvens således faldet med 10 procentpoints for mænds vedkommende, hvorimod den var steget med 10 points for kvinder. Ti år senere (i 1989) var beskæftigelsesgraden for de 60-64-årige reduceret drastisk til ca. 50 pct. blandt mænd og 25 pct. blandt kvinder.

Med efterlønsordningen blev det muligt for store grupper på arbejdsmarkedet at trække sig tilbage allerede fra 60 års alderen. Dette i forening med de generelle beskæftigelsesmæssige problemer i samfundet danner baggrund for, at ældre, som endnu ikke har opnået den almindelige pensionsalder (67 år), i løbet af de sidste 10-20 år i stigende omfang er gledet ud af arbejdsmarkedet.

Hvad betyder det stadig tidligere ophør med erhvervmæssig beskæftigelse for de ældres integration? Umiddelbart kan man hæfte sig ved, at det livsafsnit, som følger efter arbejdsophøret, bliver længere, og at de ændringer i dagligdagen, som følger af tilbagetrækningen, derfor må tillægges større betydning. Når den daglige kontakt til arbejdskolleger falder bort, går et netværk som oftest i opløsning, og den fremtidige tilværelse må i højere grad bygge på andre sociale relationer. Ældre, som er aktive og integ-

1. Det følgende bygger på Zeuner & Nørregaard (1991), p. 36 ff.

rerede i tætte sociale netværk, klarer sig fysisk og psykisk bedre i dagligdagen end andre ældre gør. Derfor er det såvel for de ældre selv som for samfundet vigtigt, at de ældre har kontakter og netværk, som i passende omfang kan aktiveres, når der er behov for det. Er de ældre, som nærmer sig tidspunktet for deres tilbagetrækning, opmærksomme på denne problemstilling? Gør de eventuelt noget for at styre overgangen til den nye pensionist-tilværelse?

Socialkommissionen har foretaget en talmæssig beskrivelse af de ældre og deres forsørgelsesforhold². Næsten alle, der har opnået den officielle pensionsalder (67 år), rubriceres i forsørgelsesmæssig forstand som pensionister. For aldersgruppen 60-66 år (dvs. dem i efterlønsalderen) tegner sig følgende billede. I 1990 bestod aldersgruppen opgjort i "runde tal" af 350.000 personer. Af disse var 100.000 pensionister, andre 100.000 var på efterløn, og 100.000 (svarende til godt en fjerdedel) var stadig i arbejdsstyrken. De sidste 50.000 var bl.a. hjemmegående og personer med en delvis tilknytning til arbejdsmarkedet.

De ældre, som er interviewet til denne undersøgelse, fordelte sig efter erhvervmæssig status som vist i tabel 3.1. Godt en sjettedel (18 pct.) af hele aldersgruppen 60-74 år havde *stadig en vis tilknytning til arbejdsmarkedet*. Andelen er imidlertid meget forskellig for mænd og kvinder samt mellem de to aldersgrupper. Således anfører hver tredje mand i efterlønsalderen, at han stadig har arbejde, hvorimod andelen blandt kvinder i denne alder er 14 pct. Set under ét er en fjerdedel af denne aldersklasse stadig erhvervsaktive. Det svarer til niveauet i Danmarks Statistiks tal, men er lavere end den tredjedel, Zeuner og Nørregaard kom frem til i deres undersøgelse af ældres arbejdsophør³. Nye tal

2. Se Socialkommissionen (1993), p. 11.

3. Se Zeuner & Nørregaard (1991), p. 55.

baseret på tilbagetrækningsmønsteret i 1991-92 viser at udviklingen imod tidlig tilbagetrækning fra arbejdsmarkedet fortsætter⁴.

Tabel 3.1. De ældre opdelt efter køn og alder og fordelt efter tilknytning til arbejdsmarkedet. Procent. 1993.

	Mænd		Kvinder		Alle
	60-66 år	67-74 år	60-66 år	67-74 år	
Har aldrig haft erhvervsarbejde *)	1	0	25	32	15
Ophørt med erhvervsarbejde	64	83	60	64	67
Midlertidig uden arbejde	2	0	1	0	1
Deltidsbeskæftiget	6	10	7	4	7
Fuldtidsbeskæftiget	28	7	7	0	10
I alt	101	100	100	100	100
Pct.grundlag	225	231	211	252	919

*) Herunder kvinder, som ikke har haft erhvervsarbejde, siden de blev gift.

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

Langt hovedparten af de interviewede har været igennem den proces at trække sig tilbage fra erhvervmæssig beskæftigelse. For en del kvinder skete det relativt tidligt i deres liv, nemlig i forbindelse med indgåelse af ægteskab. Denne gruppe vil vi her se bort fra, idet deres erfaringer stammer fra en helt anden periode af deres liv, end den vi beskæftiger os med. Deres væsentligste position i forhold til arbejdsmarkedet har været at stå udenfor. Herefter har godt 60 pct. af kvinderne og 75 pct. af mændene i en mere fremskreden alder prøvet, hvad det vil sige permanent at holde op med at have erhvervsarbejde. Det er denne del af det samlede datamateriale, analyserne i det følgende vil bygge på.

4. Nørregaard et al. (1995), p. 18 ff.

3.2. Hvordan foregik tilbagetrækningen?

Den enkeltes tilknytning til arbejdsmarkedet er naturligvis grundlæggende baseret på den hermed forbundne indkomsterhvervelse. Hertil kan imidlertid lægges forskellige andre forhold (social prestige, kontakter og indhold i dagligdagen), hvoraf vi især vil hæfte os ved netværksaspektet.

Når arbejdslivet forlades for bestandig, vil de sociale kontakter, som byggede på positionen i arbejdslivet, forsvinde. (I bedste fald må de for at kunne videreføres omdannes til et fritidsnetværk). Set fra denne synsvinkel medfører afgangens normalt et tab (af netværk), og må derfor opleves som ikke ønskværdig. De, der har mulighed for at opretholde tilknytningen til arbejdsmarkedet, må således alt andet lige føle sig tilskyndet til at gøre det.

Det bånd, der binder den enkelte til arbejdslivet, kan have forskellig styrke. Eksempelvis vil den, der på grund af sygdom eller arbejdsløshed i nogen tid har været uden reel tilknytning til en konkret arbejdsplads, allerede have mistet en god del af sine sociale kontakter med udspring i arbejdslivet. Der er ikke længere så meget at miste ved at gå på efterløn eller pension. For at få et indtryk af den enkeltes stilling før tilbagetrækningen spurgte vi: *Hvordan var Deres beskæftigelsesmæssige situation, lige før De holdt helt op med at arbejde?*

Mænds og kvinders forskellige tilknytning til arbejdsmarkedet slår som ventet igennem på dette spørgsmål. Hvor mænd helt overvejende (84 pct.) forlader arbejdsmarkedet fra et fuldtidsjob, er billedet mere sammensat for kvinders vedkommende. Halvdelen deler vilkår med mændene og har lige før sidste arbejdsop-hør været beskæftiget på fuld tid. Men 30 pct. har trukket sig tilbage fra en almindelig deltidsstilling.

Tabel 3.2. De ældre med en fortid på arbejdsmarkedet opdelt efter køn og fordelt efter deres beskæftigelsesmæssige status umiddelbart før de holdt helt op med at arbejde. Procent. 1993.

	Mænd	Kvinder	Alle
Fuldtidsbeskæftiget	84	51	68
Deltid uden pension	3	30	16
Deltid med pension	3	7	5
Arbejdsløs, sygedagpenge	9	11	10
Uoplyst	0	1	1
I alt	99	100	100
Pct. grundlag	318	298	616

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

Af særlig interesse er det at se, i hvilket omfang de ældre foretager en "glidende" tilbagetrækning, dvs. trapper ned til en deltidstilling, som økonomisk suppleres med en *delpension*. I alt 7 pct. af kvinderne svarer, at de forlod arbejdsmarkedet fra en sådan position. Samme svar afgiver 3 pct. af mændene.

Det forekommer noget hyppigere (10 pct.), at de ældres sidste kontakt med arbejdsmarkedet er en periode med *arbejdsløsheds- eller sygedagpenge*. Denne mellemstation ser ud til med tiden at have fået øget betydning for kvinder. Således angiver blot 6 pct. af de 67-74-årige kvinder, at de forlod arbejdsmarkedet via ledighed. For dem skete det senest i begyndelsen eller midten af 1980'erne. I den yngre gruppe (de 60-66-årige), som gennemgik er holdt op med at arbejde på et senere tidspunkt, anføres denne mulighed derimod af 17 pct.⁵ Modsvarende har 10 pct. færre af dem i efterlønsalderen trukket sig tilbage fra beskæftigelse på fuld- eller deltid. Blandt mænd ses ikke nogen til-

5. Det forhold, at 15 pct. af de 60-66-årige kvinder fortsat er tilknyttet arbejdsmarkedet, betyder, at der endnu ikke er fuldt overblik over tilbagetrækningsmønstret for denne generation. Alligevel kan det anses for sikkert, at der vil være flere fra denne generation, som har trukket sig tilbage via en periode med ledighed, end der var i de lidt ældre årgange.

svarende forskel i tilbagetrækningsmønster mellem de yngre og ældre generationer.

Styrken i de ældres tilknytning til arbejdslivet lige før tilbagetrækning kan beskrives hierarkisk sådan, at den stærkeste tilknytning alt andet lige består i *fuldtidsbeskæftigelse*. Det er her, langt de fleste mænd befinder sig, men kun halvdelen af kvinderne. Derpå følger *delpensionisterne*, som må formodes at nyde arbejdsgiverens velvilje i og med, det er en ordning, som kræver hans accept og samarbejde. Delpensionisterne vil ofte besidde en erfaring, som arbejdsgiveren gerne vil beholde lidt endnu. Så følger de *almindeligt deltidsbeskæftigede*, som typisk er kvinder, og endelig udgøres det nederste trin af *arbejdsløse og sygedagpenge-modtagere*. Alt i alt rangerer mænd højere i dette hierarki, end kvinder gør.

I den livsfase, hvor en endelig afgang nærmer sig, må det som nævnt formodes, at positionen på arbejdsmarkedet spiller en rolle for, hvordan tilbagetrækningen kommer til at foregå. Vi vil nu se nærmere på, om der er en sådan sammenhæng, og hvordan den i givet fald tager sig ud.

En mere fleksibel tilbagetrækning fra arbejdsmarkedet blev mulig for mange med efterlønsordningen i 1979. Det var ikke længere strengt nødvendigt at vente til man kunne få folkepension. Zeuner og Nørregaard har vist, hvordan det store tilbagetræknings-"ryk" så sent som i 1975 foregik i 64-års alderen, hvorimod det i 1980 satte ind allerede fra 60-års alderen⁶.

Reglerne for, hvor langt op i alderen lønmodtagere kan beskæftiges, er ikke ens på alle ansættelsesområder. De fleste holder sig dog til den officielle pensionsalder: 67 år. Selvstændige er ifølge sagens natur ikke undergivet nogen regler herom.

6. Se Zeuner & Nørregaard (1991), p. 38 ff.

Tabel 3.3. Andelen blandt ældre med en fortid på arbejdsmarkedet, som svarer "ja" til forskellige spørgsmål vedr. tilbagetrækningen. Opdelt efter den beskæftigelsesmæssige situation umiddelbart før tilbagetrækningen. Procent. 1993.

	Beskæftiget på fuld tid	Beskæftiget på deltid		Arbejds-løs/på sygedagpenge	Alle
		Uden pension	Med pension		
Holdt De op med arbejde før det efter de gældende regler/overenskomster var nødvendigt? *)	51	56	37	76	54
Følte De, at kolleger og/eller arbejdsgiver forventede af Dem, at De skulle holde op med at arbejde på dette tidspunkt? *)	13	13	11	10	13
Havde De - gennem længere tid - planlagt at holde op med at arbejde på dette tidspunkt?	65	65	56	20	59
Var Deres helbred dengang sådan, at De kunne have fortsat med at arbejde nogle år endnu?	66	56	67	27	60
Var De dengang nervøs for, at det ville blive svært for Dem at få dagen til at gå som pensionist?	8	13	13	23	11

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

*) Spørgsmålet er ikke stillet til selvstændige.

De ældre, som ikke længere har arbejde (og som ikke førhen var selvstændige) blev spurgt: *Holdt De op med at arbejde før det efter de gældende regler/overenskomster var nødvendigt?* Godt halvdelen (54 pct.) svarede, at de var holdt op, før det var nødvendigt. Andelen er størst blandt de 60-66-årige, men det skyldes, at der i denne alder stadig er en del, som har arbejde, og som formentlig vil fortsætte hermed indtil pensionsalderen. Man får således et bedre indtryk af, hvor stor en andel af en årgang, der vil forlade arbejdsmarkedet, før det efter reglerne er nødvendigt, hvis man fokuserer på de 67-74-årige, der for de flestes vedkommende er holdt op med at have erhvervsarbejde. I denne alders-

gruppe er det halvdelen af lønmodtagerne (49 pct.), som har forladt arbejdsmarkedet "før tiden". Lidt flere kvinder (53 pct.) end mænd (44 pct.).

Der er en klar sammenhæng imellem personens beskæftigelsesmæssige status umiddelbart før det endelige arbejdsophør og spørgsmålet, om det fandt sted, før regler/overenskomster tilsagde det. Hele 76 pct. af de personer, som var arbejdsløse eller på sygedagpenge, gik "før tiden". Blandt personer med almindelig beskæftigelse (hvad enten det var på fuld- eller deltid) var det omkring halvdelen, som gik før tiden. Derimod angav to ud af tre ældre, som havde været deltidsbeskæftiget med supplerende del-pension, at de først holdt op med at arbejde på det tidspunkt, hvor det efter reglerne var forudsat, at de skulle ophøre. Denne sidste gruppe er af beskeden størrelse, hvorfor procentsatsen må tages med forbehold, men det skal noteres, at den iagttagne forskel er statistisk signifikant.

Formålet med delpensionsordningen er netop at muliggøre et kompromis imellem ønsket om aflastning i arbejdssituationen og ønsket om at fastholde arbejdsmarkedstilknytningen. I det omfang ordningen har været brugt, må det siges, at målsætningen i høj grad er blevet opfyldt.

Med baggrund i den massive arbejdsløshed, som har præget samfundet i en årrække, kan man spørge, om efterlønsordningen også bruges til at presse de 60-66-årige ud af arbejdsmarkedet. Hvordan er det at være på en arbejdsplads, hvor der næsten ingen jævnaldrende er tilbage? *Følte De, at kolleger og/eller arbejdsgiver forventede af Dem, at De skulle holde op med at arbejde på dette tidspunkt?* blev de ældre spurgt. Langt de fleste kender ikke til denne følelse af at være en mere eller mindre uvelkommen kollega/ansat, men det er til at få øje på ældre, som har stået i situationen. Hver ottende har svaret ja på spørgsmålet. Lidt flere mænd end kvinder.

Den subjektive oplevelse af firmaets/kollegernes forventninger om en snarlig tilbagetrækning har ingen iøjnefaldende sammenhæng med de forhold, som i øvrigt er belyst i forbindelse med

situationen omkring arbejdsophøret. Eksempelvis angiver 45 pct. af dem, der oplevede en sådan forventning fra omgivelserne på arbejdspladsen, at de faktisk trak sig tilbage "før tiden", men en større andel (55 pct.) af dem, der ikke mente at have registreret en sådan forventning, forlod erhvervsmæssig beskæftigelse før tiden. Det er således svært at finde belæg for en antagelse om, at et mere eller mindre tydeligt pres fra arbejdspladsen spiller nogen væsentlig rolle for de ældres valg af tilbagetrækningstidspunkt.

En vigtig grund til at holde op med at arbejde kan være, at helbredet svigter. For at få belyst dette aspekt spurgte vi: *Var Deres helbred dengang sådan, at De kunne have fortsat med at arbejde nogle år endnu?* Noget over halvdelen (60 pct.) mener, at deres helbred ikke afholdt dem fra at fortsætte på arbejdsmarkedet. Godt en tredjedel (37 pct.) er af den opfattelse, at det ikke var muligt.

Oplevelsen af egen helbredssituation spiller som ventet en selvstændig rolle for tilbagetrækningstidspunktet. Således angiver 45 pct. af dem, som mener, de godt kunne være fortsat nogle år endnu, at de trak sig tilbage før tiden. Blandt dem med en dårligere helbredsoplevelse angiver derimod 67 pct., at de trak sig tilbage før tiden.

Oplevelsen af eget helbred er helt i bund blandt de ældre, som umiddelbart før tilbagetrækningen var arbejdsløse eller gik på sygedagpenge. Kun en fjerdedel i denne gruppe mente, de kunne være fortsat på arbejdsmarkedet nogle år endnu. Blandt de mange i fuldtidsjob var det derimod to tredjedele, som havde denne opfattelse. Det kan måske undre, at en lige så stor andel af del-pensionisterne, mente deres helbred var godt nok til at tage en tørn nogle år endnu. Et motiv til at gå på delpension kan jo netop være hensynet til et skrantende helbred. Men det skal erindres, at dette hensyn netop er tilgodeset med overgangen til delpension, og det må forudsættes, at den enkeltes stillingtagen til spørgsmålet om fortsat beskæftigelse gælder beskæftigelse som den nuværende.

Det er meget forskelligt, om de ældres arbejdsophør sker *planlagt* eller ej. *Havde De - gennem længere tid - planlagt at holde op med at arbejde på dette tidspunkt?* lød et af spørgsmålene til de ældre, som ikke længere var i erhvervsmæssig beskæftigelse. Her til svarede halvdelen ja, og de øvrige nej. Mændene synes i lidt højere grad end kvinderne at have planlagt deres afgang.

Der er en meget klar sammenhæng mellem helbredsvurdering og det at have planlagt sin tilbagetrækning. 61 pct. af dem, der mener, de helbredsmæssigt godt kunne have taget nogle år endnu på arbejdsmarkedet, oplyser, at tilbagetrækningen var planlagt. Derimod siger kun en tredjedel af de ældre, hvis helbred ikke tillod dem at forblive i arbejde, at tilbagetrækningen var planlagt.

Den gruppe, som før den definitive tilbagetrækning var arbejdsløse eller dagpengemodtagere, skiller sig markant ud fra de øvrige. Kun en femtedel fra denne gruppe havde planlagt tilbagetrækningen.

Man kunne have forventet, at de ældres planlægning af egen afgang fra arbejdsmarkedet ville have bestået i valg af et andet (tidligere) tidspunkt end det i reglerne foreskrevne. Det er imidlertid ikke tilfældet. Tværtimod er der en vis modsat rettet sammenhæng mellem planlægning af afgang og tidspunktet herfor. 44 pct. af dem, der holdt op *før tiden*, angiver således, at dette var planlagt gennem længere tid, hvorimod hele 64 pct. af dem, der først holdt op på det tidspunkt reglerne foreskrev, siger, at de havde planlagt det.

Et sidste aspekt ved arbejdsophøret, som blev belyst, vedrører forventningerne til den fremtidige dagligdag som pensionist. Er det et tiltrækkende perspektiv? Eller virker udsigten til den megen fri tid skræmmende? *Var De dengang nervøs for, at det ville blive svært for Dem at få dagen til at gå som pensionist?*, spurgte vi.

Kun en mindre gruppe (11 pct.) kan huske, at de var (lidt) skræmte ved udsigten til, hvad der nu ventede dem, når arbejdets faste holdepunkt faldt væk. Procenten var ikke signifikant højere blandt kvinder end blandt mænd.

De fuldtidsbeskæftigede var mindst bekymrede for fremtiden. De arbejdsløse udtrykte til gengæld tre gange så hyppigt som de fuldtidsbeskæftigede bekymring.

Hvis vi i stedet tager udgangspunkt i en opdeling i "de bekymrede" ældre og de "ikke-bekymrede", kan vi finde en lille tendens til, at personer, som var nervøse for fremtiden, holdt fast i jobbet længere end andre. 61 pct. af dem, der udtrykte frygt for fremtiden, trak sig tilbage fra arbejdsmarkedet før tiden, hvorimod kun 52 pct. af dem, der ingen frygt havde, gik før tiden.

3.3. De "stærke" går sidst

I foregående afsnit så vi, at tilbagetrækning "før tiden" var mere sandsynlig blandt ældre på arbejdsløsheds- eller sygedagpenge end blandt andre ældre. Vi så også, at ældre med et mindre godt helbred oftere end andre ældre havde valgt at gå på pension "før tiden". Og vi så, at de ældre hyppigst talte om, at tilbagetrækningen var planlagt gennem nogen tid, når den fandt sted omkring det tidspunkt, hvor man efter reglerne skulle trække sig tilbage.

Disse forhold tyder på, at ressourcetsvage personer er mere tilbøjelige end andre til at forlade arbejdsmarkedet før tiden. Vi vil i det følgende undersøge, om dette synspunkt kan udbygges yderligere. Til det formål er de ældre med en fortid på arbejdsmarkedet opdelt efter deres svar på planlægningsspørgsmålet. Det at kunne *planlægge* ses som udtryk for besiddelse af menneskelige ressourcer i bred forstand, ressourcer der kan komme til nytte i mange af livets situationer. Det spørgsmål, man så kan stille, er, om de ældre, der havde planlagt tilbagetrækningen fra arbejdsmarkedet, også på andre områder adskiller sig fra dem, der ikke havde det.

Når erhvervsarbejdet ophører, mistes en daglig kontakt til kollegerne. Et *socialt netværk* forsvinder. Så er det vigtigt at have andre netværk, familie og venner, som kan fylde hverdagen og yde bistand, når der bliver behov for det. Som det fremgår af tabel 3.4. har langt de fleste ældre *venner*, men de få, som siger

at de ikke har det, tilhører næsten alle kategorien af ældre, som ikke havde planlagt deres eget arbejdsophør. Under halvdelen af alle ældre i undersøgelsen har fået nye venner, siden de fyldte 60 år. Det er imidlertid karakteristisk, at de, der gennem nogen tid havde planlagt deres egen tilbagetrækning, oftere havde fået nye venner i de senere år. Der synes med andre ord at være en tendens til, at de, der kan planlægge (dvs. overskue deres egen situation), er bedre til at skaffe sig og til at vedligeholde et netværk af venner.

Tabel 3.4. Andelen med forskellige kendetegn blandt ældre med en fortid på arbejdsmarkedet. Opdelt efter køn og om arbejdsophøret var planlagt. Procent. 1993.

	Planlagt arbejdsophør		Ikke planlagt arbejdsophør	
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder
Har venner	98	98	88	90
Har fået nye venner	37	49	23	30
Yder hjælp til børn	36	24	24	26
Har skemalagte fritidsinteresser	37	52	23	36
Deltager i fritidsundervisning	12	32	9	16
Er medlem af forening	92	90	72	72
Går på museum	48	52	24	34
Stemte ved seneste kommunalvalg	94	91	86	83
Pct. grundlag	171	136	140	148

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

Mange ældre har en fritidsinteresse, som de dyrker regelmæssigt. Blandt de ældre, som har trukket sig ud af arbejdsmarkedet, forekommer sådanne *skemalagte aktiviteter* hyppigere i gruppen, der siger, at deres egen fratræden var planlagt, end i gruppen, som ikke gjorde det. Andelen, som er medlem af en eller flere *foreninger*, er også højere blandt ældre med planlagt tilbagetrækning end blandt ældre uden. Specielt for mændenes vedkommende er det et generelt træk, at medlemshyppigheden er højere

blandt "planlæggerne" end blandt de ældre uden planlagt tilbagetrækning - uanset hvilken type forening der ses på.

Endvidere er det karakteristisk, at der er flere blandt "planlæggerne", som går på museum.

Yderligere en indikator på aktivitet og dermed ressourcebesiddelse skal nævnes her. Gennem deltagelse i offentlige valg til folketing og kommunalbestyrelse øver befolkningen sit (beskedne) bidrag til demokratiets fortsatte beståen og udvikling. Her viser det sig, at de ældre, som planlagde deres afgang fra arbejdsmarkedet, oftere siger, at de *stemte ved sidste kommunalvalg* (som foregik umiddelbart før dataindsamlingen), end ældre uden planlagt tilbagetrækning gjorde.

Vi har undersøgt sammenhængen mellem spørgsmålet om planlagt tilbagetrækning og en række andre aktivitetsfaktorer, som imidlertid ikke giver nævneværdigt udslag, hvorfor de ikke skal nævnes her. Vigtigt er det dog, at ingen af de inddragne faktorer pegede i modsat retning, hvad sammenhæng angår.

Tabel 3.5. Andelen med forskellige kendetegn blandt ældre med en fortid som lønmodtager på arbejdsmarkedet. Opdelt efter køn og om arbejdsophøret skete før tiden. Procent. 1993.

	Arbejdsophør før tiden		Arbejdsophør ikke før tiden	
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder
Har venner	89	93	96	92
Har fået nye venner	24	34	35	41
Har nogen at snakke med om personlige problemer	90	85	97	93
Yder hjælp til venner	11	11	17	14
Har skemalagte fritidsinteresser	27	42	33	52
Deltager i fritidsundervisning	7	23	13	30
Er medlem af forening	81	80	86	86
Går på museum	30	42	43	49
Stemte ved seneste kommunalvalg	89	84	90	93
Pct. grundlag	131	148	132	99

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

Ældre med en fortid som lønmodtagere, som forlod arbejdslivet, før det efter reglerne var nødvendigt, har i forhold til dem, der forblev på arbejdsmarkedet så længe som muligt, ikke så hyppigt venner eller fået nye venner, siden de var 60 år, de har ikke så hyppigt nogen at snakke med om personlige problemer, og de har ikke så ofte skemalagte fritidsinteresser at gå til. De er sjældnere medlem af en forening, og de går ikke så tit på museum.

Sammenfattende tegner der sig et billede af nogle personlige ressourcer hos de ældre, som - hvis de er til stede - kommer til udtryk på forskellig vis. Ressourcer til at gribe ind i, planlægge forløbet af ens eget liv, tage aktivt del i aktiviteter, skabe og fastholde personlige relationer. De mennesker, som fastholder deres tilstedeværelse på arbejdsmarkedet, indtil pensionsalderen efter reglerne er opnået, gør det tilsyneladende ikke, fordi de frygter tilværelsen efter deres fratræden, men snarere fordi de har kræfter, såvel fysisk som mentalt, til fortsat at håndtere deres liv på en aktiv, fremadrettet måde. Omvendt er der en tendens til, at de, der "før tiden" giver op over for arbejdslivets udfordringer, også har problemer på andre områder.

Sammenfattende finder vi, - at de ældre som ligger lavest i hierarkiet af tilknytningsgrader til arbejdsmarkedet også er dem, der hyppigst trækker sig tilbage før tiden, - at det ikke er den oplevede holdning blandt yngre kolleger på arbejdspladsen, som presser de ældre til at trække sig tilbage, - at de, som har oplevelsen af at have et dårligt helbred, også er dem der går først, - at det er dem med dårligt helbred og svag tilknytning til arbejdslivet, som går først, planlægger mindst og føler størst nervøsitet for fremtiden som pensionist.

KAPITEL 4

Ældres hjælp til andre

4.1. Familie og venner

Hovedparten af de 60-74-årige er, som vi så i sidste kapitel, forlængst ophørt med at være aktive på arbejdsmarkedet. De har hermed fået tid til rådighed. Tid til at dyrke deres forskellige interesser og tid til at vise den opmærksomhed og interesse for deres nærmeste familie og venner, som de måske tidligere følte sig afskåret fra at give. Vi skal i dette kapitel se nærmere på de ældres kontakter og hjælp til 1. deres forældre og svigerforældre, hvis de stadig lever, 2. deres egne børn, hvis de har nogen, og 3. deres venner og bekendte.

Når man selv har passeret de 60 år, er det mest sandsynligt, at ens forældre ikke længere er i live. Og denne sandsynlighed stiger stærkt med alderen. Således er der blandt de 60-64-årige i undersøgelsen hele 38 pct., som stadig har mindst én (sviger)forælder tilbage. Blandt de 65-69-årige er andelen faldet til 18 pct., og i den ældste gruppe, de 70-74-årige, har blot 6 pct. af de adspurgte én eller flere (sviger)forældre tilbage. Opregnet til absolutte tal svarer det til, at knap 150.000 ældre ud af de i alt 680.000 i alderen 60-74 år fortsat har en af deres forældre eller svigerforældre.

Mænd har i større omfang end kvinder nogen fra deres forældres generation at se til. Det skyldes, at mænd gifter sig nedad i alder, og kvinder modsvarende opad i alder. Jo yngre ægtefællen er, jo mere sandsynligt er det, at en af svigerforældrene stadig er i live. Tabel 4.1. viser, at det netop er mht. eksistensen af *svigerforældre*, kønsforskellen opstår. Hertil kan desuden lægges, at mændene i undersøgelsen som vist i forrige kapitel er lidt yngre end kvinderne.

Set under ét er det hver femte i undersøgelsens aldersgruppe, som har en eller flere (sviger)forældre tilbage. Som hovedregel vil der ikke blive skelnet mellem forældre og svigerforældre, idet sigtet er at belyse hjælpens art og omfang.

Tabel 4.1. Andelen blandt ældre, som har (sviger)forældre og børn. Procent. 1993.

	Mænd		Kvinder		Alle
	60-66 år	67-74 år	60-66 år	67-74 år	
Har egne forældre	18	3	18	2	10
Har svigerforældre	31	9	10	4	13
Har mindst én forælder eller svigerforælder	43	12	26	6	21
Har børn	90	86	90	86	87
Har børnebørn	76	74	81	80	78
Pct. grundlag	225	231	211	252	919

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

Knap 90 pct. af de 60-74-årige har børn. Lidt færre blandt dem i pensionistalderen. Denne forskel kan dels bero på, at færre i den ældre gruppe faktisk har opnået at få børn¹, dels har de ældre større risiko for at have oplevet at miste deres børn i en for barnet ung alder.

Andelen, som også har oplevet at blive bedsteforældre, er lidt lavere: knap 80 pct. Det er karakteristisk, at der er en difference mellem mænd og kvinder på ca. 5 procentpoint. Den skal formentlig tilskrives det nævnte forhold, at mænd gennemgående gifter sig med kvinder, der er yngre end de selv, hvilket her betyder, at mænd bliver førstegangsfædre senere end kvinder. Der er med andre ord flere mænd end kvinder i undersøgelsens ma-

1. Andelen af en årgang piger, som i 40-års alderen endnu ikke selv havde fået barn, er op gennem århundredet faldet. På det alderstrin var således 25 pct. af pigerne født i 1907/1908 ikke blevet mødre. For piger født i 1945 var dette kun tilfældet for 9 pct. Se Levevilkår i Danmark (1992), tabel 4.8.

teriale, som endnu har den oplevelse til gode at blive bedsteforældre.

4.2. Hjælp til egne forældre og svigerforældre

Socialforskningsinstituttet har tidligere (1988) i en undersøgelse af *Gamle i eget hjem* vist, at gamle på 70 år og derover, som behøver hjælp til konkrete, daglige gøremål, normalt "kun ydes hjælp [hertil] fra én kilde uden for husstanden. Det offentlige er den dominerende hjælpekilde, især når det gælder det tunge husarbejde og hjælp til aleneboende. Den vigtigste hjælpekilde ved siden af hjemmehjælpen er børnene."² Børnene er mest fremtrædende som hjælpekilde, når det gælder opgaver som indkøb, tøjvask og havearbejde.

I den nævnte undersøgelse blev hjælpen fra børn til deres gamle forældre set gennem modtagernes øjne. Med lidt god vilje kan man sige, at denne undersøgelse beskæftiger sig med hjælp ydet mellem de samme generationer, men denne gang set fra yderens side.

Når vi ser på ældres hjælp til deres egne (sviger)forældre, er det, som allerede nævnt, især de "unge" i efterlønsalderen (60-66 år), der vil blive fokuseret på. I det følgende vil beskrivelse og analyser således være baseret på de godt 40 pct. af aldersgruppen 60-66 år og de godt 10 pct. af folkepensionistgruppen, de 67-74-årige, som endnu har en fra deres forældres generation tilbage.

Hvad vil det sige at hjælpe sine forældre? Umiddelbart vil de fleste i den forbindelse tænke på praktiske handlinger som indkøb, tøjvask, rengøring osv. Men hjælpen kan forstås meget bredere, som alle aktiviteter, der opfylder et behov hos forældrene. Alene det at holde kontakten ved lige, at besøge sine gamle forældre eller bare tale med dem i telefonen, kan have stor mental-hygienisk effekt. De gamle, som har mistet mange slægtninge og venner fra deres egen generation, har et stort behov for at opleve

2. Se Platz (1990), p. 47.

sig selv som del af et fællesskab med deres børns generation. Når vi i denne undersøgelse beskriver den hjælp, ældre yder til andre grupper, er det imidlertid først og fremmest *hjælp i ordets snævre betydning*, forstået som praktisk bistand, vi ser på. Den kontaktbetonede del af hjælpen indgår således ikke. Økonomisk hjælp (gaver) er ligeledes udeladt.

De ældre, som stadig har et familiemedlem fra generationen før, har i gennemsnit 1,2 (sviger)forældre. Det langt almindeligste er, at de ældre netop har en enkelt fra denne gruppe at se til.

Efter at have oplyst hvem af (sviger)forældrene, der stadig var i live, blev interviewpersonerne spurgt om, hvor ofte de var sammen med disse familiemedlemmer. Kontakten skal altså have form af fysisk nærvær. Det er ikke tilstrækkeligt at have talt sammen i telefonen. 30 pct. har en regelmæssig kontakt til forælderen, dvs. de er sammen mindst en gang om ugen. Udvides perioden til en måned, kan godt 60 pct. rapportere, at de ser deres forældre inden for det tidsrum. Ganske få (3 pct.) oplyser, at de ingen kontakt har med deres gamle (sviger)forældre.

Tabel 4.2. Ældre, som stadig har en af deres (sviger)forældre, opdelt efter køn og fordelt efter, hvor ofte de er sammen med (sviger)-forældrene. Procent. 1993.

	Samvær med forældre eller svigerforældre		Samvær med egne forældre	Samvær med svigerforældre	Samvær med en fra forældre-generationen
	Mænd	Kvinder			
En eller flere gange om ugen	25	31	38	19	31
En eller flere gange om måneden	36	27	26	37	30
Sjældnere	36	41	33	40	36
Har ikke kontakt	4	1	2	4	3
I alt	101	100	99	100	100
Pct. grundlag	154	86	99	141	197

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

Mænd og kvinder har omtrent lige hyppig kontakt med deres ældre slægtninge, når kontakten måles som her i form af samvær. Årsagen til mændenes lidt sjældnere samvær er, at de har flere svigerforældre end kvinderne, og som det fremgår af tabel 4.2., er *samværet med egne forældre klart mere intenst end samværet med svigerforældre*. Denne forskelsbehandling er de to køn lige gode om. Resultatet falder godt i tråd med, hvad man i EGV-fondens fremtidsstudie fandt om en gruppe 60-64-åriges kontakter til forældre og svigerforældre. Henholdsvis 44 og 32 pct. i denne aldersgruppe havde "ofte" kontakt til egne forældre og svigerforældre.³

Respondenternes (sviger)forældre er rundt regnet fra 80 år og opefter. En del er ikke længere i stand til at klare sig i en almindelig bolig. Hver femte (21 pct.) bor da også på plejehjem.

Bedømt ud fra det i denne sammenhæng spinkle talmateriale spiller det ingen rolle for samværet med egne forældre, om de stadig bor i en almindelig bolig eller, om de er kommet på plejehjem. Besøgshyppigheden er den samme. Derimod er samværet med svigerforældre på plejehjem ikke så hyppigt som med svigerforældre i en almindelig bolig.

De ældre, som har en eller flere (sviger)forældre og, som ser dem med en vis regelmæssighed (hver måned), blev spurgt, om de yder hjælp til (sviger)forældrene på forskellige konkrete områder (se tabel 4.4.). Hjælpen kunne gives "hver uge", "hver måned" "sjældnere" eller "aldrig". De, som ikke ser (sviger)forældrene bare en gang om måneden, blev ikke spurgt om hjælp. Under alle omstændigheder kan omfanget af en evt. hjælp fra disse mennesker ikke være af betydning i det samlede billede. Vi forudsætter derfor ganske enkelt, at de ikke yder nogen form for hjælp til deres (sviger)forældre.

3. Se Bille-Brahe (1989), p. 214.

Tabel 4.3. Ældre, som stadig har en af deres (sviger)forældre, opdelt efter køn og fordelt efter, hvor ofte de hjælper (sviger)forældrene. Procent. 1993.

	Mænd	Kvinder
En eller flere gange om ugen	10	3
En eller flere gange om måneden	13	9
Sjældnere	11	14
Hjælper ikke	66	74
I alt	100	100
Pct. grundlag	121	76

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

Mellem en tredjedel og en fjerdedel af de "unge ældre" (hvoraf de fleste er i efterlønsalderen), som endnu har (sviger)forældre yder mere eller mindre hyppigt en form for praktisk hjælp til disse. Flere mænd end kvinder yder hjælp, og de gør det oftere. Se tabel 4.3. En opregning til absolutte tal viser, at der i alt er ca. 45.000 ældre (overvejende i efterlønsalderen), som nogenlunde regelmæssigt hjælper deres gamle (sviger)forældre. De 30.000 er mænd.

Nu er det ikke sådan, at den gruppe ældre, som faktisk hjælper deres egne gamle forældre, gør det over en bred front. Det er mest almindeligt, at respondenterne blot har nævnt et enkelt eller to af de 10 mulige områder for hjælp.

Når de gamle selv bliver spurgt om den hjælp, de får fra deres børn, drejer det sig som nævnt ovenfor navnlig om indkøb, tøjvask og havearbejde. Det er da også de tre områder, der hyppigst anføres af respondenterne i denne undersøgelse. Indkøb rangerer med 8 pct. højest på listen over hjælpeområder.

Vi ved fra andre undersøgelser⁴, at visse af dagligdagens arbejdsopgaver traditionelt er kvindearbejde, andre er mændenes domæne. Det er således helt i overensstemmelse med denne viden, at de ældre mænd tager sig af havearbejdet og reparatio-

4. Se Andersen (1988), p. 45.

ner på boligen, at husarbejdet (både det lettere og tungere) primært udføres af kvinderne, samt at mænd og kvinder er mere ligeligt involverede i opgaver som indkøb og madlavning.

Tabel 4.4. Andelen, som hjælper deres (sviger)-forældre med forskellige gøremål, blandt ældre, som stadig har disse familiemedlemmer. Procent. 1993.

	Mænd	Kvinder	Alle
Passe dyr (luft hund)	1	0	1
Lave middagsmad	4	3	4
Lettere husarbejde (tørre støv af)	2	5	4
Tungere husarbejde (vaske gulv)	2	5	3
Mindre rep. og vedligeh. af bolig	4	1	3
Indkøb	8	8	8
Vaske tøj	4	5	5
Havearbejde	8	1	6
Personlig hygiejne (vaske sig/bade)	1	1	1
Ledsage til behandling og lignende	4	1	3
Pct. grundlag	121	76	197

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

4.3. Hjælp til børn

De 60-74-åriges kontakt med og hjælp til deres egne børn er et spørgsmål, som har relevans for langt flere af de medvirkende i undersøgelsen end spørgsmålet om deres hjælp til forældregenerationen. Ganske enkelt fordi så mange (87 pct.) ældre har børn.

Kontakten med børnene er dels belyst gennem et spørgsmål om telefonkontakt (*Hvor ofte taler De normalt i telefon med et eller flere af Deres børn / Deres barn?*), dels gennem et om samvær (*Hvornår så De sidst Deres barn / et eller flere af Deres børn?*).

Hovedparten (84 pct.) af de ældre, som har børn, står i hyppig telefonkontakt med disse. De ringer til hinanden mindst en gang om ugen. En fjerdedel ligefrem dagligt. Kun ganske få procent

har (næsten) ingen kontakt med børnene. Det er i vid udstrækning mænd, som udgør denne antalsmæssigt beskedne gruppe.

Tabel 4.5. Ældre, som har børn, opdelt efter køn og samlivsstatus og fordelt efter hyppighed af telefonkontakt med børn. Procent. 1993.

	Mænd		Kvinder		Alle
	Enlig	Samboende	Enlig	Samboende	
Dagligt	16	23	30	24	24
Mindst en gang om ugen	62	57	59	63	60
Mindst en gang om måneden	14	13	8	12	12
Mindre end en gang om måneden	6	4	3	0	3
Aldrig	2	2	0	1	1
I alt	100	99	100	100	100
Pct. grundlag	50	327	148	276	801

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

Kontakthypigheden er en smule mindre blandt mænd end blandt kvinder. En nærmere analyse viser, at det er de *enlige mænd*, som knapt så hyppigt står i telefonkontakt med deres børn. I praksis er de enlige med børn personer, som på grund af ægtefællens død er blevet enlige. De er altså gennemgående ældre end de samboende. Derfor kan man udlægge resultaterne i tabel 4.5. sådan: Kvinder, som er blevet alene, har mindst lige så hyppig telefonkontakt med deres børn, som de havde før i tiden. Mænd derimod synes i nogen grad at få en svagere telefonisk kontakt med deres børn, når de bliver alene.

Ser vi dernæst på den form for kontakt, som kræver fysisk tilstedeværelse: samværs-kontakten, tegner der sig det samme billede. Næsten 80 pct. af de 60-74-årige med børn har set et eller flere af disse inden for den seneste uge. Den lille gruppe af enlige mænd placerer sig 10 procentpoint lavere. Igen er de enlige kvinders kontakt med børnene mindst på niveau med de samlevendes.

Som nævnt ovenfor er 90 pct. af de ældre, som har børn, også blevet bedsteforældre. De ældste børnebørn kan godt være så gamle, at de er flyttet hjemmefra, men langt de fleste vil bo hos deres forældre. Derfor ser de ældre deres børnebørn, når de besøger børnene. Og derfor er kontaktmønstret det samme for børnebørn som for børn. Enkemændene har en lidt dårligere kontakt med deres børnebørn end andre ældre.

Tabel 4.6. Ældre, som har børn, opdelt efter køn og samlivsstatus og fordelt efter, hvornår de sidst har set deres barn/børn. Procent. 1993.

	Mænd		Kvinder		Alle
	Enlig	Samboende	Enlig	Samboende	
I dag eller i går	38	41	43	36	39
Inden for sidste uge	30	37	39	42	39
Inden for en måned	26	16	15	18	17
Inden for sidste år	6	5	3	4	4
Mere end et år siden	0	1	0	0	1
I alt	100	100	100	100	100
Pct. grundlag	50	327	148	276	801

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

En forudsætning for, at de ældre kan opretholde en hyppig samværskontakt med deres børn, er, at der ikke er uoverstigelige afstande mellem dem og børnene. *Hvor lang tid tager det normalt for Dem at komme til Deres (nærmestboende) barn?* blev de ældre spurgt.

Godt to tredjedele (70 pct.) af dem, der har børn, kan med det transportmiddel, de normalt benytter, på under en halv time nå frem til det af børnene, som bor nærmest. Godt en tredjedel bor endda lige i nærheden: transporttiden udgør højst 10 minutter.

Blandt enlige mænd og kvinder er der flere (36 pct.) end blandt samboende (26 pct.), som skal bruge lang tid (dvs. mere end en halv time) for at nå frem til det nærmestboende barn. Den væsentligste grund hertil er, at samboende oftere end enlige har privatbil til rådighed. Korrigeres for dette forhold, er der

ingen sammenhæng med fx respondentens oplevelse af sin egen helbredstilstand.

Tabel 4.7. Ældre, som har børn, opdelt efter køn og samlivsstatus og fordelt efter, hvor hyppigt de hjælper deres barn/børn. Procent. 1993.

	Mænd		Kvinder		Alle
	Enlig	Samboende	Enlig	Samboende	
Hver uge	2	13	10	14	12
Hver måned	8	26	14	17	19
Sjældnere	32	26	31	40	32
Hjælper ikke	58	34	45	29	36
I alt	100	99	100	100	99
Pct. grundlag	50	327	148	276	801

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

Ældres hjælp til deres børn fylder meget mere end deres hjælp til egne forældre eller svigerforældre. Dels er der ikke længere så mange tilbage i forældregenerationen, dels er det en meget større andel af dem, der har den slags familiemedlemmer, som hjælper, når det drejer sig om børn. 64 pct. af de ældre, som har børn, hjælper disse mere eller mindre hyppigt. Halvdelen heraf dog kun ved særlige lejligheder (dvs. mindre end en gang om måneden). Opregnet til absolutte tal er der ca. 185.000 af de 60-74-årige, som med en vis regelmæssighed hjælper deres børn (en eller flere gange om måneden). Lægges hertil de ældre, som blot yder lejlighedsvis hjælp, fordobles antallet.

Andelen, som angiver, at de hjælper deres børn, er lige stor blandt mænd og kvinder. Ses derimod på, hvor tit hjælpen gives, er der flere mænd, som hjælper en eller flere gange om måneden, og flere kvinder, som kun hjælper lejlighedsvis. En nogenlunde regelmæssig hjælp yder således 35 pct. af mændene og 28 pct. af kvinderne.

Der er ikke stor forskel på hyppigheden af hjælp fra enlige og samboende kvinder. Derimod er den lille gruppe enlige mænd

(enkemændene) meget tilbageholdende med at hjælpe deres børn. Blot 10 pct. yder nogenlunde regelmæssigt hjælp.

Tabel 4.8. Andelen, som hjælper deres børn med forskellige gøremål, blandt ældre, som har disse familiemedlemmer. Procent. 1993.

	Mænd		Kvinder		Alle
	Enlige	Samboende	Enlige	Samboende	
Passe dyr (luft hund)	0	6	2	3	4
Passe børnebørn	6	32	16	27	26
Lave middagsmad	0	2	4	4	3
Lettere husarbejde (tørre støv af)	0	1	3	4	3
Tungere husarbejde (vaske gulv)	0	0	3	1	1
Mindre rep. og vedligeh. af bolig	4	7	1	1	4
Indkøb	0	2	1	1	1
Vaske tøj	0	1	3	3	2
Havearbejde	4	6	2	1	3
Vande blomster/tilse hus ved bortrejse	0	2	1	1	1
Andet	0	2	2	2	2
Pct. grundlag	50	327	148	276	801

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

Det, der virkelig tæller i hjælpen til børn, er *pasning af børnebørnene*. Hver fjerde ældre, som har børn, nævner denne form for hjælp. Som nævnt er det ikke alle, der har børnebørn, og det er ikke sikkert, at disse er i den alder, hvor der er brug for bedsteforældrene. Set i forhold til de ældre, som har børn med et behov for hjælp til pasning af børnebørnene, er det således en større andel, der faktisk yder en sådan hjælp. Det er formentlig en væsentlig del af forklaringen på, at samboende mænd hyppigere end samboende kvinder angiver, at de hjælper ved at passe børnebørn. Mænd bliver fædre og bedstefædre i en højere alder end kvinder. Derfor vil der i undersøgelsesmaterialelet være flere mænd end kvinder med forholdsvis små børnebørn.

De øvrige områder for hjælp er lige så sparsomt repræsenteret i forbindelse med børnene, som de er i forhold til forældrene. Og det er de samme arbejdsområder, der varetages af henholdsvis mænd og kvinder. Mændene gør sig nyttige ved havearbejde og reparation og vedligeholdelse af boligen, kvinder vasker tøj, laver mad og gør rent. Typisk opgaver, som de ældre kan kaste sig over, når de alligevel er i huset for at passe børnebørnene. Indkøb får børnene derimod ikke megen hjælp til. Det skal de nok selv klare.

Socialforskningsinstituttets undersøgelse tilbage i 1962 af ældres levevilkår viste, at kvinder på 62 år og derover lidt hyppigere end mænd i denne alder angav at yde en eller anden form for hjælp til deres børn⁵. Hjælp i forbindelse med børnebørn var dengang ikke så dominerende en post, som det er nu. Denne relative forskydning hænger antagelig sammen med, at en anden form for hjælp, nemlig hjælp til husligt arbejde, som er en typisk kvindeaktivitet, nu har mindre betydning i det samlede billede af ældres hjælp til deres børn, end det havde tidligere. Kønsrollemønsteret med hensyn til aktivitetsfordeling synes i øvrigt ikke at have undergået større forandringer i disse aldersklasser.

4.4. Hjælp til venner og naboer

Venskabsrelationer er ikke som fx familieforhold klart definerede størrelser. I daglig tale siger man ofte: *venner og bekendte* uden at det står klart, om det blot er to ord for det samme eller, hvis der er en forskel: hvor grænsen mellem *venner* og *bekendte* går. Ved at gå uden om enhver problematisering af begrebet: en ven, og blot spørge: *Hvor ofte er De sammen med venner?* har vi valgt at lade interviewpersonens egen opfattelse af begrebets indhold være styrende for svaret.

5. Se Stehouwer (1970), p. 83 ff.

Næsten alle de ældre (95 pct.), vi har talt med i denne undersøgelse, har venner. Kun 4 pct. i efterlønsalderen og 6 pct. i pensionsalderen oplyste, at de ingen venner havde.

Andelen, som nævnte at de ingen venner havde, var dobbelt så stor (8 pct.) blandt *enlige mænd*, som blandt de gifte og samlevende mænd (4 pct.). For kvindernes vedkommende havde samlivsstatus derimod ingen særskilt betydning.

Vennerne betyder en hel del for de ældres samlede sociale samvær. Knap halvdelen (47 pct.) kan oplyse, at de mindst én gang om ugen er *sammen med en eller flere af deres venner*. Yderligere 30 pct. siger, at det sker mindst en gang om måneden. Den sidste fjerdedel har ingen venner eller har en svagere tilknytning til disse end den at ses hver måned.

Tabel 4.9. Ældre, som har venner, opdelt efter køn og samlivsstatus og fordelt efter hyppighed af samvær med venner. Procent. 1993.

	Mænd		Kvinder		Alle
	Enlig	Samboende	Enlig	Samboende	
Mindst en gang om ugen	58	49	66	37	49
Mindst en gang om måneden	22	34	18	41	32
Mindre end en gang om måneden	20	18	16	22	19
I alt	100	101	100	100	100
Pct. grundlag	74	342	174	283	873

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

De ældres samvær med venner kan i hyppighed ikke hamle op med det tilsvarende samvær med egne børn (jf. tabel 4.6.). Derimod overstiger det samværet med (sviger)forældre, hvis de findes. Her skal det dog tilføjes, at der som regel kun er en (sviger)forælder tilbage, hvorimod vennekredsen kan have en betydelig størrelse. Det er således ikke samværshyppigheden med den enkelte ven, men blot med en fra vennekredsen, som foreligger oplyst.

Så længe der er en ægtefælle, er der også i hjemmet nogen at tale med. For de enlige stiller sagen sig anderledes. De må nødvendigvis søge uden for husstanden for at få nogen at drøfte dagligdagens store og små problemer med. På den baggrund er det ikke overraskende, at enlige mænd og kvinder lidt hyppigere end de samboende oplyste, at de var sammen med venner mindst en gang om ugen.

Der er stor forskel på venskaber. Nogle er livslange, andre knyttet til et bestemt livsafsnit. Noget over halvdelen (61 pct.) af de ældre har en eller flere *venner, som de har kendt lige siden ungdomsårene*. Her er ingen forskel på mænd og kvinder og heller ikke på, om de er gift eller enlige.

Når arbejdskarrieren stopper, eller ægtefællen falder bort, opstår der ofte et behov for at etablere nye sociale relationer til erstatning for det mistede netværk. Vi spurgte: *Har De fået nye venner, efter De er fyldt 60 år?* Det svarede lidt over en tredjedel (36 pct.) ja til. Jo længere tid, de ældre har haft til at etablere nye venskaber, jo flere kan naturligvis svare ja til spørgsmålet. Blandt de 60-64-årige er andelen således blot 22 pct., blandt de 65-69-årige: 40 pct. og blandt de 70-74-årige: 48 pct.

Tabel 4.10. Ældre, som har venner *), opdelt efter køn og samlivsstatus og fordelt efter, hvor hyppigt de hjælper deres venner. Procent. 1993.

	Mænd		Kvinder		Alle
	Enlig	Samboende	Enlig	Samboende	
Hver uge	10	4	7	3	5
Hver måned	11	9	6	4	7
Sjældnere	22	32	29	37	32
Hjælper ikke	58	55	58	56	56
I alt	101	100	100	100	100
Pct. grundlag	73	342	173	282	870

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

*) Her ekskl. ældre, som skal have hjælp for at komme omkring.

Ikke uventet har de enlige, som gennemgående er ældre end de gifte og samlevende, hyppigere end disse fået nye venner. Men også kønnet spiller en rolle. Enlige kvinder har i højere grad end enlige mænd etableret nye venskaber.

De fleste ældre (56 pct.) yder ingen *hjælp til deres venner - og naboer*, dvs. til den del af bekendtskabskredsen som ikke er familie. Kun hver ottende gør det med en vis regelmæssighed (hver måned), og bare 5 pct. er aktive hjælpere for venner og naboer hver uge. De ældre yder således klart mindre hjælp til venner og naboer end til deres egne børn.

Venner og naboer har naturligt en stærkere placering i de ældres sociale netværk, når der ingen ægtefælle er. Der er da også flere enlige (navnlig mænd) end gifte og samlevende, som regelmæssigt hjælper deres venner og naboer med nogle af dagligdagens gøremål.

Tabel 4.11. Andelen, som hjælper deres venner og naboer med forskellige gøremål, blandt ældre. Procent. 1993.

	Mænd		Kvinder		Alle
	Enlige	Samboende	Enlige	Samboende	
Passe dyr (lufte hund)	4	1	4	1	3
Passe børn	3	1	0	1	1
Lave middagsmad	0	2	0	1	1
Lettere husarbejde (tørre støv af)	0	2	0	1	1
Tungere husarbejde (vaske gulv)	0	1	1	0	1
Mindre rep. og vedligeh. af bolig	5	1	4	0	2
Indkøb	5	6	2	2	3
Vaske tøj	0	1	0	1	1
Havearbejde	10	1	4	0	3
Vande blomster/tilse hus ved bortrejse	1	3	3	1	2
Personlig hygiejne	0	1	0	0	0
Ledsage til behandling mv.	3	4	1	2	2
Pct. grundlag	73	173	342	282	870

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

Hjælpen til venner og naboer retter sig primært imod pasning af dyr, indkøb og havearbejde. Der kan også være tale om reparations- og vedligeholdelsesarbejder på boligen, at vande blomster ved bortrejse og at ledsage til behandling.

Det er primært mændene, både de enlige og samlevende, der tager sig af dyrene, reparationerne og havearbejdet. De enlige (mænd og kvinder) hjælper til med indkøb og at ledsage til behandling. Det daglige husholdningsarbejde i boligen (madlavning, rengøring og tøjvask) hjælper man derimod sjældent med.

4.5. De stærke hjælper

Vi har ovenfor beskrevet ældres hjælp til tre personkategorier: (sviger)forældre, egne børn og venner/naboer. Det overordnede indtryk er, at *hjælpen er af begrænset omfang*. Mere end 60 pct. af de ældre i undersøgelsen yder efter eget udsagn slet ingen praktisk hjælp til nogen af de tre grupper. På den anden side er mere end hver tredje altså engageret i en eller anden form for regelmæssig hjælp til nogen i omgivelserne. Hyppigst egne børn, men også i nogen grad venner og naboer.

Det skal understreges, at disse opgørelser vedrører egentlig praktisk bistand. Ved sådanne handlinger giver integrationen sig tydeligt til kende. I et bredere perspektiv skal også den (gensidige) personlige støtte i form af socialt samvær og samtale nævnes. Den form for integration involverer langt flere ældre.

Spørgsmålet er, om de mennesker, der rækker andre en hjælpende hånd, når der er behov for det, adskiller sig fra dem, der ikke gør det, på anden måde end netop ved at gøre det. Vi har til dette formål sammenholdt svarene på en række spørgsmål vedr. egne ressourcer og aktiviteter med respondentens oplysninger vedr. hjælp til andre.

Når der tages højde for køn, har de 60-74 årige, som regelmæssigt (dvs. mindst en gang om måneden) hjælper nogen i familie eller omgangskreds, gennemgående en lidt bedre placering end dem, der ikke hjælper, når vi ser på forskellige udtryk for

ressourcebesiddelse og aktiviteter i fritiden. Det er imidlertid sjældent meget markante forskelle, hvorfor der også med en vis ret kunne fokuseres på lighederne.

Tabel 4.12. Andelen med forskellige kendetegn blandt ældre. Opdelt efter køn og om de regelmæssigt hjælper slægtninge og venner. Procent. 1993.

	Hjælper regelmæssigt		Hjælper sjældent eller aldrig	
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder
Er ved godt helbred	70	65	64	59
Har mere end 7 års skolegang bag sig	32	39	26	33
Ser deres børn hver uge	84	91	70	73
Taler i telefon med deres børn mindst en gang om ugen	84	91	76	85
Cykler jævnligt *)	51	45	37	33
Laver havearbejde	90	76	77	55
Tager regelmæssigt på ferie **)	65	61	48	55
Har skemalagte fritidsinteresser	41	45	27	42
Deltager i fritidsundervisning **)	14	26	10	21
Benytter bibliotek *)	29	38	23	29
Er medlem af forening	94	86	80	76
Deltager i frivilligt arbejde	57	48	48	41
Går på museum **)	47	51	38	40
Går til musikarrangementer **)	28	32	19	25
Stemte ved seneste kommunevalg	96	90	86	85
Pct. grundlag	187	162	249	321

*) Inden for den seneste måned.

***) Inden for det seneste år.

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

Trods alt er der dog lidt flere blandt dem, der regelmæssigt hjælper slægt og venner, end blandt de øvrige, som er *ved godt helbred*, *cykler jævnligt* og har *mere end 7 års skolegang* bag sig. De har hyppigere kontakt med deres egne børn, og de angiver oftere, at de deltager i *frivilligt arbejde*, tager på *ferie*, laver *havearbejde* og er *medlem af en forening*.

De hjælpende ældre, har lidt oftere en aktiv fritid, idet flere går til noget, heunder deltager i *fritidsundervisning*, benytter *biblioteket*, går på *museum* og til *musikarrangementer*. Endelig er den *politiske interesse*, målt ved stemmeafgivning til det netop afholdte kommunalvalg, også lidt større blandt de ældre, som hjælper andre.

Alt i alt er der således en lille tendens til, at det er de ældre, der afgiver flest signaler om, at de har ressourcer til selv at gøre brug af pensionisttilværelsens tilbud, som stiller sig til rådighed, når familie og venner har brug for hjælp.

KAPITEL 5

Fritidslivet

5.1. Indledning

De foregående kapitler har beskrevet og analyseret de 60-74-åriges integration i arbejds- og familielivet. Nu vender vi os imod de ældres aktiviteter inden for fritidslivet. En del af disse er fast organiserede interesser, der dyrkes (sammen med andre) på en bestemt tid og dag i ugen, det såkaldt *skemalagte fritidsliv*. Det kan dreje sig om den ugentlige gymnastik- eller svømmetime, aftenskolens hold i engelsk eller kjølesyning, pensionistforeningens sangkor osv. Alle den slags ting, befolkningen "går til", giver bl.a. anledning til at møde andre mennesker, få nogle fælles oplevelser at knytte eller holde bekendtskaber ved lige på. På den måde bidrager det til at fastholde de ældres sociale integration.

Man får imidlertid ikke et dækkende billede af de ældres samlede interesseprofil ved blot at se på, hvad de "går til". Mange interesser dyrkes ikke med en sådan konsekvens og regelmæssighed, at de vil falde ind under kategorien: skemalagte aktiviteter. Vi vil derfor også se på den del af fritidslivet, der består af de *lejlighedsvis fritidsinteresser*. Disse kan, hvad indholdet angår, godt være af samme type, som de ovennævnte, men er ikke nødvendigvis skemalagte. Hertil kommer interesser, som dyrkes mere spontant eller uorganiseret: at gå en tur, spille kort, gå i biograf og teater, læsning, udflugter.

Nogle interesser har et sådant tag i den enkelte, at de følger en gennem hele livet, andre er forbigående og optræder typisk i specielle livsfaser. Det interessante i denne undersøgelse er, om de ældre holder op med at dyrke deres interesser af andre grunde end manglende lyst. Altså om de møder nogle *barrierer* for

fortsat udfoldelse og dermed integration via fritidslivet. Den synsvinkel vil også blive taget op i dette kapitel.

5.2. Nogle fritidsfaciliteters tilgængelighed

For at kunne deltage i aktiviteter sammen med andre må *helbred og førlighed* ikke være så ringe, at det udgør en hindring for selve samværet eller for den transport, som er nødvendig for at være sammen med andre. Vi så i afsnit 2.6., at ældre i 60-74-års alderen, når de selv skal sige det, altovervejende har et godt eller nogenlunde godt helbred, og at førligheden for langt de fleste ikke udgør nogen hindring. Derfor er det for det store flertal af ældre ikke fra denne kant, eventuelle hindringer for aktivitet skal forventes. Derimod nok for det mindretal på ca. 15 pct., hvis egen subjektive helbredsbedømmelse falder mindre godt ud.

Det er endvidere nødvendigt at have *et sted at samles* omkring aktiviteten, og der skal være *muligheder for transport* derhen. For at belyse, om de 60-74-årige, derfra hvor de bor, har besvær med at komme frem til de steder, hvor en række aktiviteter tilbydes, spurgte vi: *Hvilke af følgende steder eller aktiviteter kan De normalt nå frem til på højst en halv time?* (med det transportmiddel som De plejer at benytte). Der blev, som tabel 5.1. viser, spurgt til 8 lokaliteter.

For enhver af de fremdragne lokaliteter gælder, at mindst tre fjerdedele af de ældre kan nå frem til denne inden for en halv time. Flere af dem kan nås af 90 pct. *Kirken eller menighedshuset* ligefrem af 97 pct. Der er heller ikke nævneværdige problemer med at komme på *biblioteket* eller hen til bogbussen, når den kommer forbi. 94 pct. kan klare det inden for den halve time. De største problemer frembyder *svømmehal* og *biograf/teatersal*. Det er en følge af den ringe forsyning med disse faciliteter i dele af landet. 6-8 pct. angiver således direkte, at den slags ikke findes i deres område.

Tabel 5.1. Tilgængeligheden for de 60-74-årige af forskellige faciliteter i lokalområdet. Procent. 1993.

	Kan nås på højst en halv time		Findes ikke	Ved ikke	I alt
	Ja	Nej			
Beboer-/forsamlingshus	82	4	8	6	100
Pensionistforening	84	4	1	11	100
Dagcenter	84	4	2	10	100
Idrætshal	90	7	1	2	100
Svømmehal	79	13	6	2	100
Biograf/teatersal	74	17	8	1	100
Bibliotek	94	4	0	1	99
Kirke/menighedshus	97	2	0	1	100

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

Det er bemærkelsesværdigt, at de aktiviteter/faciliteter, som mest direkte henvender sig til ældre, pensionistforeninger og dagcentre, kun kan nås af ca. 85 pct. Her skal det dog bemærkes, at 10-11 pct. ikke mener at kunne svare på spørgsmålet. Vel fordi de ikke ved, om der findes en forening for pensionister, eller hvor dagcentret ligger.

Eksistensen af *privatbil* i husstanden betyder meget for de ældres mobilitet. Blandt de 60-74-årige angiver to ud af tre (68 pct.), at de har egen bil. Mænd har imidlertid langt hyppigere end kvinder bil til rådighed, og samlevende oftere end enlige. Således angiver 86 og 78 pct. af de samlevende mænd og kvinder at have bil til rådighed, hvorimod kun 53 og 26 pct. af enlige mænd og kvinder har det.

I landdistrikterne har 85 pct. i aldersgruppen 60-74 år stadig mulighed for at komme rundt i egen bil. Derimod har kun halvdelen af de ældre i bykerne denne mulighed. De større geografiske afstande på landet neutraliseres således i vidt omfang af den større biltæthed.

Helt som ventet er der en klar sammenhæng mellem *alle* faciliteternes tilgængelighed og *respondenternes subjektive helbreds-vurdering*. Jo ringere helbred, jo lavere er andelen, som mener at kunne nå frem på en halv time. Det skal imidlertid bemærkes, at

selv blandt de 15 pct. med dårligst helbred kan langt over halvdelen nå frem til de enkelte faciliteter på den halve time. Eksempelvis svarer 87 pct. af den halvdel, som karakteriserer deres helbred som værende "godt", at de kan nå frem til beboer- eller forsamlingshus på en halv time. 82 pct. af dem, hvis helbred er "godt for min alder" eller "nogenlunde" kan ligeledes nå frem. Og blandt dem med relativt dårligt helbred, dvs. helbredet er "nogenlunde for min alder" eller "dårligt", er den tilsvarende andel 70 pct.

De enlige har større besvær end samboende med at nå frem til *beboer- eller forsamlingshus* på en halv time. 77 pct. af de enlige har svaret ja, hvorimod ja-procenten blandt de samboende er 85. Ældre, som bor uden for byområderne (dvs. i landsbyer eller rene landdistrikter), kan i højere grad end ældre i byområderne nå frem til deres beboer- eller forsamlingshus. Det hænger som nævnt sammen med, at flere på landet har egen bil at køre i. Endvidere synes man i disse områder at kende sit lokalområde bedre og således at være i stand til at besvare spørgsmålet.

Ser vi på *foreninger for pensionister* kommer lokalkendskabet tilsyneladende igen landbefolkningen til gode. I hvert fald er der lidt flere på landet, som på en halv time kan nå frem til pensionistforeningens aktiviteter, end der er i byerne. Endvidere er der relativt flere samboende mænd (86 pct.) end enlige mænd (78 pct.), som har svaret ja. Det modsvares dog ikke af flere nej-svar blandt enlige mænd, men derimod af flere ved ikke-svar. Enlige mænds informationsniveau synes på dette område at være utilstrækkeligt.

Der tegner sig et bestemt mønster, når vi ser på tilgængeligheden af *idræts- og svømmehal, biograf eller teatersal*. Selv om niveauet for ja-svarenes andel er lidt varierende, er der hver gang flere mænd end kvinder, og flere samboende end enlige, som kan nå frem til disse institutioner på den halve time. Alderen sætter også sine spor. De 70-74-årige har vanskeligere end de 60-64-årige ved at nå frem. På landet er svømmehallens og biografens tilgængelighed ikke så god som i byerne. Dette gælder derimod

ikke for idrætshallerne, som findes i langt større antal overalt i landet.

Hvad *dagcenter, bibliotek og kirke/menighedshus* angår, er der kun små forskelle i tilgængeligheden for forskellige grupper. Dog skal de få, som ikke kan komme i kirke/menighedshus eller på biblioteket, findes i den ældste aldersgruppe.

Sammenfattende skal det især bemærkes, at ældre bosiddende i de "afsides" landområder har lige så let ved at nå frem til de nævnte faciliteter, som byboerne har. Den vigtigste årsag hertil er den større biltæthed på landet. En yderligere årsag kan være, at der i byområderne er en overvægt af ældre med dårlig helbredsoplevelse.

5.3. Deltagelse i skemalagte aktiviteter

5.3.1. Hvad går de ældre til?

Lidt under halvdelen af den voksne befolkning deltager i fritiden i skemalagte aktiviteter. De 60-74-årige adskiller sig ikke meget fra dette gennemsnit. 38 pct. af aldersgruppen svarede ja på spørgsmålet: *Har De nogle faste fritidsinteresser, som De går til/ dyrker på bestemte ugedage og tidspunkter?* Det svarer til, at godt 250.000 af de 60-74-årige hver uge går til noget. I gennemsnit har disse personer knap to aktiviteter på ugeprogrammet. De ældre kvinder er med 43 pct. noget flittigere end mændene (33 pct.) til at gå til noget. De, der mener, de har et godt helbred, går oftere end de, der synes helbredet er mindre godt, til noget. Disse resultater bekræfter, hvad man i en undersøgelse i 1990 fandt vedr. aktiviteter sammen med andre blandt ældre over 70 år i Næstved Kommune¹.

For de ældre, som er blevet alene, og som måske har et særligt behov for at skabe nye kontakter, kan det være en god idé at tilmelde sig en eller anden fritidsaktivitet. Vi ved ikke præcis,

1. Se Hansen & Clemmensen (1991), p. 24.

hvor mange af de enlige der, som følge af ægtefællens død, er *blevet* enlige, men det drejer sig antagelig om størsteparten. Set i det lys er det fuldt forståeligt, at enlige kvinder (49 pct.) oftere end samlevende (40 pct.) går til noget. Derimod er det påfaldende, at den lille gruppe enlige mænd ikke så tit (25 pct.) går til noget, når nu 35 pct. af de samlevende mænd gør det. Tallene understøtter den erfaring, praktikere på området har gjort vedrørende aktivering af ældre, nemlig at det er særlig svært at motivere mændene for at være med².

Det er ikke bare sådan, at flere kvinder end mænd går til noget. De kvinder, som har skemalagte fritidsinteresser, går også lidt flere gange om ugen end mændene til noget. Alt i alt går de ældre med skemalagt fritid gennemsnitligt til 1,9 aktiviteter om ugen. Se tabel 5.2.

Inden for alle aldersklasser, lige fra barneårene og op til pensionistalderen, udgør forskellige former for *sport og motion* et meget vigtigt element i det samlede billede af befolkningens skemalagte fritidsinteresser. Hvor idrætsaktiviteterne i ungdomsårene er helt dominerende, indtager de dog en mere tilbagetrukket position blandt de 60-74-årige.

Når skemalagt fritid i så høj grad er identisk med sport og motion, er det delvis en følge af selve begrebsdannelsen. De kropslige aktiviteter foregår traditionelt sammen med andre og under udnyttelse af faciliteter, som i alt væsentligt forvaltes af idrætsforeninger. Derfor bliver en meget stor del af de idrætsbetonede aktiviteter skemalagte.

2. Se fx Andersen (1993), p. 33.

Tabel 5.2. Andelen, som går til udvalgte fritidsaktiviteter, blandt 60-74-årige. Opdelt efter køn og alder. Procent. 1993.

	Mænd		Kvinder		Alle
	60-66 år	67-74 år	60-66 år	67-74 år	
Går til noget	35	30	41	46	36
Sport og motion	18	11	26	26	21
heraf: Boldspil	8	4	3	1	4
Svømning	4	2	7	7	5
Gymnastik, afspænding	4	4	17	18	11
Dans	4	1	4	5	4
Sang og musik	2	1	5	3	3
Film og teater	1	0	0	0	1
Hobby-aktiviteter	10	13	13	17	13
heraf: Tegning, maling	0	1	3	4	2
Håndarbejde	1	0	5	7	4
Kortspil	6	8	4	8	6
Fritidsundervisning	3	2	7	5	4
heraf: Fremmedsprog	1	0	4	2	2
Div. foreninger, grupper	6	8	7	13	9
heraf: Ældreklub	1	1	1	6	3
Banko	1	2	3	4	3
Pct. grundlag	225	211	231	252	919
Gnsn. antal aktiv. om ugen for dem der går til noget	1,9	1,6	2,0	2,0	1,9

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

Det er bemærkelsesværdigt, at en fjerdedel af de ældre kvinder stadig dyrker en eller anden form for (lettere) motion, samtidig med at langt færre mænd gør det. I folkepensionistalderen er det blot hver tiende mand, som fast dyrker motion. Ser vi på de ældres egne udsagn vedr. helbred og førlighed (jf. afsnit 2.6.), giver disse ikke specielt ældre mænd nogen undskyldning for en lav deltagelse i motion. Mere nærliggende er det, at motionsformen spiller en rolle. Fra drengene har mænd været vant til, at idræt var synonymt med fodbold. Dette og andre kraftbetonede boldspil må opgives efterhånden som alderen melder sig. Det er da også karakteristisk, at *badminton* er de ældre mænds foretruk-

ne boldspil. Kvinderne derimod kan langt op i alderdommen fortsætte med at dyrke en eller anden form for gymnastik eller afspænding, netop fordi denne motionsform findes i et utal af varianter, der er udviklet med henblik på at imødekomme de stærkt varierede krav, grupper med forskellig alder og fysisk formåen stiller.

Når lysten eller evnen til kropslig udfoldelse er blevet mindre, kan det være attraktivt at foretage sig noget fysisk mindre krævende. Behovet for samvær med andre mennesker kan da også imødekommes i forbindelse med andre interesser. Mange vil gerne bruge deres hænder til noget kreativt, og her kommer en række *hobbybetonede aktiviteter* ind i billedet. Det er et område, som samler en ottendedel af de ældre; lidt flere kvinder end mænd. Der er endvidere den forskel på de to køns interesser, at hobby forstået som *spil* (navnlig: kortspil) har appel til både mænd og kvinder, hvorimod det overvejende er kvinder, som går til noget for at bruge deres hænder kreativt på håndarbejde, tegning, porcelænsmalning etc. Mænds fravær i denne forbindelse skyldes næppe, at de er uvante med at bruge hænderne. Det kan godt hænge sådan sammen, at mænd som "familiens håndværkere" foretrækker at bruge deres hænder til at *producere* noget (reparere bilen, en lampe, en stol etc.), ikke som påskud for at få selskab.

Det er temmelig små andele af de ældre (og igen: flest kvinder), som er aktive i skemalagt forstand inden for det *musikalske område* (navnlig korsang) og inden for traditionel *fritidsundervisning* (især engelsk).

Den del af det samlede aktivitetstilbud i *ældreklubber, pensionistforeninger mv.*, som er skemalagt, tiltrækker især dem, der er nået op i folkepensionistalderen, og især kvinderne. 7 pct. af de enlige kvinder i alderen 60-74 år går til noget i ældreklubber, hvorimod kun 3 pct. af de enlige mænd gør det.

Blandt andre aktiviteter, som er sat på fritidsskemaet, skal nævnes banko-spil. Det samler flere kvinder (specielt de enlige) end mænd.

5.3.2. Hvorfor holder de ældre op?

Set ud fra en gennemsnitsbetragtning kan vi fra det ene år til det næste forvente en betydelig stabilitet i det aktivitetsmønster, som er beskrevet ovenfor. For *den enkelte* kan interesserne derimod godt ændre sig markant fra et år til det følgende. Vi spurgte alle de ældre (også dem, der ikke aktuelt går til noget): *Gik De sidste år gik til noget, som De ikke går til i år?* 13 pct. svarede "ja" på spørgsmålet. Andelen er lidt højere (15 pct.) blandt kvinder end blandt mænd (11 pct.). Det skal ses på baggrund af kvindernes generelt højere deltagelsesfrekvens. Når flere kvinder går til noget, er det også naturligt, at flere kvinder holder op med at dyrke en bestemt aktivitet.

Halvdelen af dem, der ikke længere går til det, de gik til sidste år, har fået nye interesser. De går også til noget i år. Men nogle er blevet passive (i denne specielle forstand). Det kan også siges på denne måde: Inden for de sidste to år har 44 pct. af de 60-74-årige aktivt deltaget i en eller flere skemalagte fritidsaktiviteter.

For at få et billede af, hvad der får de ældre til at droppe en aktivitet, spurgte vi de 13 pct. "frafaldne": *Hvorfor går De ikke til det i år?* De i tabel 5.3. viste begrundelser (ekskl. "ingen særlig grund") var trykt på et kort, som blev forevist de adspurgte.

Det er meget almindeligt, at de ældre begrunder deres ophør med *manglende lyst*. Hver fjerde nævner denne grund. Lidt flere blandt de ældste. Hertil kommer 8 pct., som siger at de har fået *andre interesser*. Hver tredje peger således på årsager, det synes vanskeligt at gøre noget ved, fordi de så at sige findes "inden i" den enkelte. Når en syvendedel angiver *manglende tid* som grund til at standse aktiviteten, er det langt fra sikkert, at det skal opfattes som et "problem", andre end den enkelte skal forholde sig til. Begrundelsen bruges især af dem i efterlønsalderen og de enlige kvinder.

Tabel 5.3. Andelen, som nævner forskellige årsager til ikke at "gå til" en fritidsaktivitet, de gik til sidste år, blandt 60-74-årige. Opdelt efter alder. Procent. 1993.

	60-66 år	67-74 år	Alle
Helbredsmæssige grunde	16	24	19
Transportproblemer	2	11	6
Føler mig uønsket (for gammel)	0	2	1
Dem jeg fulgtes med gør det ikke mere	6	4	5
Har ikke længere lyst til det	22	28	25
Har ikke længere tid til det	17	11	14
Har ikke længere råd til det	8	6	7
Har fået andre interesser	9	7	8
Ikke længere muligt at dyrke denne interesse	23	11	18
Ingen særlig grund/ved ikke	8	7	8
Pct. grundlag	64	54	118
Andel (af alle), som er holdt op	11	15	13

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

De ældre, som medvirker i denne undersøgelse, synes selv de gennemgående har et godt helbred og er uden førligheds-mæssige problemer. Alligevel nævner en femtedel *helbredsmæssige problemer* som grund til at være holdt op med en aktivitet. Begrundelsen optræder naturligvis hyppigst (50 pct.) blandt dem, som synes deres helbred er dårligt, og blandt de ældste, som gennemgående har flere problemer med helbred og førlighed end de yngste. Man kunne spørge, om helbreddet så tvinger disse ældre til helt at holde op med at gå til noget? Det er imidlertid ikke tilfældet. Lige så mange fra denne gruppe som af de øvrige har blot skiftet aktivitet i år. De har tilpasset sig og formentlig valgt noget, de mener bedre at kunne klare helbredsmæssigt.

En anden barriere for aktivitet findes på transportområdet. Det er altovervejende dem i pensionistalderen, som peger på *transportproblemer*, når de skal forklare, hvorfor de er holdt op med at gå til en aktivitet. Ældre med dårligt helbred bruger ikke denne begrundelse, vel sagtens fordi denne problemtype over-

skygges af det primære problem: det efter egen bedømmelse dårlige helbred.

Endelig skal nævnes en forklaring, der optræder lige så hyppigt som det dårlige helbred, nemlig at det *ikke længere er muligt at dyrke denne interesse*. Det er specielt i efterlønsalderen, denne begrundelse benyttes. Vi har ikke mere præcise oplysninger om, hvilke former for aktivitet der her efterlyses. Men det er vel sandsynligt, at det bl.a. drejer sig om mere specielle interesser, som inden for et lokalområde ikke kan samle det antal deltagere, som i henhold til gældende (tilskuds)regler kræves.

Det økonomiske argument: *har ikke længere råd til det*, nævnes af bare 7 pct. af de frafaldne. Mest af ældre i de tætbefolkede byområder. Her skal det imidlertid tages i betragtning, at argumentet går på en oplevet *forværring* af situationen, som enten kan være begrundet i stigende priser/deltagerbetaling eller i en strammere privatøkonomi. Uden en sådan ændring fra et år til det næste kan økonomien dog også sætte bom for deltagelse derved, at den enkelte i al almindelighed synes, det er for dyrt at gå til den slags aktiviteter, som er skemalagte, og derfor ikke gør det - hverken i år eller sidste år. Dette synspunkt fanges ikke op, når det kun er personer, som er holdt op, der er spurgt. Alt i alt må *den samlede økonomiske barriere* derfor antages at have større betydning end besvarelserne umiddelbart lader ane.

Ganske få personer giver udtryk for, at de *følte sig uønskede* (for gamle) af de andre deltagere og derfor holdt op. Også her kan argumentet gøre sig gældende på to niveauer, nemlig dels som direkte begrundelse for at holde op, dels som undskyldning for slet ikke at give det en chance. Som direkte begrundelse nævnes det af blot 1 pct.

5.3.3. Ældre med mange ressourcer går til noget

Det er, som vist ovenfor, relevant at fokusere på helbredsmæssige, økonomiske og transportmæssige barrierer imod ældres fortsatte deltagelse i skemalagte fritidsaktiviteter sammen med andre. Men hvad er det i øvrigt, der adskiller de ældre, som går til noget, fra dem der ikke gør det?

Vi har set på de to grupperes besiddelse af ressourcer af forskellig art og kan konstatere, at det synes at være *de ressourcerstærke ældre, som hyppigst går til noget*. Således sker det hyppigere blandt *dem med skemalagte fritidsinteresser*, at de giver udtryk for at have et godt helbred, at have fået mere end 7 års skolegang og at have fået en erhvervsuddannelse (se tabel 5.4.).

Deltagelse i skemalagte aktiviteter er kun én måde at være aktiv på. Det viser sig imidlertid at være en god indikator på aktivitet i almindelighed. Således er gruppen, som går til noget, i forhold til dem, der ikke gør det, karakteriseret ved hyppigere at dyrke en lang række aktiviteter. Der er med andre ord tale om, at *ældre med skemalagte fritidsinteresser generelt er mere aktive end dem uden skemalagt fritid*. De er oftere sammen med venner, og flere af dem har fået nye venner, siden de fyldte 60 år. De kører sig hyppigere en tur på cykel, og flere af dem tager regelmæssigt på ferie. En større andel af dem erklærer, at de går i kirke, til foredrag, på museum, i teater og til musikarrangementer. Der er også flere, som deltager i frivilligt arbejde.

Tabel 5.4. Andelen med forskellige kendetegn blandt 60-74-årige. Opdelt efter køn og deltagelse i skemalagte fritidsaktiviteter. Procent. 1993.

	Har skemalagte interesser		Har ikke skemalagte interesser	
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder
Er ved godt helbred	76	68	62	55
Har mere end 7 års skolegang bag sig	41	44	23	28
Har en erhvervsuddannelse	53	53	30	33
Har fortsat arbejde	65	9	24	12
Ofte sammen med søskende/øvrige familie *)	53	50	46	39
Ofte sammen med venner *)	90	85	73	69
Har fået nye venner	41	49	27	34
Hjælper venner *)	33	11	18	7
Hjælper børn *)	38	24	27	25
Hjælper slægtninge/venner *)	53	35	38	32
Cykler jævnligt *)	76	48	38	29
Tager regelmæssigt på ferie **)	71	65	48	51
Læser bøger *)	66	73	58	61
Benytter bibliotek *)	33	44	23	22
Medlem af forening	96	93	80	70
Går til politiske møder **)	18	8	9	6
Deltager i frivilligt arbejde	61	52	48	36
Stoppet med en aktivitet sidste år	19	20	7	10
Går i kirke *)	31	65	18	54
Går til foredrag **)	34	45	21	23
Går i biografen **)	12	23	9	10
Går på museum **)	55	58	36	33
Går til musikarrangementer **)	35	40	17	18
Går i teater **)	33	36	18	16
Går til basar **)	19	31	15	25
Pct. grundlag (antal pers.)	143	209	292	274

*) Inden for seneste måned.

***) Inden for seneste år.

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

5.4. Når alderen trykker

5.4.1. Aktiviteter opgives

De ældres gradvise tilbagetrækning på fritidsområdet belyses ikke fyldestgørende ved blot at se på, om de har droppet en af sidste sæsons skemalagte interesser. For at få indblik i de ældres mere langsigtede omstilling til pensionisttilværelsen stillede vi følgende spørgsmål: *Har De inden for de seneste 10-15 år haft fritidsinteresser, som har betydet meget for Dem, men som De nu har lagt på hylden?* Det svarede 30 pct. (svarende til 200.000 personer) ja til. Blandt ældre, som synes deres helbred er dårligt, er det 45 pct. Ellers er der kun små forskelle på andelens størrelse, når forskellige grupper sammenlignes.

Omkring 40 pct. af de interesser, som nu er lagt på hylden, falder inden for kategorien: *sport og motion*. En femtedel vedrører forskellige former for *hobby* og en tiendedel *undervisning*.

Tabel 5.5. Andelen blandt 60-74-årige, som nævner forskellige årsager til ikke længere at dyrke en interesse, som tidligere har betydet meget for dem. Opdelt efter alder. Procent. 1993.

	60-66 år	67-74 år	Alle
Helbredsmæssige grunde	44	47	45
Transportproblemer	4	6	5
Føler mig uønsket (for gammel)	3	3	3
Dem jeg fulgtes med gør det ikke mere	9	9	9
Har ikke længere lyst til det	18	20	19
Har ikke længere tid til det	13	7	10
Har ikke længere råd til det	8	7	7
Har fået andre interesser	8	6	7
Ikke længere muligt at dyrke denne interesse	15	17	16
Ingen særlig grund/ved ikke	4	7	5
Pct. grundlag	132	145	277
Andel (af alle), som har opgivet en interesse	29	31	30

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

De ældre, som mere permanent havde droppet en aktivitet, blev spurgt om grunden hertil (*Hvad er grunden til, at De ikke dyrker denne/disse interesser mere?*). Interviewpersonerne fik forevist det samme kort med svarmuligheder som til spørgsmålet om frafald i forhold til sidste sæsons skemalagte aktiviteter. Se tabel 5.5.

Svigtende helbred er den vigtigste enkeltårsag til, at de ældre ikke længere dyrker en interesse, som ellers har betydet meget for dem. 45 pct. af de "fracaldne" anfører denne begrundelse. Det svarer til, at 90.000 i gruppen af 60-74-årige nævner et svigtende helbred som grund til, at de nu har lagt en interesse på hylden. Blandt ældre, som synes deres helbred er dårligt, er det hele 75 pct. af de fracaldne, som har benyttet denne begrundelse. Til gengæld har kun 28 pct. af de ældre med godt helbred peget på helbredsmæssige årsager.

Set i forhold til de begrundelser for ophør på kort sigt (dvs. stop af sidste års aktivitet), som er angivet i tabel 5.3., *samlers de langsigtede begrundelser sig i langt højere grad omkring det helbredsmæssige*. Det er der ikke noget mærkeligt i. Mange vil i denne alder ikke mærke nogen afgørende helbredsmæssig udvikling fra et år til det næste. Men inden for 10-15 år vil de mange små forandringer dog hobe sig op til noget mærkbart. Alderen sætter sine spor.

Den vigtigste årsag til frafald på kort sigt var, som tabel 5.3. viste, *manglende lyst* til at fortsætte med aktiviteten. Hver fjerde svareperson angav denne årsag. Det er også den vigtigste begrundelse for de ældre med godt helbred. Deres besvarelser falder i det hele taget nogenlunde ud som de kortsigtede begrundelser for ophør med sidste års aktivitet. I det lidt længere perspektiv, som her belyses, anvendes forklaringen, manglende lyst, af ca. 20 pct. Lidt færre, 16 pct. angiver, at det *ikke længere var muligt at dyrke interessen*. Som anført ovenfor kan det hænge sammen med gældende regler om tilskud og holdstørrelser, men det kan også tænkes, at tilbagetrækningen fra arbejdsmarkedet, som normalt har fundet sted inden for de sidste 10-15 år, tillige har haft indvirkning på mulighederne for at dyrke bestemte fritidsinteresser. Her

tænkes på firmaklubber og fritidsanlæg, som virksomheder driver til glæde for deres ansatte. Vi har imidlertid ikke mulighed for at belyse dette aspekt.

Som hovedregel er der ikke stor forskel på, hvor hyppigt de enkelte begrundelser fremføres inden for analysegrupperne. Dog er det karakteristisk, at enlige kvinder noget oftere end andre angiver, at de *ikke længere har tid til denne interesse*. Set i lyset af, at enlige kvinder er den gruppe, som hyppigst angiver at gå til noget, er det ikke så overraskende.

Begrundelsen, at interviewpersonen *føler sig uønsket (for gammel)*, nævnes ikke af ret mange: 3 pct. Det skal dog bemærkes, at den nævnes hyppigere (5 pct.) af mænd end af kvinder (2 pct.), og ikke kun af personer med dårligt helbred.

5.4.2. Ønsker som ikke bliver til noget

Det vil være forkert at tro, at den *omstilling* af befolkningens engagement i aktiviteter sammen med andre, som foregår i den tidlige alderdom, alene har karakter af afvikling. Der er også tale om, at nye interesser kommer til. Spørgsmålet er imidlertid, om det bliver til noget med de nye interesser? Er der forhold som hindrer de ældre i at tage aktiviteter op, som de godt kunne tænke sig at deltage i? For at få et billede af dette, spurgte vi: *Er der noget, De kunne have lyst til at deltage i eller gøre sammen med andre, men som De af en eller anden grund ikke gør?* Og såfremt dette var tilfældet fulgte vi op med følgende spørgsmål: *Er der nogen speciel grund til, at De ikke deltager i/gør disse ting sammen med andre?*

Lidt over en fjerdedel (28 pct.) af de adspurgte (svarende til knap 200.000 personer) har et eller flere aktivitetsønsker, som (endnu) ikke er bragt ud i livet. To tredjedele (67 pct.) svarer nej, og en mindre gruppe (5 pct.) har ikke gjort sig deres stilling tilstrækkelig klar, til at de kan besvare spørgsmålet.

Appetitten på at gøre noget sammen med andre aftager med alderen. 31 pct. af dem i efterlønsalderen har uopfyldte ønsker

om aktiviteter sammen med andre; i folkepensionistalderen er den tilsvarende andel 24 pct.

Vi så ovenfor (tabel 5.2.), at kvinder i højere grad end mænd har noget de går til. Hertil kan føjes, at kvinder også hyppigere end mænd har aktivitetsønsker, som af en eller anden grund ikke er blevet til noget. En tredjedel (32 pct.) af kvinderne og en fjerdedel (23 pct.) af mændene har aktivitetsønsker. Specielt gifte kvinder nærer den slags ønsker (37 pct.).

Opdeles de ældre efter deres subjektive helbredsbedømmelse, er der færre med aktivitetsønsker, som ikke har kunnet lade sig gøre, blandt dem med et godt helbred end blandt dem, hvis helbred er nogenlunde.

Ældre, som bor uden for byområderne (dvs. i landsbyer eller rene landdistrikter), angiver ikke så hyppigt som andre, at de har uopfyldte aktivitetsønsker.

Det er først og fremmest aktiviteter inden for området *sport og motion*, som efterlyses. Ca. 35 pct. af dem, der har ønsker om aktivitet (svarende til 65.000 personer), nævner en eller anden form for motion eller fysisk aktivitet. Svømning og gymnastik er de hyppigst nævnte motionstyper.

Der er endvidere godt en femtedel, som nævner interesser inden for *hobby-området*. Nogle nævner meget specielle hobbyer, som det vil være vanskeligt at finde ligesindede til, men ønsker som kortspil og syning, der er de hyppigst forekommende, må anses for mere "realistiske".

Lige så mange (22 pct.) peger på interesser inden for det traditionelle (*aftenskole*) *undervisningsområde*. Mange siger, at de godt kunne tænke sig noget sprogundervisning (primært engelsk), andre vil gerne høre nogle interessante foredrag.

Der er nogle, som helt enkelt *savner selskab*. De vil gerne ud at møde nogle andre mennesker. Andre formulerer det mindre direkte, men selve samværsaspektet er formentlig også væsentligt for dem, der nævner at de gerne vil på *ture og rejser* med andre. Op imod en femtedel af aktivitetsønskerne går i denne retning.

Som en sidste interesse af nogen betydning kan nævnes det musikalske område eller mere præcist (*kor*)sang. Det går en tiendedel af ønskerne på.

Når vi herefter spørger om grunden til, at de ønskede aktiviteter ikke dyrkes, er det karakteristisk, at *mænd har vanskeligere ved at angive en grund, end kvinder har*. 20 pct. af mændene, men kun 12 pct. af kvinderne kan ikke angive nogen speciel grund til, at de ikke gør det, de har lyst til. Specielt de enlige kvinder synes gode til at realisere deres aktivitetsønsker, og hvis det ikke kan lade sig gøre, har de en forklaring på det. Kun 7 pct. af dem kan ingen grund angive.

De, der oplever deres eget helbred som dårligt, er bedst til at angive en grund til, at de ikke er med i de ønskede aktiviteter.

Tabel 5.6. Andelen blandt 60-74-årige med uopfyldte aktivitetsønsker, som nævner forskellige årsager til ikke at dyrke disse interesser. Opdelte efter alder. Procent. 1993.

	60-66 år	67-74 år	Alle
Helbredsmæssige grunde	19	31	24
Transportproblemer	7	11	9
Ingen at gøre det med	12	17	14
De andre er for gamle	1	3	2
Føler mig uønsket (for gammel)	0	1	0
Vil ikke komme dér, hvor det foregår	2	0	1
Vil ikke gå ud om aftenen	7	6	6
Har ikke tid	34	16	26
Har ikke råd til det	7	7	7
Kender ingen steder, hvor det foregår	4	8	6
Ingen særlig grund/ved ikke	18	13	15
Pct. grundlag	144	112	256
Andel (af alle), som har lyst til at deltage i noget sammen med andre, men ikke gør det	32	24	28

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

Respondenter, som mente at kunne begrunde deres manglende deltagelse, fik forevist et kort med de i tabel 5.6. anførte svaralternativer. De to vigtigste grunde, som hver især samler en fjerdedel af de adspurgte (svarende til 50.000 personer), er *helbredsmæssige* problemer og at respondenterne *ikke har tid* til det. Hvor det helbredsmæssige argument vejer tungest blandt dem i folkepensionsalderen (31 pct.) er det imidlertid omvendt med hensyn til den manglende tid. Dette argument anvendes hyppigst i efterlønsalderen (34 pct.).

Det er bemærkelsesværdigt, at begge argumenter anføres hyppigere af mænd end af kvinder. Til gengæld peger mænd ikke på *manglende lyst til at gå ud om aftenen*. Den begrundelse er kvindene (12 pct.) ene om at bruge.

Det kan ikke undre, at den interviewedes subjektive helbredsvurdering viser stor sammenhæng med valget af begrundelse for manglende deltagelse. To ud af tre, som synes de har et *dårligt helbred*, anvender netop den helbredsmæssige forklaring på sin passivitet. Blandt personer med et *godt helbred* benyttes helbredsmæssige grunde kun af 6 pct. som forklaring på deres manglende medvirken. Til gengæld er det netop denne gruppe, som hyppigt (40 pct.) henviser til, at de ikke har tid til deltagelse i (flere) aktiviteter.

For at mennesker kan komme i gang med fælles aktiviteter må de nødvendigvis bringes sammen. Kontakten skal på en eller anden måde formidles. En ikke uvæsentlig del af de ældre med lyst til aktivitet peger på forskellige sider af dette formidlingsproblem. En syvendedel anfører, at de *ingen har at gøre det med*, og en noget mindre gruppe *kender ingen steder, hvor det foregår*. Hertil kunne også lægges dem, der i denne forbindelse har *transportproblemer*. Alt i alt peger 25-30 pct. på den slags begrundelser. Transportproblemerne er særlig udtalte i de tyndt befolkede landområder (18 pct.), blandt kvinderne (14 pct.) og i den øvre del af aldersskalaen. Det er endvidere hyppigst kvinderne, som siger, at de savner nogen at dyrke deres interesse med, hvorimod mæn-

dene hyppigst vælger forklaringen, at de ikke ved, hvor det foregår.

Undertiden høres begrundelser for ældres manglende deltagelse, som har karakter af personlig modvilje. Vi havde medtaget tre argumenter af denne type (1. *de andre er for gamle*, 2. *føler mig uønsket (for gammel)* og 3. *vil ikke komme dér, hvor det foregår*). Kun ganske få interviewpersoner nævner disse begrundelser, som altså ingen rolle spiller. Det kan i hvert fald højst være som et sekundært argument.

Endelig skal det nævnes, at det økonomiske argument, *har ikke råd til det*, nævnes af en lille gruppe. Det er væsentligst i de tættere befolkede byområder, økonomien bringes på bane som forklaring på, at man ikke deltager i aktiviteter, der har ens interesse.

5.5. Andre fritidsinteresser

Beskrivelsen af de ældres skemalagte aktiviteter gav især et billede af de interesser, som tidsmæssigt *fylder meget*, fordi de er på planen hver uge. Til gengæld er det sjældent, den enkelte går til mere end 3 ting om ugen. *Bredden* i beskrivelsen af fritidsinteresserne fås derimod, når den enkelte bliver spurgt om, hvor tit han gør nogle konkrete ting. Vi stillede respondenterne over for en liste på i alt 29 fritidsaktiviteter og spurgte, hvornår de sidst gjorde disse ting. Aktiviteterne fremgår af tabel 5.7.

Det er karakteristisk, at andelen af ældre kvinder, som gør de forskellige ting, sjældent er lavere end andelen af ældre mænd. Derimod ses det modsatte ofte at være tilfældet. Alt i alt er kvinderne således mere aktive end mændene, når målestokken er de forelagte aktiviteter.

Tabel 5.7. Andelen, som gør forskellige ting, blandt 60-74-årige. Opdelt efter køn og familietype. Procent. 1993.

	Inden for seneste	Mænd		Kvinder		Alle
		Enlige	Sam- boende	Enlige	Sam- boende	
Dyrkede motion	uge	74	75	81	80	78
heraf: Gik en tur (½ time)		64	66	71	73	69
Cyklede tur (½ time)		31	27	20	25	25
Dyrkede sport/motion		16	25	34	33	28
Dyrkede kulturinteresser	år	50	55	55	57	55
heraf: Biograf		9	10	17	15	13
Teater		26	22	26	24	24
Musikarrangement		16	25	28	27	25
Museum		35	43	41	46	43
Dyrkede litterære interesser		88	99	97	99	98
heraf: Bøger	måned	60	58	68	65	62
Avis	dag	83	91	76	91	87
Ugeblade	uge	40	65	68	75	66
Besøgte bibliotek	måned	18	28	30	33	29
Dyrkede sang og musik	måned	4	9	6	9	8
heraf: Spillede et instrument		4	9	3	7	6
Korsang		0	1	4	3	2
Gik i kirke eller menighed	måned	10	25	35	27	26
Gik til politisk møde	år	6	13	6	7	9
Undervisning, foredrag	måned	18	17	32	28	24
heraf: Undervisning		6	8	18	19	13
Foredrag		11	10	19	15	14
Kreative hobbyer	måned	34	44	73	68	57
heraf: Håndarbejde		8	10	65	62	38
Andet		33	41	33	28	34
Havearbejde	måned	58	77	35	50	58
Dagcenter	måned	6	3	19	6	7
Pensionistforening	måned	13	13	26	18	17

Andre interesser		55	60	69	66	63
heraf: Loppetorv	år	36	40	41	40	40
Bazar	år	14	17	27	27	22
Bingo-spil	måned	9	13	25	17	17
Kortspil	måned	26	29	28	29	29
Udflugter/ferier	år	75	83	88	85	84
heraf: 1-dagsture		50	40	51	47	45
Besøg m. overnatning		41	56	63	61	58
Ferie (min. en uge)		39	59	58	57	56
Pct. grundlag		80	356	186	297	919

Spørgsmål: Jeg nævner nu nogle måder, man kan anvende sin fritid på, og vil bede Dem svare på, hvornår De sidst gjorde følgende:

Svarmuligheder: 1. I dag eller i går - 2. Inden for seneste uge - 3. Inden for seneste måned - 4. Inden for seneste år - 5. Længere tid siden - 6. Gør det ikke.

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

Lidt flere blandt de ældre kvinder gør jævnligt ting, som indebærer et minimum af *motion*. Når bortses fra avislæsning, er der også lidt flere kvinder, som løbende dyrker deres *litterære interesser* og går til *undervisning og foredragsarrangementer*. Kvinderne er også hyppigere til stede, når *dagcentre* og *pensionistforeninger* har noget at byde på. Endelig er langt flere beskæftiget med *håndarbejde*. Omvendt er det hyppigere mænd, som laver *havearbejde*.

De nævnte kønsforskelle sætter sig igennem, uanset om det er samlevende eller enlige, vi ser på. Hertil kommer forskelle, som kun optræder, når *enlige* mænd og kvinder sammenlignes.

De fleste enlige ældre er *blevet enlige*. Ved at sammenholde de to køns samboende og enlige kan vi derfor få et billede af, hvilke ændringer i aktivitetsmønsteret der indtræder, når mænd og kvinder bliver (ældre og) enlige.

På motionsområdet er der lige så mange samboende mænd som kvinder, der *cykler en tur* (af mindst ½ times varighed). Denne aktivitet, som man ofte vil være alene om, dyrkes lidt mindre af de enlige kvinder og lidt mere af de enlige mænd. Ser vi dernæst på *sport/motion*, som typisk er noget, man går til sammen med andre, er det en aktivitet med lavere deltagelse blandt enlige mænd end blandt samboende. For kvindernes vedkommende er der ingen forskel på enliges og samboendes deltagerfrekvens. Vi ser med andre ord på motionsområdet en udvikling, når de ældre bliver alene, som er karakteriseret ved, at *mændene glider i retning af aktiviteter, som kan dyrkes alene, hvorimod kvinderne samler sig omkring aktiviteter, der i højere grad indebærer et fællesskab med andre.*

Man skal være varsom med at lægge for stor vægt på enkelte iagttagelser. Når vi trækker dem frem her, er det imidlertid, fordi de synes at være udtryk for noget generelt. *Kirkegang og deltagelse i menighedsarbejde*, aktiviteter med "indbygget fællesskab", tiltrækker således flere enlige kvinder end samlevende, og modsat færre enlige mænd end samlevende. Politik anses traditionelt for mændenes domæne. Det gælder ikke mindst for de generationer, vi her beskæftiger os med. Der er da også flere samboende mænd end kvinder, som inden for det sidste år har været til et *politisk møde*. Men blandt de enlige har mændene ikke udvist større lyst til deltagelse end kvinderne. Selv på dette mandsdominerede felt ser vi altså tendenser til, at mændene trækker sig tilbage fra aktiviteter med fællesskab, når de bliver enlige.

Mændenes læselyst m.h.t. den daglige *avis* er lidt lavere blandt enlige end samlevende, men ikke så meget mindre som for kvindernes vedkommende. Forholdsmæssigt er denne alene-aktivitet altså noget, mænd holder mere fast i end kvinder, når de bliver alene. Hvad læsning af *bøger* angår, er der ikke forskel på udviklingen hos de to køn. Derimod opsøger de enlige mænd ikke så ofte deres *folkebibliotek*.

Kvinder kommer hyppigere end mænd til arrangementer i *foreninger for pensionister*. Når de bliver enlige, stiger kvindernes

brug af disse foreninger. Den udvikling ses ikke for mændenes vedkommende.

Endelig er det karakteristisk, at enlige mænd ikke så ofte som samboende tager på *ferie* (af mindst en uges varighed) eller på *familiebesøg* med overnatning. Blandt kvinder ses denne forskel ikke.

Vi har set på forskelle i aktivitetsmønster blandt yngre og ældre, enlige og samboende, mænd og kvinder. Hvilken indflydelse har bopælsområdet i denne forbindelse? Hvordan adskiller ældre i landdistrikterne sig fra ældre i byerne med hensyn til lejlighedsvis fritidsaktiviteter?

Til trods for, at de *ældre i landområderne* selv vurderer deres helbredstilstand til at være mindst på linie med byboernes og, at mulighederne for motion (gå/cykle en tur, dyrke sport) synes gode i de tyndt befolkede områder, er ældrebefolkningen ude på landet ikke så motionsminded som dem i byerne. Det samme gælder for de kulturelt betonede interesser, som har en lavere tilgængelighed for landboerne: teater og biograf.

Denne befolkningsgruppe er også mindre flittige boglæsere og kommer mindre hyppigt på biblioteket. Hvad angår læsning af aviser og blade, er ældre på landet derimod lige så flittige som andre. De tager mindre hyppigt på ferie, og andelen, som kommer på dagcentret, er mindre end i byerne. Det eneste område, hvor ældre i landdistrikterne angiver en højere aktivitet end i byområderne, er kirkegang og møder i menighedshus.

Svigtende helbred sætter en bremse på deltagelsen i en lang række aktiviteter, navnlig dem, der foregår sammen med andre. Det ses tydeligt, når vi opdeler de ældre efter deres egen, subjektive helbredsvurdering. Ældre med dårligt helbred dyrker markant mindre hyppigt end andre motion og sådanne kulturelle interesser, som forudsætter, en opsøgende adfærd fra den ældres side (biograf, teater, musikarrangement etc.). De er ikke så flittige læsere af avis og bøger, men nok af blade, og de kommer ikke så meget på biblioteket. De tager ikke så hyppigt del i undervis-

nings- og foredragsarrangementer, ligesom de er mere passive i forhold til at dyrke forskellige hobbyer. De tager ikke så tit på ferie og udflugter, og de bruger mindre hyppigt pensionistforeningerne. Til gengæld kommer de oftere end andre på dagcentrene. Det er faktisk den eneste af de forelagte aktiviteter, som bruges hyppigst af ældre med dårligt helbred.

KAPITEL 6

Politik og foreningsarbejde

6.1. Indledning

En stor del af det organiserede fritidsliv finder sted i foreningsregi. Vi vil nu stille skarpt på de ældre og foreningerne samt på visse grupper i omegnen af foreningslivet. Hermed tænkes på grupper, som ikke opfylder de sædvanlige betingelser for at kunne kaldes foreninger, idet der savnes et formelt medlemskab og kontingent til afgrænsning af medlemskredsen. Fx har mange kommuner stillet aktivitets- og kulturhuse til rådighed for lokalområdets (ældre)beboere, og lagt den daglige ledelse af disse huse og aktiviteter i hænderne på såkaldte brugerråd, som er valgt af stedets brugere. Deltagelse i sådanne græsrodsaktiviteter vil blive belyst.

Nogle af de aktiviteter, som beskrives i dette kapitel, falder ind under betegnelsen: *frivilligt arbejde*. Det er et område, som har været genstand for stigende interesse i de senere år, bl.a. fordi det har været anset for en mulig kilde til aflastning eller supplement af de hårdt trængte offentlige budgetter. Vi vil se nærmere på arten og omfanget af frivilligt arbejde blandt de 60-74-årige.

6.2. Deltagelse i foreningsliv

Foreningslivet kan anskues på to niveauer. De fleste tager som almindelige medlemmer del i foreningsaktiviteterne på *medlems- eller guldplanet*: er bruger af foreningens tilbud, går til dens møder, tager med på dens udflugter, læser medlemsbladet osv. Andre er aktive på *ledelses- eller organisationsplanet*: tager del i udformning af foreningens mødeprogram og andre tilbud til med-

lemskredsen, fastlægger foreningens politik og fremfører den over for omverdenen.

Det er ikke uvæsentligt, om de ældres integration i foreningslivet finder sted på ledelses- eller gulfplan. De ældres deltagelse på gulfplanet, som forbrugere af organisationens aktivitetstilbud, fremmes ved, at disse er relevante for de ældre. Og hvem er bedre end de ældre selv til at sikre, at foreningen lægger et program og en politik, som har de ældres interesse og opbakning? Synspunktet er derfor, at de ældres medvirken på ledelsesplanet er væsentlig både for de direkte involverede selv og for andre ældre, fordi det er en støtte for deres deltagelse på gulfplanet.

Deltagelsen i foreningslivet er belyst ved følgende spørgsmål: *Hvilke typer af foreninger er De medlem af? Og deltager De aktivt i foreningens arrangementer og arbejde?* Interviewpersonen fik herefter forevist et kort med 13 kategorier af foreninger nævnt (se tabel 6.1.). For hver kategori blev det registreret, a) om respondenter var *medlem* af en forening af denne type, b) om respondenter *deltager i arrangementer* (i denne foreningstype) og c) om respondenter har *tillidsposter* inden for denne foreningskategori. De to første registreringer vedrører aktivitet på bruger- eller gulfplanet, den sidste afspejler aktivitet på ledelsesplan.

6.2.1. Medlem af en forening

Det er ofte sagt, at Danmark er et foreningsland. Socialforskningsinstituttets seneste Kultur- og fritidsundersøgelse i 1993 viser da også, at 86 pct. af den voksne befolkning i alderen 16-74 år er medlem af en eller anden forening¹. Befolkningen i den erhvervsaktive alder mellem 30 og 59 år har den største medlemshyppighed (godt 90 pct.). Blandt de ældre er hyppigheden noget mindre (75-80 pct.). Det skyldes primært, at de ældre ikke længere er på arbejdsmarkedet og derfor heller ikke længere er medlem af en faglig forening. Ses der bort fra denne type fore-

1. Se Fridberg (1994), bilagstabel B.6.1.1.

ninger, er de ældre lige så hyppigt medlem af en forening som folk i den erhvervsaktive alder (70-75 pct.).

Fra Kultur- og fritidsundersøgelsen kan endvidere nævnes, at de ældre hyppigere end andre er medlem af en *politisk* forening, og naturligvis meget hyppigere står som medlem af en *pensionistforening*. Til gengæld er der relativt færre medlemmer af en *idrætsforening*, ligesom færre ældre har *tillidsposter* inden for en eller anden forening.

Vor egen undersøgelse af ældres integration viser at 83 pct. af de ældre er medlem af en forening². Ses der også her bort fra medlemskab af de faglige organisationer (herunder fagforening), bliver foreningshyppigheden 74 pct., hvilket svarer til at ½ million i vor aldersgruppe har medlemskort til andet end faglige foreninger.

Det at være medlem af en forening forekommer med faldende hyppighed jo ældre respondenterne er. Således har 90 pct. af de 60-64-årige, 82 pct. af de 65-69-årige og 74 pct. af de 70-74-årige medlemskort til en eller flere foreninger. Det er også sådan, at mænd hyppigere (86 pct.) end kvinder (80 pct.) har et medlemskab.

Ses igen bort fra medlemskab af faglige organisationer er medlemsfrekvensen lige høj blandt mænd og kvinder, men stadig svagt faldende med stigende alder. Gruppen af enlige mænd skiller sig ud ved en medlemsfrekvens, der er ca. 10 procentpoint lavere end andre grupper.

Befolkningen i landområderne er lige så hyppigt medlem af en forening som dem, der bor i byerne. Derimod er der stor forskel, når vi lægger de ældres egen helbredsbedømmelse til grund for en opdeling. Således angiver 89 pct. af dem, der synes, de har et godt helbred, at de har et eller flere foreningsmedlemskaber. Respondenter med et dårligt helbred har det ikke så ofte (63 pct.).

2. Der er anvendt samme spørgsmålsformulering i de to undersøgelser. Men det udvalg af foreningstyper, som blev nævnt, var ikke helt det samme.

Tabel 6.1. Andelen, som er medlem af forskellige typer foreninger blandt 60-74-årige, opdelt efter køn og alder. Procent. 1993.

	60-66 år		67-74 år		Alle
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder	
Fagforening	60	43	23	7	33
Heraf: deltager aktivt	23	15	11	4	13
- har tillidsposter	1	2	0	0	1
Faglig organisation	31	6	17	2	13
Heraf: deltager aktivt	20	3	9	0	8
- har tillidsposter	4	0	1	0	1
Politisk forening/parti	10	3	8	8	8
Heraf: Deltager aktivt	6	2	6	4	4
- har tillidsposter	1	0	2	1	1
Grundejer-/boligforening	27	28	24	19	24
Heraf: deltager aktivt	15	15	17	12	14
- har tillidsposter	4	2	4	1	3
Efterlønsklub	8	8	6	5	7
Heraf: deltager aktivt	6	6	4	4	5
- har tillidsposter	2	0	0	0	1
Pensionistforening, ældreklub	26	34	33	48	36
Heraf: deltager aktivt	13	19	19	35	22
- har tillidsposter	1	3	3	3	3
Hobbyforening	19	12	13	8	13
Heraf: deltager aktivt	16	11	12	7	11
- har tillidsposter	4	2	2	2	2
Forening til bekæmpelse af visse sygdomme/patientforening	15	18	4	16	16
Heraf: deltager aktivt	3	3	1	3	3
- har tillidsposter	0	1	0	0	0
Forening for miljø- og naturbevaring	12	14	11	8	11
Heraf: deltager aktivt	3	3	3	3	3
- har tillidsposter	0	0	0	0	0
Lokalhistorisk forening	10	7	9	4	8
Heraf: deltager aktivt	8	4	7	3	5
- har tillidsposter	0	0	1	0	0

Teater- og kulturforening	8	10	6	6	7
Heraf: deltager aktivt	8	8	5	5	6
- har tillidsposter	0	0	0	0	0
Velgørenhedsorganisation	4	9	5	6	6
Heraf: deltager aktivt	3	4	2	5	4
- har tillidsposter	0	3	1	1	1
Anden forening	21	19	20	13	18
Heraf: deltager aktivt	13	16	17	10	14
- har tillidsposter	4	3	3	1	3
Ikke medlem af nogen forening	7	17	22	23	17
Pct. grundlag (antal personer)	225	231	211	252	919

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

Ser vi dernæst på, hvilke typer af foreninger ældre er medlem af, tegner der sig følgende billede. Hver tredje 60-74-årig står stadig som medlem af en *fagforening*. Dette til trods for at mindre end hver femte i denne alder endnu har tilknytning til arbejdsmarkedet. 13 pct. er medlem af en anden type *faglig organisation*. Det er imidlertid organisationer med stærkt faldende medlemstal, jo ældre aldersgruppen er.

I stærk kontrast til de faglige organisationers medlemssammensætning står *pensionistforeninger og ældreklubber*. Disse organiserer også godt hver tredje 60-74-årig, men medlemsfrekvensen er stigende med alderen. Blandt kvinder i pensionistalderen er det hver anden, som har medlemskort til en af disse foreninger.

Det forhold, at en stigende andel af de ældre står som medlem af en pensionistforening eller ældreklub, jo ældre aldersgruppen er, er helt specielt for denne kategori foreninger. Inden for alle andre foreningstyper falder medlemsfrekvensen med stigende alder. Det giver sig bl.a. udslag i, at de 60-64-årige i gennemsnit er medlem af 2,4 forening, hvorimod de 70-74-årige i gennemsnit kun har 1,6 medlemskaber.

I de tætbefolkede byområder (som har det største islæt af 70-74-årige) er andelen med tilknytning til pensionistforeninger større end i landområderne.

Ældre, som selv synes, deres helbred er dårligt, står ikke så tit (25 pct.) som medlem af en forening for pensionister.

Det er i det hele taget karakteristisk, at ældre, som selv mener, deres helbred er dårligt, mindre hyppigt er medlem af foreninger næsten uanset, hvilket område vi ser på. Undtagelserne er sygdoms- og patientforeningerne samt de hobbyorienterede foreninger. Her er denne gruppe ældre lige så hyppigt med som dem med et bedre helbred.

Nogle foreninger har som en del af deres virke at repræsentere medlemskredsen eller en bestemt befolkningsgruppe i forhold til beslutningstagerne i samfundet. Denne funktion som *politisk pressionsgruppe* medvirker til at sætte fokus på medlemstallet, fordi det fortæller, om foreningen repræsenterer noget af betydning. Et højt medlemstal er i sig selv af betydning, uanset om foreningen i øvrigt har nogen kontakt med sine medlemmer.

Det er karakteristisk, at de store organisationsprocenter findes på områder, hvor politisk pression eller lobbyvirksomhed er et af foreningernes virkeområder. Fagforeninger har altid virket sådan. Pensionist-, grundejer- og beboerforeninger har i stigende grad påtaget sig sådanne opgaver, ligesom dette er tilfældet med en række landsdækkende patient- og sygdomsbekæmpende foreninger samt foreninger for miljø- og naturbevaring.

6.2.2. Aktive foreningsmedlemmer

Et er at stå som medlem af en forening, noget andet er at tage del i dens daglige virke, gå til dens arrangementer. 70 pct. af de 60-74-årige, som er medlem af en forening, eller knap 60 pct. af samtlige respondenter i undersøgelsen, deltager aktivt i en eller flere foreninger. Det svarer i opregnede tal til 350.000 aktive foreningsmedlemmer i denne alder. - Hvor grænsen går mellem aktiv deltagelse og passivt medlemskab, hviler alene på respon-

dentens egen vurdering. Der er ikke stillet krav om en bestemt deltageshyppighed.

Mænd og kvinder er nogenlunde lige hyppigt aktive i foreningssammenhæng. Med alderen stiger andelen af medlemmer, som er aktive, med ca. 10 procentpoint. Fra 67 pct. blandt 60-64-årige til 76 pct. blandt 70-74-årige. Denne aldersbetingede udvikling står i kontrast til den i forrige afsnit konstaterede udvikling i medlemsfrekvensen. Denne falder med alderen. De to modsatte tendenser ophæver stort set hinanden, således at andelen af alle ældre, som er aktive i foreningssammenhæng, blot falder fra 60 pct. blandt 60-64-årige til 56 pct. af samtlige i alderen 70-74 år. Man kan sige, at de ældre efterhånden dropper de passive støttemedlemskaber af foreninger, som man bare "står i", og til gengæld koncentrerer sig om foreninger, der spiller en rolle i deres hverdag.

Andre steder i denne rapport fremgår det, at kvinderne bliver mere udadvendte og aktive, når de bliver alene, hvorimod mændene snarere bliver passive m.h.t. aktivitet sammen med andre. På den baggrund er det interessant, at der ikke er nævneværdig forskel på andelen, som er foreningsaktiv (sådan som det måles her), når de ældre opdeles efter køn og familietype.

Det synes ikke at spille nogen særlig rolle for deltagelse i foreningsarbejdet, om de ældre bor i byerne eller på landet. Derimod er de ældre, som mener, at deres helbred er dårligt, klart mindre foreningsaktive end andre ældre.

Ser vi på de forskellige foreningstyper, er det karakteristisk, at mænd hyppigere end kvinder er aktive inden for det politiske område med partier og faglige organisationer. De kommer også hyppigere i de lokalhistoriske og hobbyorienterede foreninger og klubber. Derimod er det kvinderne, som gør sig stærkest gældende på det dominerende felt: pensionistforeninger og ældreklubber.

Tabel 6.2. Andelen med forskellige kendetegn blandt ældre, opdelt efter køn og om de deltager aktivt i foreningers arrangementer. Procent. 1993.

	Deltager aktivt i forening		Deltager ikke aktivt i forening	
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder
Er ved godt helbred	73	68	56	52
Har mere end 7 års skolegang bag sig	33	41	22	28
Hjælper børn *)	35	30	24	19
Ofte sammen med venner *)	83	84	71	65
Har fået nye venner	36	47	24	31
Hjælper venner	16	10	9	7
Cykler jævnligt *)	49	45	34	28
Dyrker sport **)	37	47	16	26
Tager regelmæssigt på ferie **)	64	66	42	45
Har skemalagte fritidsinteresser	44	58	16	24
Læser bøger *)	61	73	55	57
Læser avis næsten dagligt	92	91	86	77
Benytter bibliotek *)	30	38	20	23
Deltager i fritidsundervisning **)	16	31	6	11
Går til foredrag	14	43	5	19
Deltager i frivilligt arbejde	60	53	40	30
Går på museum **)	51	55	28	29
Går til musikarrangementer **)	27	36	15	15
Går i teater **)	28	31	12	16
Går til basar **)	22	36	9	16
Stemte ved seneste kommunevalg	94	92	85	79
Går til politiske møder **)	17	10	4	3
Pct. grundlag	262	276	174	207

*) Inden for den seneste måned.

***) Inden for det seneste år.

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

Hvad adskiller de knap 60 pct. af respondenterne, som er aktive medlemmer af mindst én forening, fra de ældre, som ikke er det?

For begge køn gælder det, at der på en lang række områder (se tabel 6.2.) er en - ofte stærk - sammenhæng med foreningsaktiviteten. De foreningsaktive har ressourcer af såvel personlig art (fx et godt helbred) som social karakter (netværk) at trække på. De dyrker deres netværk, hjælper deres børn og venner, tager på ferie, motionerer og har kulturelle interesser. De er også mere aktive inden for politik.

Derimod er der ikke markante forskelle mht. hobbybetonede aktiviteter som kortspil, bingospil og håndarbejde. Heller ikke hvad angår havearbejde, læsning af illustrerede blade og deltagelse i én-dagsudflugter.

Foreningslivet spænder aktivitets- og aldersmæssigt over et meget bredt spektrum. Eksempelvis ligger hovedvægten i idrætsorganisationernes virke på de yngre årgange. Her er de ældre i klart mindretal. Omvendt er der foreninger, som bevidst sigter mod ældregruppen. I en undersøgelse som denne er det relevant at fokusere specielt på sådanne foreninger og spørge, hvilke dele af ældregruppen, de har kontakt til?

Vi kan i vort materiale udskille to typer af foreninger, som helt klart har den ældre del af befolkningen som målgruppe: *efterlønsklubberne* samt *pensionistforeninger og ældreklubber*. Andre foreningstyper kan i praksis have en lige så ældreorienteret profil, men det kan vi ikke vide noget om, og derfor ser vi bort fra denne mulighed.

Efterlønsklubber og pensionistforeninger henvender sig med aktivitetstilbud til den del af befolkningen, som ikke (længere) er tilknyttet arbejdsstyrken og, som derfor har god tid til at beskæftige sig med ting, der skubbes lidt til side, når tiden er mere knap. For at få et relevant sammenligningsgrundlag har vi valgt at se helt bort fra de respondenter, som stadig har erhvervsmæssig beskæftigelse. De øvrige, "pensionisterne", er herefter delt i to grupper. Den ene gruppe, som antalsmæssigt er den mindste, består af personer, som deltager aktivt i mindst én efterlønsklub eller pensionistforening (ældreklub). Den anden noget større gruppe består af personer, som ikke gør det.

Tabel 6.3. Andelen med forskellige kendetegn blandt ældre, som er holdt op med at arbejde, opdelt efter køn og om de er aktive i en efterlønsklub eller ældreforening. Procent. 1993.

	Deltager i efterlønsklub eller ældreforening		Deltager ikke i efterlønsklub eller ældreforening	
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder
Ofte sammen med venner *)	85	89	72	67
Har fået nye venner	49	56	28	35
Hjælper venner *)	18	15	13	8
Hjælper slægtninge/venner *)	54	47	41	29
Tager regelmæssigt på ferie **)	74	70	50	50
Udflugter/busture (1-dags) **)	70	70	37	39
Har skemalagte fritidsinteresser	44	60	27	37
Medlem af brugerråd	20	20	7	12
Medlem af patientforeninger o.lign.	18	22	13	13
Går i dagcenter *)	9	17	4	8
Går til bingo **)	41	41	13	21
Spiller kort **)	50	50	22	31
Går i kirke *)	24	34	17	20
Går til foredrag **)	31	39	17	28
Går til fritidsundervisning **)	15	33	10	21
Går til musikarrangementer **)	21	36	17	23
Går i teater **)	25	31	18	19
Pct. grundlag (antal pers.)	68	121	250	239

*) Inden for den seneste måned.

***) Inden for det seneste år.

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

De nævnte ældreforeningers aktive medlemmer adskiller sig fra andre pensionister ved at have et stærkere netværk. De angiver hyppigere at have fået nye venner, siden de fyldte 60; de er oftere sammen med deres venner, som de også hjælper mere. Hertil kan lægges, at de tager mere på ferie og udflugter, oftere går til skemalagte fritidsaktiviteter, er medlem af brugerråd og patientforeninger. Endvidere deltager de (især kvinderne) oftere i hobbybetonede aktiviteter, fritidsundervisning og foredrag.

Man kan sige, at det er en meget forudsigelig beskrivelse af ældreforeningernes aktive medlemmer, der her lægges frem. De nævnte aktiviteter er jo netop typiske for disse klubbers programindhold. På den anden side er det aktiviteter, som ældreforeningerne ikke har monopol på. De kan lige så godt foregå andre steder. Pointen er, at det gør de kun i et vist omfang.

6.2.3. Ældre med tillidsposter

Vi har set, at ældres aktivitet som brugere af forskellige foreningers tilbud er ganske høj. Vi har også tidligere i dette kapitel argumenteret for, at det på længere sigt er vigtigt for den fortsatte integration af ældre i foreningslivet, at denne aldersgruppe ikke kun gør sig gældende på gulvplanet som forbrugere af foreningens tilbud, men tillige er at finde der, hvor sæsonens program planlægges og de politiske synspunkter formes. Er de ældre også med på ledelsesplanet?

Vi har registreret, om medlemmerne tillige har tillidsposter inden for de forskellige foreningstyper. Men vi ved ikke, om det er formandsposten eller en ydmyg suppleantpost, den enkelte beklæder.

Vores undersøgelse viser, at hver ottende dansker (12 pct.) i alderen 60-74 år har en eller flere tillidsposter i foreningsverdenen. Det svarer i opregnede tal til 80.000 personer.

Ifølge Socialforskningsinstituttets seneste Kultur- og fritidsundersøgelse i 1993 beklædte 19 pct. af hele den voksne befolkning over 15 år en tillidspost i en forening. Undersøgelsen kom endvidere frem til, at 14 pct. af de 60-74-årige havde tillidsposter³. Der er således tale om en forholdsmæssigt svagere repræsentation på ledelsesplan af ældre i foreningslivet end af yngre og midaldrende. Det er ikke nogen dramatisk nedgang, men en gradvis tilbagetrækning, som fortsætter op gennem de ældres egne rækker. Vor egen undersøgelse viser, at i efterlønsalderen

3. Se Fridberg (1994), bilagstabel B.6.1.1.

er 14 pct. med i en forenings ledelse. Blandt de 67-74-årige er andelen 11 pct.

Mænd er hyppigere (15 pct.) med i en foreningsbestyrelse end kvinder (10 pct.). Derfor består gruppen af ældre foreningsledere af 60 pct. mænd og 40 pct. kvinder. Det er nogenlunde samme forhold som i hele den voksne befolkning.

Opdeles de ældre efter familietype, træder det samme træk, som nu er set flere gange, frem igen. Enlige mænd er ikke så tit (10 pct.) med i ledelsesarbejdet, som samlevende mænd (16 pct.). Blandt kvinderne er det til gengæld de enlige, som oftest (12 pct.) er med i bestyrelsen. Kun 9 pct. af de samlevende er det.

Et andet forhold, som viser sammenhæng med aktiviteten på ledelsesplan, er helbredstilstanden. Jo bedre de ældres helbred efter egen vurdering er, jo flere har tillidsposter i en forening: 15 pct. blandt ældre med godt helbred, og kun 7 pct. blandt dem, der synes de har et dårligt helbred.

Det er derimod ikke afgørende for aktiviteten på ledelsesplan, om de ældre bor i byer eller på landet.

Ældre deltager i ledelsen af næsten alle typer foreninger. Men heraf følger ikke, at de ældre er lige synlige alle steder. Formodningen taler for, at de ældre selv "sidder på" bestyrelserne i pensionistforeninger og ældreklubber, hvorimod de næppe har stor indflydelse i sportsklubber. Det er imidlertid kun antagelser. Vi ved ikke, hvor stor en andel af samtlige bestyrelsesmedlemmer ældre udgør inden for de enkelte foreningskategorier. Det, vi kan se, er, at undersøgelsens respondenter fortrinsvis angiver at have tillidsposter inden for grundejer- og boligforeninger, pensionistforeninger og ældreklubber, hobbyorienterede klubber. Som det fremgår af tabel 6.1. er det nogle få procent, som tager del i ledelsen inden for disse kategorier.

Grundejer- og boligforeningernes bestyrelser er væsentligst mændenes domæne, hvorimod kvinderne samler sig om bestyrelsesarbejdet i pensionistforeninger. De hobbyorienterede klubber har både mænd og kvinder i ledelserne.

6.3. Andre tillidsposter

Foreningslivet er som tidligere nævnt en broget buket, som både rummer landsdækkende organisationer med betydelige økonomiske ressourcer til rådighed for bl.a. oplysning og politisk holdningsbearbejdelse og helt små lokale klubber, der blot danner ramme om en gruppe menneskers udøvelse af deres hobby. Set i relation til meningsdannelse og konkret aktivitet i samfundet kan der foregå væsentlige ting på begge planer. Vi har således allerede set på en del af de kanaler, hvorigennem ældre gør deres indflydelse i samfundet gældende. En ny form for inddragelse af borgerne er i disse år under udvikling. Som brugere af offentlige institutioners ydelser får brugerbefolkningen sæde i stadig flere råd og bestyrelser for disse institutioner (skoler, biblioteker, plejehjem, kulturhuse etc.). Formålet hermed er bl.a. at sikre en effektiv kommunikation af brugernes synspunkter frem til kommunalbestyrelsen eller kommunens forvaltningsapparat.

Kommunerne er blevet opfordret til at oprette *ældreråd*, som er rådgivende organer på ældreområdet, evt. på ældre- og handicapområdet. Vi spurgte: *Findes der i Deres kommune et ældreråd, som har til opgave at repræsentere ældrebefolkningen over for kommunalbestyrelsen/politikerne?* Spørgsmålet sigter ikke imod at af-dække, om et sådant råd faktisk findes i respondentens kommune. Det kunne med større sikkerhed for oplysningens korrekthed undersøges ved direkte henvendelse til den enkelte kommune. Nej, vi får at vide, hvilket kendskab respondenterne har til dette emne.

En ganske betydelig del - 40 pct. - af de 60-74-årige ved ikke, om der findes et ældreråd i deres kommune. Dette ukendskab er lige udbredt blandt kvinder og mænd, men størst i de første år efter at 60-års alderen er nået. Blandt de ældste i 70-74-års alderen er "ved ikke"-andelen faldet til en tredjedel.

Halvdelen af samtlige adspurgte (48 pct.) svarer, at der findes et ældreråd i kommunen, og en ottendedel (13 pct.) svarer nej på spørgsmålet. I takt med, at alderen stiger og "ved ikke"-svarene

bliver færre, stiger andelen som ved, at der findes et ældreråd i kommunen. Nej-andelen er konstant.

Den omstændighed at "ved ikke"-svarene næsten alle synes at blive ændret til ja-svar, når informationsniveauet stiger, kunne tyde på, at det faktisk kun er lidt mere end en ottendedel af landets ældre, som på kommunalt plan ikke er repræsenteret over for kommunalbestyrelsen gennem et ældreråd.

Der er ikke stor forskel på de enkelte analysegrupperes kendskab til ældrerådets eventuelle eksistens. Dog er gruppen, som mener at have et dårligt helbred, lidt dårligere informeret end andre.

Kommunerne har endvidere mulighed for at etablere *brugerråd* i tilknytning til institutioner eller for et lokalområde. Hvor der kun kan være ét ældreråd i hver kommune, uanset dennes størrelse, kan der godt være flere brugerråd i selv mindre kommuner. Et brugerråd kan fx være oprettet i tilknytning til et dagcenter, et beboer- eller kulturhus, og har da til formål at drage centrets eller husets brugere mest muligt ind i ledelsen af stedet. Typisk vil brugerrådet stå for planlægning af en del af stedets aktiviteter.

Vi spurgte: *Findes der i Deres lokalområde brugerråd eller komitéer, som varetager de ældres interesser og står for aktiviteter?* Også i dette tilfælde får vi at vide, hvilket kendskab den enkelte har til dette emne, ikke om der rent faktisk findes et brugerråd.

En tredjedel af de 60-74-årige (32 pct.) ved ikke, om der findes brugerråd i deres lokalområde. Det er en lavere "ved ikke"-andel, end vi så ovenfor vedr. ældreråd. De ældre synes altså at være bedst orienterede, når der spørges til noget, som mere direkte knytter sig til nærmiljøet, sådan som brugerrådet gør.

En ottendedel (12 pct.) af alle adspurgte mener, at der ikke findes noget ældrebrugerråd i lokalområdet. Det er nøjagtig samme nej-andel, som blev registreret på spørgsmålet om ældreråd. Det betyder, at ja-svarene udgør 56 pct., hvilket er noget mere, end vi så vedrørende ældreråd.

Kvinderne er lidt mindre end mændene i tvivl om, hvorvidt der i lokalområdet findes ældrebrugerråd. Kendskabet er også bedst blandt de ældste.

Jo bedre kendskab, jo flere svarer bekræftende på spørgsmålet, om der findes brugerråd. Blandt kvinder i pensionistalderen mener således 62 pct., at den slags råd findes, og 28 pct. kan ikke svare. Blandt mænd i efterlønsalderen er de tilsvarende procenter henholdsvis 51 og 36.

Enlige mænd er særlig dårligt orienterede om brugerrådspørgsmålet. Halvdelen må svare "ved ikke", og kun 41 pct. mener at vide, at den slags råd findes i deres lokalområde. Ude i landdistrikterne er man til gengæld bedst orienteret. "Ved ikke"-andelen er her nede på en fjerdedel, og 63 pct. kan svare ja til, at der findes brugerråd i lokalområdet.

Mange steder er der et samarbejde mellem brugerrådet og dagcentret, fx sådan at brugerrådet til sine aktiviteter kan disponere over lokaler på dagcentret. Kender man til dagcentret, vil det ofte indebære, at man tillige kender til brugerrådets eksistens og aktiviteter. På den baggrund kunne man forvente, at ældre med dårligt helbred, som i høj grad er dagcentrenes målgruppe, havde et bedre kendskab til brugerrådene end andre. Det har de imidlertid ikke. Lidt over en tredjedel af denne gruppe ved ikke, om der findes et brugerråd.

Ud over at spørge til eksistensen af ældreråd i kommunen og ældrebrugerråd i lokalområdet har vi spurgt, om de ældre øver indflydelse på disse råd ved at være medlem af dem. Aldersgruppens politiske integration er endvidere belyst ved spørgsmål, om respondenterne er medlem af selve kommunalbestyrelsen eller et udvalg/nævn, som er nedsat af kommunalbestyrelsen. Endelig har vi spurgt, om respondenterne er medlem af bestyrelsen i en erhvervsvirksomhed.

Der tegner sig følgende billede af de 60-74-åriges integration på disse områder:

Medlem af et Ældreråd	4 pct.
Medlem af et Brugerråd	6 pct.
Medlem af Kommunalbestyrelse eller udvalg nedsat af denne	2 pct.
Medlem af Erhvervsvirksomheds bestyrelse	3 pct.
<hr/>	
Medlem af mindst ét af ovenstående	12 pct.

Ses på den samlede gruppe af ældre med tillidsposter i de nævnte organer, udgør gruppen i opregnede tal 80.000 personer. Der er ikke forskel på mænds og kvinders deltagelse i ledelsesarbejdet. Heller ikke mellem aldersgrupperne.

14 pct. af de enlige, men kun 10 pct. af de samboende kvinder har tillidsposter. Blandt mændene er der ikke forskel på enlige og samboende.

Den største forskel ses, når helbredet lægges til grund for opdelingen. 12 pct. af de ældre med et godt helbred og 14 pct. af dem med et nogenlunde helbred har tillidsposter. Blandt dem med dårligt helbred er det derimod kun 7 pct., som har tillidsposter.

6.4. Tillidsposterne går til de mest aktive

I det foregående har vi søgt at afdække, hvor store andele af de ældre som har tillidsposter i foreninger og andre steder, samt indkredse hvem disse ældre er. Vi vil se lidt nærmere på disse ældre beslutningstagere. På hvilke felter adskiller de sig fra de langt flere ældre, som ikke tager del i beslutningsprocesserne (forstået som deltagelse i ledelsesarbejde) og ikke formulerer sig på ældregruppens vegne?

Vi skelner mellem 1. *ældre, som tager aktiv del i forskellige former for ledelsesarbejde*: både i foreninger (jf. afsnit 6.2.3.) og andre steder (jf. afsnit 6.3.) - og 2. *ældre, som ikke gør det*.

Inden for begge køn er der en klar sammenhæng mellem det at være ledelsesaktiv og en lang række ressource- og aktivitetsmål. Se tabel 6.4. De ledelsesaktive synes således hyppigere end

andre ældre, at deres helbred er godt. Flere af dem har fået en længere skolegang; det er hyppigere sket, at de har fået en erhvervsuddannelse; og andelen, som fortsat har arbejde, er større blandt de ledelsesaktive.

Tabel 6.4. Andelen med forskellige kendetegn blandt ældre, opdelt efter køn og om de er aktive i ledelse af en forening, bestyrelse, ældre- eller brugerråd. Procent. 1993.

	Arbejder aktivt i div. ledelser		Er ikke aktiv i ledelser	
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder
Er ved godt helbred	73	75	64	58
Har mere end 7 års skolegang bag sig	40	48	25	31
Har en erhvervsuddannelse	70	56	54	39
Har fortsat arbejde	37	17	22	9
Har fået nye venner	46	53	26	37
Hjælper venner *)	18	17	12	7
Hjælper slægtninge/venner *)	54	48	39	30
Dyrker sport **)	38	51	25	35
Tager regelmæssigt på ferie **)	66	70	52	54
Læser bøger *)	70	76	55	64
Læser avis næsten dagligt	95	90	88	84
Benytter bibliotek *)	31	38	24	30
Deltager i fritidsundervisning **)	16	27	10	21
Går til foredrag **)	41	57	20	27
Går i biografen **)	18	34	7	12
Går på museum **)	56	64	37	40
Går til musikarrangementer **)	36	48	19	23
Går i teater **)	41	41	17	21
Går til basar **)	25	32	14	26
Stemte ved seneste kommunevalg	96	94	88	85
Går til politiske møder **)	22	10	8	6
Pct. grundlag	112	88	324	395

*) Inden for den seneste måned.

***) Inden for det seneste år.

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

De ledelsesaktive har hyppigere fået nye venner, siden de fyldte 60 år, og de giver oftere deres venner og slægtninge en hjælpende hånd. Flere af dem dyrker motion og kommer på ferie.

Endvidere er der flere forbrugere af finkultur blandt de ældre, som har tillidsposter af en eller anden art. I denne gruppe er det en større andel, som læser bøger og aviser, bruger biblioteket og går til fritidsundervisning og foredrag. Flere går i biografen, i teater, til musik og på museum.

Og så er der flere af de ledelsesaktive, som tager del i politik, dels ved at gå til politiske møder, dels ved at bruge stemmeretten ved kommunevalg.

Alt i alt er den del af de ældre, som via deltagelse i ledelsesarbejde fungerer som repræsentanter for aldersgruppen, mere aktive end dem der ikke har tillidsposter. Det højere aktivitetsniveau dækker forholdsvis bredt. Dog er det karakteristisk, at nogle områder mangler. Det gælder først og fremmest de hobbybetonede aktiviteter som kortspil, bingospil og håndarbejde. Det gælder havearbejde, læsning af illustrerede blade og deltagelse i én-dagsudflugter. Den slags ting, som i særlig grad er karakteristiske for pensionistforeningers og ældreklubbers programindhold, er ikke noget de ledelsesaktive deltager mere i end andre ældre. De kommer heller ikke hyppigere end andre ældre til arrangementer i disse klubber eller på dagcentrene.

Hvordan skal man forstå disse oplysninger? Er det udtryk for en afstand mellem de valgte ledere og "fodfolket", at lederne skiller sig ud ved et højere aktivitetsniveau på bl.a. det finkulturelle område, men ikke på de felter, hvor klubber er oprettet og aktivitet igangsat netop med henblik på at tilgodese de ældres egne behov? Ja, afstand er der i den forstand, at de ledelsesaktive spænder videre i interessefelt og har større kapacitet, kan overkomme mere end andre ældre. Men ikke forstået sådan, at de er fraværende, når det gælder aktiviteter inden for pensionistforeningernes traditionelle område. De er bare ikke specielt aktive her. Og faktisk er det jo en del af de ledelsesaktive, som har igangsat disse aktiviteter. Konklusionen må derfor være, at de

ledelsesaktive ganske enkelt er "eliten" blandt de ældre, dvs. den del af de ældre, som, næsten uanset hvordan det måles, er mest integreret i samfundet.

6.5. Frivilligt arbejde

En udbredt forenkling i beskrivelsen af ældres situation efter tilbagetrækning fra arbejdslivet går på, at tilværelsen som pensionist er et liv som *modtager*. Man får sin (velfortjente) pension og kan nyde sit otium. Dette er, som vi har set, ikke en dækkende fremstilling af de 60-74-åriges situation. De ældres aktive deltagelse i samfundslivet er udtryk for, at aldersgruppen også yder noget til fællesskabet. Vi har i kapitel 4 beskrevet den hjælp, de 60-74-årige yder til egne forældre og børn samt venner og bekendte. Afslutningsvis vil vi rette blikket mod den frivillige indsats, aldersgruppen yder. Men først et par ord om, hvad *frivilligt arbejde* er for noget.

I overensstemmelse med tidligere forskning på området⁴ kan frivilligt arbejde defineres som *handlinger, der er frivillige, ulønnede, udføres over for personer uden for familien og til gavn for andre*.

Frivilligt arbejde eller en frivillig indsats har altså for det første ikke noget med job at gøre. Frivilligheden indebærer netop, at der *ikke udbetales løn* for den indsats, den frivillige yder. Men der kan godt være penge på bordet i den forstand, at udgifter i forbindelse med at yde den frivillige indsats godtgøres (fx kørselsgodtgørelse). Det ligger også i frivilligheden, at der ikke må være tale om nogen form for *pres* for at medvirke. Det må ikke være forbundet med sanktioner at undlade deltagelse i frivilligt arbejde.

For det andet må den ulønnede indsats være *til gavn for andre end den frivillige selv eller dennes familie*. Det er altså ikke tilstrækkeligt, at personen selv har glæde af aktiviteten. Den skal også være til nytte for andre. Og disse andre må ikke høre til

4. Se Boolsen (1988), p. 39 samt Anker & Koch-Nielsen (1995), p. 35.

familien. Begrænsningen indebærer, at den i kapitel 4 beskrevne hjælp til familien ikke kan betegnes som frivilligt arbejde.

Det ligger endvidere i begrebet frivilligt arbejde, at der skal ydes en *aktiv* indsats. Alene det at være medlem af en forening og deltage i dens møder eller at deltage i en selvhjælpsgruppe er altså ikke tilstrækkeligt. Foreningens aktivitet skal være rettet mod andre (fx besøgstjeneste), eller man skal være aktiv på lederplan i foreningen.

Den aktivitet, som skal bære betegnelsen frivilligt arbejde, skal foregå inden for nogle *organisatoriske rammer*, som kan være mere eller mindre løse. Det være sig i en forening eller gruppe. Men helt private arrangementer mellem to personer, fx hjælp til en bekendt vil ikke være omfattet af begrebet frivilligt arbejde.

Endelig skal der foreligge en fast "aftale" om den frivillige indsats. Det betyder, at den frivillige over for andre har forpligtet sig til at yde en given indsats.

6.5.1. Hver fjerde udfører frivilligt arbejde

Overalt i samfundet udføres dagligt frivilligt arbejde. Godt en fjerdedel (28 pct.) af den voksne befolkning i alderen 16-74 år har inden for et år udført en eller anden form for frivilligt arbejde⁵. Lidt flere mænd end kvinder. Nogle er i en bestemt periode af deres liv (fx mens de har hjemmeboende skolebørn) aktive i foreningssammenhæng og udfører en del frivilligt arbejde. Andre er mere vedvarende engageret som frivillige. Alt i alt har halvdelen af den voksne befolkning således gjort erfaring med frivilligt arbejde.

De ældre skiller sig ikke meget ud i forhold til dette generelle billede. *23 pct. af de 60-74-årige har ifølge vor undersøgelse ydet en eller anden form for frivillig indsats inden for det seneste år.* Andelen er blandt mænd 24 pct. og for kvinder 22 pct. Disse tal svarer i opregnet stand til, at godt 150.000 personer i alderen 60-

5. Anker & Koch-Nielsen (1994).

74 år i løbet af et år er engageret i aktiviteter, som indebærer en frivillig indsats.

Ser vi bort fra den begrænsning, som ligger i kravet om, at det frivillige arbejde skal være udført inden for det seneste år, og i stedet spørger, om man nogensinde har udført frivilligt arbejde, viser det sig, at *halvdelen (49 pct.) af de 60-74-årige har erfaringer med frivilligt arbejde*. Har man i en alder af 60 eller mere endnu aldrig påtaget sig en frivillig indsats, er det næppe særlig sandsynligt, at man vil gøre det i de følgende år. Det synes derfor rimeligt at drage den slutning, at der er en overgrænse på ca. 50 pct. for, hvor stor en del af de ældre, det selv under gunstige betingelser vil være muligt at engagere i nogen form for frivilligt arbejde.

Mænd kan oftere end kvinder oplyse, at de på et eller andet tidspunkt har gjort erfaringer med frivilligt arbejde. Blandt mænd udgør andelen, som har den slags erfaringer, 54 pct., blandt kvinder 44 pct.

Tabel 6.5. Andelen blandt 60-74-årige, som har udført frivilligt arbejde. Opdelt efter køn og alder. Procent. 1993.

	Mænd		Kvinder		Alle
	60-66 år	67-74 år	60-66 år	67-74 år	
Har erfaring med frivilligt arbejde	51	56	49	39	49
Har udført frivilligt arbejde inden for det seneste år	26	22	26	18	23
- heraf inden for den seneste måned	20	18	20	14	18
Gnsn. tidsforbrug pr. måned blandt de aktive (timer/min.)	12.04	15.44	11.53	12.26	12.54

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

Alderen spiller en vigtig rolle for, hvor mange der inden for det seneste år har været involveret i frivilligt arbejde. De 60-64-årige er med 26 pct. næsten på højde med gennemsnittet for hele den

voksne befolkning. Men blandt dem, der er 10 år ældre, de 70-74-årige, er det blot 19 pct., som arbejder frivilligt.

Det gælder for begge køn, at når alderen begynder at trykke - og det gør den omkring 70-års alderen - falder andelen, der af og til yder en frivillig indsats. Frafaldet er lidt større for kvinder end for mænd. Det kan muligvis hænge sammen med to forhold: 1. at det fortrinsvis er de ressourcestærke, som arbejder frivilligt, og 2. at mændenes overdødelighed i denne alder især rammer blandt de ressourcevage. Det skulle medføre en aldersbestemt forskydning i mandegruppens sammensætning, således at der med alderen bliver forholdsvist flere med en tilbøjelighed for frivilligt arbejde. Til støtte for denne hypotese taler, at andelen af mænd, som har erfaringer med frivilligt arbejde stiger fra 51 pct. i efterlønsalderen til 56 pct. i folkepensionistalderen, hvorimod andelen blandt kvinder falder fra 49 til 39 pct.

Ældre i de tætbefolkede byområder er hyppigere (26 pct.) end andre (21 pct.) engageret i frivilligt arbejde.

De ældre, som selv synes, at de har et godt helbred, er oftest (28 pct.) involveret i frivilligt arbejde. Blandt dem, der mener helbredet er dårligt, er andelen derimod kun 19 pct.

6.5.2. Ikke meget tid

Den lille fjerdedel af de ældre, som har ydet en frivillig indsats inden for det seneste år, blev spurgt om, hvor mange timer om måneden de i gennemsnit bruger på frivilligt arbejde. I almindelighed er det ikke meget tid, der bruges på den frivillige indsats. En tredjedel mener således, at det ikke beslaglægger mere end en enkelt time om ugen. Yderligere en tredjedel bruger op til 4 timer om ugen til disse ting. Og den sidste tredjedel anvender mere tid. *I gennemsnit yder de frivillige i denne aldersgruppe 13 timers ulønnet arbejde om måneden.* For at give et indtryk af arbejdsomfanget kan det nævnes, at det svarer til ca. 11.000 personer i fuldtidsbeskæftigelse. En sådan opregning har imidlertid alene teoretisk interesse. Man kan næppe forestille sig, at denne

frivillige indsats i nævneværdigt omfang ville kunne omdannes til almindelig beskæftigelse.

Der er ikke megen forskel på den tid mænd og kvinder bruger på frivilligt arbejde. Gennemsnittet for mænd ligger godt én time højere pr. måned end for kvinder.

Vi så ovenfor, at de frivilliges andel falder med stigende alder. Men den tid, der bruges på en frivillig indsats af dem, som endnu er frivillige, stiger til gengæld lidt med alderen. Fra 12 timer om måneden i efterlønsalderen til 14 timer i folkepensionistalderen.

Boligområder med blandet bebyggelse (typisk de indre byområder) har relativt flere frivillige end der ses i landdistrikterne. Hertil kommer, at den tid, de frivillige bruger på deres ulønnede indsats, er større i bykerne end på landet, henholdsvis 14 og 9 timer i gennemsnit om måneden.

6.5.3. Hvad laver de?

Hvad består den frivillige indsats, som ældre medborgere yder, egentlig i? Det er i høj grad kønsbestemt. Men set over en bred bank er det først og fremmest arbejde i bestyrelsessammenhæng og almindeligt praktisk arbejde, som falder i øjnene.

Den frivillige indsats blev belyst særskilt inden for 6 nøje afgrænsede områder, hvortil kom en syvende opsamlingskategori: andet. De enkelte områder fremgår af tabel 6.6.

En ottendedel af de ældre har inden for det seneste år ydet en frivillig indsats inden for området: *udvalgs- og bestyrelsesarbejde*. Det er også det felt, hvor flest (31 pct.) har erfaringer at trække på. Mænd har dobbelt så hyppigt som kvinder erfaringer på dette felt, og de markerer sig fortsat væsentligt stærkere, end kvinder gør, på dette område. Imidlertid er der nogle nuancer, som skal fremhæves. De enlige er gennemgående ældre end samlevende respondenter, og med den almindelige tendens til lavere engagement i frivilligt arbejde jo ældre man bliver, er det helt som forventet, at enlige mænd ikke så ofte som samlevende mænd er engageret i bestyrelsesarbejde og lignende. Blandt kvinder er

mønsteret imidlertid det modsatte. Lidt flere enlige end gifte kvinder tager del i udvalgs- og bestyrelsesarbejde. Vi så tidligere, at kvinder i pensionistalderen, når det galdt tillidsposter, gjorde sig stærkt gældende i pensionistforeninger og lignende. Disse foreninger kommer mændene ikke så meget i, hvorfor kvinderne er nødt til selv at påtage sig bestyrelsesopgaverne. Og det viser sig altså, at det gør de så. I denne generation synes kvinderne med andre ord at bære på en ledelsesmæssig ressource, som ikke har været udnyttet i samme grad, som den har blandt mændene.

De ældre, som selv synes, de har et godt helbred, er noget oftere end andre aktive i bestyrelsessammenhæng. Det er måske ikke så overraskende. Når helbredet svigter, er det frivillige arbejde vel et af de områder, man vil trække sig tilbage fra. Det kunne så betyde, at de ældre, som synes deres helbred er dårligt, i højere grad har været aktive på et tidligere tidspunkt. Men det har de ikke. Det er de ældre med godt helbred, som hyppigst angiver at have erfaringer fra (tidligere) deltagelse i bestyrelsesarbejde.

Tabel 6.6. Andelen blandt 60-74-årige, som inden for det seneste år har udført forskellige former for frivilligt arbejde. Procent. 1993.

	Mænd		Kvinder		Alle
	60-66 år	67-74 år	60-66 år	67-74 år	
Pengeindsamling	5	2	4	2	3
Udvalgs- og bestyrelsesarbejde	20	16	11	8	13
Sekretariats- og administrativt arbejde	10	11	7	3	8
Oplysnings- og informationsvirksomhed	4	4	2	2	3
Uddannelse, undervisning, træning og lederskab	4	3	3	3	3
Praktisk arbejde	8	7	13	12	10
Andet	4	2	3	2	3
Pct. grundlag	225	211	231	252	919

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af Ældres integration 1993.

Udvalgs- og bestyrelsesarbejde er udprægede ledelsesopgaver. I forlængelse heraf følger ofte forskellige administrative opgaver: almindeligt kontorarbejde, brevskrivning og telefonsamtaler, udsendelse af materialer, regnskabsføring. Den slags *administrativt arbejde* er ligeledes fortrinsvis mændenes domæne. De har oftere (25 pct.) end kvinder (11 pct.) gjort erfaringer på dette felt, og de er fortsat mest aktive. Endvidere genfinder vi også her det ovennævnte mønster, hvorefter enlige mænd er knapt så synlige som samlevende, hvorimod de enlige kvinder i højere grad end samlevende tager del i det administrative arbejde.

Begrebet frivilligt socialt arbejde har i de senere år fået større opmærksomhed end tidligere. Det skal her bemærkes, at det frivillige arbejde, som vi har defineret det, dækker et bredere område end det, der traditionelt forbindes med frivilligt socialt arbejde. Hermed tænkes først og fremmest på det, vi har kaldt *praktisk arbejde*. De ældre kan fx yde en praktisk indsats ved en udflugt, en sommerfest, ved at hjælpe til med transport af andre ældre, yde rådgivning, besøgstjeneste, hjælpe til i en varmestue, genbrugsbutik eller et pensionistcenter. Den slags arbejde har ca. 20 pct. af de ældre erfaring med. Kun lidt flere kvinder end mænd. Derimod fylder kvindernes indsats på dette felt mere end mændenes. Hver ottende kvinde (13 pct.) i alderen 60-74 år har inden for det seneste år ydet en frivillig indsats i form af et stykke praktisk arbejde. Blandt mændene er andelen halvt så stor.

De øvrige former for frivilligt arbejde, som opregnes i tabellen, har ikke stor betydning. Kun få procent af de ældre har inden for det seneste år beskæftiget sig med den slags opgaver, som har at gøre med *pengeindsamling* (fx ved mærkesalg og husstandsindsamling), *oplysnings- og informationsvirksomhed* (fx i forbindelse med en kampagne) eller interne *uddannelses-, trænings- og ledelsesaktiviteter* i en organisation (fx Røde Kors, Pensionistforening). På disse områder er ældre mænd og kvinder aktuelt nogenlunde lige aktive, dem i efterlønsalderen dog mere end dem i pensionistalderen. Ses derimod på spørgsmålet om at have erfaring med

disse former for frivilligt arbejde, gælder det, at flere mænd end kvinder tidligere har prøvet at være med i oplysnings- og uddannelsesarbejde, hvorimod arbejdet med at samle penge ind har givet erfaring til flere kvinder end mænd.

Sammenfattende er de ældres aktivitet på området: en frivillig indsats, præget af kønsforskelle. Som ældre gør de to køn primært det, de altid har gjort. En noget større andel blandt mænd end kvinder har således erfaringer at trække på inden for bestyrelses- og administrativt arbejde. Det er også de områder, de aktuelt gør sig stærkest gældende på. På den anden side har flere kvinder end mænd gjort erfaringer med praktisk arbejde, og det er her, de ældre kvinder aktuelt dominerer billedet.

LITTERATUR

Andersen, D. (1988)

Danskernes dagligdag 1987 - De 16-74-åriges tidsanvendelse i vintermånederne 1987. Bind 1 og 2. København: Socialforskningsinstituttet. Rapport 88:4.

Andersen, D. (1993)

Ældres deltagelse i lokalsamfundet. København: Socialforskningsinstituttet. Arbejdsnotat 1993:2.

Anker, J. & Koch-Nielsen, I. (1994)

Ressourcerne i det frivillige arbejde. Social Forskning nr. 3, 1994. pp. 14-17.

Anker, J. & Koch-Nielsen, I. (1995)

Det frivillige arbejde. København: Socialforskningsinstituttet. Rapport 95:3.

Bille-Brahe, U. (1989)

Nye tider - nye ældre. Holdninger og forventninger. EGV-fondens fremtidsstudie. København 1989.

Boolsen, M. Watt (1988)

Frivillige i socialt arbejde - hvem, hvad og hvorfor. København: Socialforskningsinstituttet. Rapport 88:2.

Dansk kultur- og mediestatistik 1980-92

København: Danmarks Statistik, Kirkeministeriet, Kulturministeriet og Ministeriet for kommunikation og turisme. 1993.

Fridberg, T. (1994)

Kultur- og fritidsaktiviteter 1993. København: Socialforskningsinstituttet. Rapport 94:6.

Hansen, E. B. & Clemmensen, N. (1991)

Ældres aktiviteter sammen med andre. København: Amternes og Kommunernes Forskningsinstitut 1991. AKF-rapport.

Levevilkår i Danmark (1992)

Levevilkår i Danmark. Statistisk oversigt 1992. Red. David Bunnage. København: Danmarks Statistik og Socialforskningsinstituttet 1992.

Nørregaard, C., Platz, M. & Nord-Larsen, M. (1995)

Fagbevægelsens seniorer og pensionister. København: Socialforskningsinstituttet. Servicerapport.

Platz, M. (1987)

Længst muligt i eget hjem ... En undersøgelse blandt ældre i Odense. København: Socialforskningsinstituttet. Publikation 157.

Platz, M. (1989)

Gamle i eget hjem. Bind 1: Levekår. København: Socialforskningsinstituttet. Rapport 89:12.

Platz, M. (1990)

Gamle i eget hjem. Bind 2: Hvordan klarer de sig? København: Socialforskningsinstituttet. Rapport 90:10.

Socialkommissionen (1993)

De ældre. En belysning af ældre generationens forsørgelse. København: Socialkommissionen. Rapport nr. 5.

Statistisk Årbog (1994)

København: Danmarks Statistik.

Stehouwer, J. (1970)

De ældres levevilkår VI. Kontakter med familie. København: Socialforskningsinstituttet. Publikation 40.

Zeuner, L. & Nørregaard, C. (1991)

Fortjent otium. En sociologisk belysning af ældres arbejdssøghør. København: Socialforskningsinstituttet. Rapport 91:10.

Walker et al. (1991)

Social and economic policies and older people. The first annual report of the European Community.

SOCIALFORSKNINGSINSTITUTTETS UDGIVELSER om ældre og folkepension

- 1994: Bengtsson, S.: Valgfrihed og konkurrence i svensk ældrepleje. 1994. 56 s. Udgået.
Arbejdsnotat 1994:2.
- 1993: Andersen, D.: Ældres deltagelse i lokalsamfundet. 1993. 59 s.
Arbejdsnotat 1993:2.
- Nord-Larsen, M.: Hjemmeplejen i Rudbjerg Kommune. 1993. 42 s. Udgået.
Arbejdsnotat 1993:1
- 1992: Platz, M.: Kommunernes ældrepolitik: Fra plejehjem til egne hjem. 1992. 198 s. ISBN 87-7487-418-7. Kr. 90,00.
Rapport 92:2.
- Hansen, E.J.: War between the generations? 1992. 22 s. ISBN 87-7487-427-6.
f.u.3.
- Plovsing, J.: Home Care in Denmark. 1992. 24 s. ISBN 87-7487-423-3. Udgået.
f.u.1.
- 1991: Platz, M.: Egne hjem - plejehjem. 1991. 53 s. Udgået.
Arbejdsnotat 1991:6.
- Længst muligt i eget hjem. Temanummer af Social Forskning. Oktober 1991. 70 s. Gratis. Udgået.
- 1990: Platz, M.: Gamle i eget hjem. Bind 2: Hvordan klarer de sig? 1990. 141 s. ISBN 87-7487-386-5. Kr. 65,00.
Rapport 90:10.

- 1989: Platz, M.: Gamle i eget hjem. Bind 1: Levekår. 136 s. ISBN 87-7487-366-0. Kr. 60,00.
Rapport 89:12.
- 1988: Olsen, H.: De ældre og dagcentrene. 1988. 74 s. ISBN 87-7487-348-2. Kr. 40,00.
Rapport 88:12.
- Olsen, H. & Gregersen, O.: De ældre og hjemmehjælpen. 1988. 216 s. ISBN 87-7487-329-6. Kr. 75,00.
Rapport 88:1.
- Olsen, H.: Hjemmehjælpen til ældre - hvordan virker den? 1988. 62 s. Udsolgt.
Pjece 27.
- Møller, I.: Hjælp til selvhjælp. Erfaringer fra forsøg med konsulenter på ældreområdet. 1988. 60 s. ISBN 87-7487-328-8. Kr. 25,00.
Pjece 25.
- 1987: Platz, M.: Længst muligt i eget hjem ... En undersøgelse blandt ældre i Odense. 1987. 138 s. ISBN 87-7487-299-0. Kr. 55,00.
Publikation 157.
- 1986: Møller, I.: Evaluering af forsøg med ansættelse af konsulenter i frivillige organisationer på ældreområdet. Sammenfattende rapport. 53 s. Udgået. Publiceret i pjece 25.
Arbejdsnotat. November 1986.
- Hansen, G.: Nyere dansk samfundsvidenskabelig ældreforskning. 84 s. Udgået.
Arbejdsnotat. Maj 1986.
- Møller, I.: Evaluering af forsøg med ansættelse af konsulenter i frivillige organisationer på ældreområdet. 2. delrapport. 41 s. Udgået. Publiceret i pjece 25.
Arbejdsnotat. Maj 1986.
- 1985: Møller, I.: Evaluering af forsøg med ansættelse af konsulenter i frivillige organisationer på ældreområdet. 1. delrapport. 25 s. samt bilag. Udgået. Publiceret i pjece 25.
Arbejdsnotat. November 1985.

- 1982: Hansen, G.: Sociale serviceydelser for ældre - forbrug, ønsker og kendskab. 1982. 184 s. ISBN 87-7487-211-7. Kr. 40,00.
Meddelelse 37.
- Olsen, H.: De ældre og arbejdslivet. 1982. 32 s. ISBN 87-7487-210-9. Kr. 18,00.
Pjece 12.
- 1981: Olsen, H. & Hansen, G.: De ældres levevilkår 1977. Økonomi, arbejde og tilbagetrækning. 1981. 348 s. ISBN 87-7487-193-3. Kr. 93,00. Engelsk summary. (Living conditions of the aged 1977. Income, work and retirement).
Publikation 105.
- Platz, M.: De ældres levevilkår 1977. Hovedresultater og udvikling 1962-1977. 1981. 316 s. ISBN 87-7487-177-3. Kr. 45,00.
Meddelelse 32.
- Olsen, H.: Klasseulighed i alderdommen. 1981. 29 s. ISBN 87-7487-195-1. Kr. 15,00.
Pjece 10.
- 1980: Friis, H. & Vejrup Hansen, P.: Pensioner og tilbagetrækning indtil år 2000. 1980. 103 s. ISBN 87-7487-197-8. Kr. 18,25.
Meddelelse 28.
- 1977: Olsen, H. & Hansen, G.: Ældres arbejdsophør. Rapport nr. 2 fra forløbsundersøgelsen af de ældre. 1977. 207 s. Kr. 46,55. Engelsk summary. (Retirement from work).
Publikation 79.
- 1976: Olsen, H., Pio Trampe, J. & Hansen, G.: Familiekontakter i den tidlige alderdom. Rapport nr. 1 fra forløbsundersøgelsen af de ældre. 1976. 256 s. Kr. 54,20. Engelsk summary. (Family contacts in the early stages of old age).
Publikation 74.
- 1975: Schmidt, G., Viskum, P. & Østergård, F.: Vægtforhold og funktionsevne blandt ældre i Odense. 1975. 85 s. Kr. 16,45.
Meddelelse 10.

- 1974: Olsen, H. & Pio, J.: Ældres tilværelse på to københavnske plejehjem. 1974. 141 s. Kr. 26,90.
Meddelelse 5.
- 1973: Olsen, H.: Ældre på pleje- og alderdomshjem. 1973. 403 s. ISBN 87-7487-046-7. Kr. 44,00. Engelsk summary. (Old people living in nursing and old age homes).
Publikation 57.
- 1972: Svane, O.: Vurderinger af ældres behov for pleje og omsorg. 1972. 321 s. Kr. 34,00. Engelsk summary. (Assessment of needs of care for the elderly).
Publikation 56.
- 1970: Stehouwer, J.: De ældres levevilkår. Bind VI: Kontakter med familie. 1970. 228 s. Kr. 34,20. Engelsk summary. (Living conditions of the aged. Vol. VI: Family contacts).
Publikation 40.
- 1968: Stehouwer, J.: De ældres levevilkår. Bind V: Mobilitet og før-lighed. 1968. 164 s. Kr. 22,00. Engelsk summary. (Living conditions of the aged. Vol. V: Mobility and incapacity for self-care).
Publikation 33.
- Østergård, F.: Pleje- og omsorgsbehov blandt ældre i Holstebroområdet. 1968. 85 s. Udsolgt. Engelsk abstract. (Needs for institutional care, home services and welfare provisions among the aged in a Danish provincial town). Out of print.
Studie 12.
- 1967: Stehouwer, J. & Østergård, F.: De ældres levevilkår. Bind IV: Husstand og bolig. 1967. 205 s. Kr. 22,00. Engelsk summary. (Living conditions of the aged. Vol. IV: Household and dwelling).
Publikation 29.
- Jørgensen, E. & Østergård, F.: De ældres levevilkår. Bind III: Forbrug, formue- og opsparingsforhold. 1967. 101 s. Kr. 15,25. Engelsk summary. (Living conditions of the aged. Vol. III: Consumption, savings, and wealth).
Publikation 28.

- 1966: Asmussen, O. & Jørgensen, E.: De ældres levevilkår. Bind II: Arbejde og tilbagetrækning. 1966. 218 s. Kr. 18,30. Engelsk summary. (Living conditions of the aged. Vol. II: Work and retirement). Publikation 23.
- Stehouwer, J.: The household and the family relations of old people in the United States, Britain and Denmark. 1966. 85 s. Kr. 12,25. (De ældres levevilkår). Studie 8.
- 1965: Alexandersen, J., Halck, N. & Skotte, L.: Den private alderdomssikring. En undersøgelse af, i hvilket omfang befolkningen i alderen 21-61 år tilvejebringer midler til sikring af alderdommen. 1965. 176 s. Kr. 10,95. Engelsk summary. (Private provisions for economic security in old age). Publikation 19.
- Østergård, F.: De ældres levevilkår. Bind I: Indkomsterne. 1965. 164 s. Kr. 10,95. Engelsk summary. (Living conditions of the aged. Vol. I: Income). Publikation 17.
- 1964: Halck, N. & Østergård, F.: Omkring den almindelige folkepension. Nogle undersøgelsesresultater til belysning af spørgsmål om folkepension. 1964. 47 s. Udsolgt. Engelsk oversættelse af tabeller. (On the general old age pension). Out of print. Publikation 14.
- 1963: Friis, H., Halck, N. & Jørgensen, E.: Omkring tillægspensionen. Nogle undersøgelsesresultater vedrørende indtægten i alderdommen. 1963. 27 s. Udsolgt. Engelsk oversættelse af tabeller. (Incomes and pensions in old age). Out of print. Publikation 13.
- 1962: Alexandersen, J. & Milhøj, P.: De ældre aldersklasser. En materialesamling og en analyse. 1962. 98 s. Udsolgt. Engelsk summary. (The elderly persons). Out of print. Publikation 9.

- 1961: Friis, H. & Manniche, E.: Enlige ældre. En undersøgelse af enlige ældre på Vesterbro i København med særligt henblik på deres samvær med andre mennesker. 1961. 47 s. Udsolgt. Engelsk summary. (Old people in a low-income area in Copenhagen). Out of print.
Publikation 7.
- 1960: Andersen, J.E. & Manniche, E.: Lidt om de ældres kostvaner. 1960. 8 s. Udsolgt. Duplikeret engelsk summary. (Notes on the food consumption habits of the aged). Out of print.
Publikation 2.

SOCIALFORSKNINGSINSTITUTTETS UDGIVELSER SIDEN 1.1. 1994*

Rapport

- 94:1 Juul, S., Troest, A. & Anker, J.: Kommunerne og de sindslidende. 1994. 254 s. ISBN 87-7487-472-1. Kr. 150,00.
- 94:2 Christensen, E.: Når mor eller far drikker... Interview med børn og forældre i familier med alkoholmisbrug. 1994. 185 s. ISBN 87-7487-477-2. Kr. 110,00.
- 94:3 Binder, M.: Der er brug for alle. En evaluering af aktiveringsindsatsen i syv kommuner. 1994. 144 s. ISBN 87-7487-479-9. Kr. 80,00.
- 94:4 Bertelsen, O.: Abort eller fødsel. 1994. 107 s. ISBN 87-7487-481-0. Kr. 70,00.
- 94:5 Thaulow, I.: At måle det udviklende lønarbejde - en empirisk analyse af udbredelsen og betydningen af det udviklende lønarbejde. 1994. 116 s. ISBN 87-7487-482-9. Kr. 75,00.
- 94:6 Fridberg, T.: Kultur- og fritidsaktiviteter 1993. 1994. ISBN 87-7487-489-6. Kr. 160,00.
- 94:7 Pederen, L.: Løndannelse og løntransmission - en analyse af arbejderlønninger i Danmark. Økonomisk Institut, Københavns Universitet, Licentiatafhandling. 1995. 317 s. ISBN 87-7487-488-8. Kr. 190,00.

* En fuldstændig liste over instituttets udgivelser kan fås ved henvendelse til Socialforskningsinstituttet (se adressen side 4).

- 94:8 Holt, H.: Forældre på arbejdspladsen - en analyse af tilpasningsmulighederne mellem arbejdsliv og familieliv i kvinde- og mandefag. Institut for Statskundskab, Københavns Universitet, Licentiatserien 1994/3. Ph.D.-Afhandling. 1994. 383 s. ISBN 87-7487-493-4. Kr. 200,00.
- 95:1 Olsen, H.: Tallenes talende tavshed. En kundskabsrejse om sprogforståelse og hukommelse i surveyundersøgelser. 1995. 200 s. ISBN 87-7487-496-9. Kr. 120,00.
- 95:2 Andersen, D.: Skolebørns fritid. De 7-15-åriges levekår og fritidsanvendelse i 1993 sammenlignet med 1987. 1995. 150 s. ISBN 87-7487-497-7. Kr. 100,00.
- 95:3 Anker, J. & Koch-Nielsen, I.: Det frivillige arbejde. With an English Summary. 1995. 128 s. ISBN 87-7487-500-0. Kr. 90,00.
- 95:4 Bonke, J.: Arbejde, tid og køn - i udvalgte lande. With an English Summary. 1995. 227 s. ISBN 87-7487-503-5. Kr. 125,00.
- 95:5 Hestbæk, A-D: Forældreskab i 90'erne. With an English Summary. 1995. 259 s. ISBN 87-7487-507-8. Kr. 190,00.
- 95:6 Kjær Jensen, M.: Hjemløse med og uden egen bolig. 1995. 120 s. ISBN 87-7487-508-6. Kr. 85,00.
- 95:7 Pedersen, L.: Den latente efterspørgsel efter forbrugsservice. 1995. 101 s. ISBN 87-7487-510-8. Kr. 80,00.
- 95:8 Hansen, E.J.: En generation blev voksen. Den første velfærdsgeneration. 1995. 318 s. ISBN 87-7487-511-6. Kr. 135,00.

Pjece

- 40 Just Jeppesen, K.: Minoriteter og det sociale system. De fremmede i Danmark 4. 1994. 80 s. ISBN 87-7487-474-8. Kr. 80,00.
- 41 Just Jeppesen, K.: Etniske minoriteter i boligområder. De fremmede i Danmark 5. 1994. 72 s. ISBN 87-7487-485-3. Kr. 70,00.

Andre publikationer

Ploug, N. & Kvist, J.: Social tryghed i Europa. Udvikling eller afvikling? Social tryghed i Europa 1. 1994. 110 s. ISBN 87-7487-495-0. Kr. 70,00.

Ploug, N. & Kvist, J.: Overførselsindkomster i Europa. Systemerne i grundtræk. Social tryghed i Europa 2. 1994. 334 s. ISBN 87-7487-494-2. Kr. 150,00.

Ploug, N. & Kvist, J. (eds.): Recent Trends in Cash Benefits in Europe. Social Security in Europe 4. 1994. 150 s. ISBN 87-7487-492-6. Kr. 90,00.

Gregersen, O.: Kommunernes pensionspraksis. Rangordning af kommunerne efter antal førtidspensioneringer, korrigeret for en række objektive forhold - et metodestudie. 1995. 107 s. ISBN 87-7487-498-5. Kr. 100,00.

Nørregaard, C., Platz, M. & Nord-Larsen, M.: Fagbevægelsens seniorer og pensionister. 1995. 91 s. ISBN 87-7487-505-1. Kr. 85,00.

**SOCIALFORSKNINGSINSTITUTTETS BØGER
KAN KØBES HOS BOGHANDLEREN.**

Alle priser er inkl. 25 pct. moms.

Følgende arbejdsnotater kan rekvireres (begrænset oplag) ved henvendelse til Instituttet (adressen er anført på side 4).

Arbejdsnotat

- 1994:1 Csonka, A., Jepsen, A.M., Christensen, B. & Friis, B.: Virksomhederne og uddannelsesorloven. 1994. 59 s.
- 1994:2 Bengtsson, S.: Valgfrihed og konkurrence i svensk ældrepleje. 1994. 56 s.
- 1994:3 Binder, M.: Skattetryk og strukturledighed i Danmark - en makroøkonomisk analyse. 1994. 45 s.
- 1995:1 Just Jeppesen, K.: Etniske minoriteter - ved vi nok? De fremmede i Danmark 6. 1995. 28 s.
- 1995:2 Bengtsson, S. & Henius, C.M.: Arbejde trods handicap. Revalideringens muligheder fra 1950'erne til i dag. 1995. 81 s.
- 1995:3 Andersen, D. & Høgelund, J.: Arbejdsgiveres betaling af dagpenge-godtgørelse for 1. og 2. ledighedsdag. 1995. 89 s.

Fremmedsproget udgivelse

- f.u.9 Bruun-Vierø, I.M.: Annual Report 1991, 1992 and 1993. Catalogue of Projects 1994. 1994. 63 s. ISBN 87-7487-484-5.
- f.u.10 Bengtsson, S.: Ist das Gras beim Nachbarn grüner? Deutsche und dänische Sozialpolitik in der Praxis. 1994. 64 s. ISBN 87-7487-486-1.
- f.u.11 Bengtsson, S.: Deux sortes de solidarité. Les services sociaux d'une ville française et d'une ville danoise. 1995. 83 s. ISBN 87-7487-499-3.

f.u.12 Christensen, E.: My Parent is an Alcoholic ... 1995. 28 s. ISBN 87-7487-504-3.

Social Forskning er instituttets nyhedsblad. Det udkommer fire gange om året og orienterer i en lettilgængelig form om resultaterne af instituttets arbejde. Lejlighedsvis udkommer Social Forskning som udvidet tema-nummer med bidragydere udefra.

Abonnementet er gratis og kan tegnes ved henvendelse til instituttet.

Tema-nummer af Social Forskning:

Den ungdom. Januar '95. 84 s. (Udgået).

